TC

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE EVLİLİK VE AİLE

CANAN AYDIN
12716005

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. İsmet Akça

İSTANBUL
2016

TC

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE EVLİLİK VE AİLE

CANAN AYDIN
12716005

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 25.07.2016
Tezin Savunulduğu Tarih: 23.08.2016

Tez oybirliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmet Akça	
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Elçin Macar	
Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu	

İSTANBUL
Ağustos, 2016

ÖZ

ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE EVLİLİK VE AİLE

Canan Aydın
Temmuz, 2016

Cumhuriyet kurulduğunda devlet ve dönemin elitleri niceliksel ve niteliksel açıdan yıpranmış bir nüfusla karşılaştı. Nüfus, devletin bekası ve prestijinin yanı sıra özellikle ülkenin ekonomik kalkınması ve savunma açısından önemli bir faktördü. Bu nedenle devlet ve elitler yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma gayretine girdi. Bu çerçevede bu tez 1923-1950 yılları arasında, erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde evlilik pratiğinin ve ailenin dönemin nüfus meselesi bağlamında biyopolitik bir durum olarak nasıl düzenlenmeye çalışıldığını analiz ediyor. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak Foucault'nun biyopolitika kavramına değinildi. Ardından nüfus meselesini şekillendiren söylemlere, nüfusun durumuna, sağlıklı bir toplumun inşa pratiklerine ve öjeninin nüfus meselesini nasıl biçimlendirildiğine yer verildi. Böylelikle bu bölümde anlatılanların bir sonraki bölümde anlatılanlara temel oluşturması hedeflendi. Sonraki bölümde ise evlilik pratiğinin ve ailenin yoğun ve sağlıklı nüfus yaratılması bağlamında düzenlenişi ele alındı. Erken Cumhuriyet döneminde bir taraftan pronatalist nüfus politikası benimsendi; diğer taraftan dönemin sağlık anlayışı ve öjenik kaygıların yönlendiriciliği ile yoğun ve sağlıklı nüfus inşa edilmeye çalışıldı. İdeallerdeki nüfusu yaratmak için hayata geçirilen uygulamalar ve söylemler aynı zamanda evlilik pratiğinin ve ailenin de düzenlenmesini beraberinde getirdi. Bu çerçevede bekarlık sorunsallaştırılırken evlenmesi arzulananlar ile arzulanmayanları belirleyen sınırlar çizildi. Ayrıca çok çocuklu ailelerin inşası hedeflendi. Devlet ve dönem elitleri ailenin özellikle iki üyesine odaklandı. Bu aktörler nüfus meselesindeki önemi nedeniyle anneler ve çocuklardı. Bu çerçevede kadının bedenine ve doğurganlığı hedef alındı. Geleceğin vatandaşları olarak görülen çocukların sağlıklı olmaları amaçlandı. Bu hedefle söylemler üretildi ve uygulamalar hayata geçirildi. Yaşama ait süreçlere odaklanan tüm bu uygulamalar ve söylemler biyopolitikanın da bir tezahürüydü.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, sağlık, öjeni, bekarlık, evlilik, aile, kadın, çocuk, biyopolitika.

ABSTRACT

MARRIAGE AND FAMILY DURING THE EARLY REPUBLIC OF TURKEY

Canan Aydın
July, 2016

When the Republic of Turkey was established, government and elites of that period faced with a population who were worn off both qualitatively and quantitatively. Population was a significant factor in terms of survival of the state and prestige of state, and especially of economical development of the country and of protection. That is why, government and elites tried to create a population that could be identified as intense and healthy. From this perspective, this thesis analyses how marriage practice and family during the early Republic of Turkey (between 1923 and 1950) was organized in terms of that period's population issue as a bio-political situation. In line with this objective, firstly Foucault's bio-politics concept was mentioned. Discourses that shaped the population issue during that period, state of population, practices of the construction of a healthy society and how eugenics shaped the population issue were identified. In the next chapter, arrangement of marriage practice and family for the purpose of creating intense and healthy population, was addressed. During early Republic of Turkey, on the one hand pronatalist population politics was adopted; on the other hand, it was tried to construct an intense and healthy population with the guidance of that period's understanding of health and eugenics concerns. Discourses and practices implemented in order to create the ideal population led to the organization of marriage practice and of family. While the celibacy was problematized; the lines between those who were desired for marriage and those were not desired for marriage were drawn. Construction of the families that have many children was aimed. The government and elites of that period focused on the two members of the family. Woman's body and fertility were targeted. Children who were seen as the citizens of the future, were aimed to be healthy. All these practices and discourses that focused on the life processes were a manifestation of the biopolitics.

Keywords: Population, health, eugenics, celibacy, marriage, family, woman, child, biopolitics.

ÖN SÖZ

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde nüfus meselesi devletin prestiji ve gücüyle ilişkili bir biçimde kurgulandı. Daha da önemlisi yoğun ve sağlıklı bir nüfus ülkenin ekonomik kalkınması ve savunması açısından oldukça elzemdi. Bu nedenle devlet ve elitler işbirliği içinde tahayyüllerindeki nüfusu yaratma çabasına girdiler. Arzulanan nüfusun inşa pratikleri aynı zamanda evlilik ve ailenin düzenlenmesini de beraberinde getiriyordu. Bu çerçevede bu tez erken Cumhuriyet Türkiye'sinde evlilik ve ailenin nüfus meselesi bağlamında nasıl düzenlenmeye çalıştığı sorusuna yanıt arıyor.

Bu tezi hazırlamamda görüşleri ve bilgisiyle beni aydınlatan danışmanım Doç. Dr. İsmet Akça'ya teşekkür ederim. Sunduğu önerilerle atladığım noktaları fark etmemi sağlayan Prof. Dr. Haldun Gülalp'e katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen, kütüphanede geçirdiğim uzun gecelerde bana eşlik eden, evinin kapısını her zaman açan ve kendi çalışmalarıyla uğraşırken beni motive etmekten de geri kalmayan dostum, canım arkadaşım Betül'e sonsuz teşekkürler. Ablalığıyla ve desteğiyle bana her zaman güç veren canım kuzenim Tuğçe'ye teşekkür ederim. Uzakta da olsa bu süreçteki desteği ile kendini hep yanımda hissettiren dostum Çiğdem'e teşekkür ederim. Sıkıntılarımı her zaman sabırla dinleyen sevgili Kübra'ya ve eski dostum Tuğba'ya teşekkürler. Süreç boyunca desteğini eksik etmeyen ve verdiği moralle kendimi iyi hissetmemi sağlayan güzel arkadaşım Nurşah'a teşekkürler. İsam günlerimde bana eşlik eden ve sıkıntılı süreçlerimde beni yalnız bırakmayan sevgili Nermin'e; önerileriyle bana yardımcı olan Olkan'a teşekkür ederim.

En büyük teşekkürü destekleriyle her zaman yanımda olan aileme sunuyorum. Tez sürecinde en az benim kadar yorulan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, gösterdiği sabır ve fedakarlıkla kendine hayran bırakan canım anneme ne kadar teşekkür etsem azdır. Hakkını hiçbir zaman ödeyemem. Aramızda ne kadar yaş farkı olsa da bazen rolleri değiştirerek bana ablalık yapan ve desteğini her zaman hissettiren kardeşim

Ceyda’ya teşekkür ederim. İyi ki varsın! Desteği, özverisi ve üzerimdeki emekleri için babama çok teşekkür ederim.

Canan Aydın
Temmuz, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**

1. GİRİŞ **1**

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE NÜFUS **11**
2.1. "Bir Ulusun En Büyük Maddi Kuvveti Nüfustur" 12
2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfusun Niceliksel Durumu ve Nüfus Sayımları 18
2.3. Sağlıklı Vatandaşların İnşa Pratikleri 30
2.4. Nüfus Meselesini Biçimlendiren Bir Diğer Unsur: Öjeni 41

3. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EVLİLİK VE AİLE **56**
3.1. Nüfus Meselesi ve Evlilik 56
3.1.1. Bekarlığın Nüfus Meselesi Bağlamında Düzenlenme Çabaları 57
3.1.2. Evliliğin Düzenlenmesi 68
3.2. Aile 78
3.2.1. İdeal Ailelerin İnşa Çabası 82
3.2.2. Nüfusun Biyolojik Üreticileri: Anneler 85
3.2.3. Milletin İstikbali: Çocuklar 96
3.2.4. Asri Anneler ve Gürbüz Çocukları 101

4. SONUÇ **109**

KAYNAKÇA **116**

ÖZ GEÇMİŞ **129**

1. GİRİŞ

"Nüfus düzeyinde hayat süreçlerini düzenlemeyi ve yönetmeyi"[1] amaçlayan biyopolitika nüfusun biyolojik varlığının iktidarın konusu haline gelmesine işaret etmektedir. Erken Cumhuriyet Türkiye'si nüfus meselesi bağlamında evlilik ve ailenin düzenlenmesine odaklanan bu çalışma aynı zamanda bu meselenin Foucault'nun biyopolitika olarak isimlendirdiği iktidar teknolojisinin ilgi alanına girdiğini göstermektedir. Bir iktidar teknolojisi olan biyopolitika uzun tarihsel süreç sonunda ortaya çıkmıştır.

Foucault tarihsel süreç boyunca farklı iktidar biçimlerinin nasıl tezahür ettiğinin ve bu iktidar biçimlerinin önceliklerinin neler olduğunun izini sürmektedir. *Cinselliğin Tarihi* ve *Toplumu Savunmak Gerekir* isimli eserlerinde ele aldığı bu iktidar biçimlerinden ilkinin uyrukların üzerinde "yaşam ve ölüm hakkına sahip olan" hükümranlık iktidarının olduğuna işaret eden Foucault,[2] bu durumun "iktidar karşısında uyruğun ne canlıyken; ne de ölüyken kendi üzerinde bir hakkı olmadığı anlamına geldiğini" ifade etmekteydi.[3] Hükümranın sahip olduğu "yaşam ve ölüm hakkının" çekirdeğini oluşturan ve bu hakkı pratiğe dönüştüren ise hükümran iktidarın öldürebilme yetkisiydi. Hükümranın uyruklarının hayatta kalıp kalmayacağına karar verebildiği bu dönemde[4], prosedürlerin uyrukların üzerinde uygulanması da hükümran adına gerçekleştirilmekteydi.[5]

17. yüzyıldan itibaren farklı bir iktidar tarzının nüvelerinin görüldüğüne işaret eden Foucault, bu iktidar tarzını genel başlık altında "yaşam üzerinde iktidar" olarak kavramsallaştırmaktadır.[6] Yaşam üzerine iktidarın tezahür edişi ise kapitalizmin ortaya çıkışına rastlamaktadır. Feodal dönemde insanların yaşamlarıyla alakadar olmayan bir iktidar tarzının varlığı söz konusuyken, kapitalizmin ortaya çıkışıyla

[1] Thomas Lemke, **Biyopolitika**, çev. Utku Özmakas, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 19.
[2] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 2003, 246.
[3] **Age**, 246.
[4] **Age**, 246.
[5] **Age**, 247.
[6] Michel Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 4. bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları), 2012, 99.

beraber bu iktidar tarzı yerini başka bir iktidar biçimine bırakmıştır. Bu süreç, kapitalizmin işleyebilmesi ve kapitalist bir toplumun inşa edilebilmesi için bireyleri görmeyen bir iktidar teknolojisinin tersine, herkesi gözetleyen yeni bir iktidar modelinin doğuşuna işaret etmektedir.[7] Böylece bu iktidar biçimi kapitalizmin varlığını devam ettirebilmesi için "bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanması"[8]nda önemli bir rol üstlenmiştir.

Foucault, "yaşam üzerine iktidarın" birbirine zıt bağlamlar taşımayan ve farklı zamanlarda ortaya çıkan iki ana eksen üzerinde temellendiğine işaret etmektedir. Bu eksenlerden ilki bedenler üzerine odaklanan iktidardır.[9] Disiplinci nitelik taşıyan ve Foucault'un anatomo-politika olarak adlandırdığı bu iktidar teknolojisinin uğraşı alanına giren tür-bedenlerdir.[10] "Beden siyaseti üzerinden kurulan"[11] bu iktidar tarzının merkezinde bedenlerin bireyselleştirilmesi ve sağlayacağı yararın arttırılması yer almaktadır. Bu hedefe ulaşmak için hayata geçirilmesi önemli görülen pratik ise belirli normlar doğrultusunda bireysel bedenleri şekillendirmektir. Bedenleri şekillendirecek olan ise disiplinci tekniklerdir. Bu teknikler, bireylerin normları içselleştirmesini sağlayarak iktidarın bireylerin öznelliklerinde "yeniden üretilmesi"ni hedefler. Böyle bir durumun sonucunda normlarla uyum içinde hareket eden, davranışları ve düşünceleri çizilen kalıplar doğrultusunda şekillenen, uysal, anormalliğe yol açmayacak ve tekdüze olarak nitelendirilebilecek bireylerin inşası amaçlanır.[12]

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde yeni bir iktidar teknolojisinin işaretleri belirmeye başlamıştır. Foucault'nun işaret ettiği "yaşam üzerindeki iktidarın" ikinci eksenini oluşturan yeni iktidar modelinin en belirgin özelliklerini hükümran iktidarın sahip olduğu yaşam ve ölüm hakkının karşısında konumlanan "yaşatma ve ölüme bırakma" hakkını benimsemiş olması[13] ve "yaşamı sağlama, destekleme, güçlendirme, çoğaltma ve düzenleme"[14] pratikleri üzerine yükselmesi oluşturmaktadır.

[7] Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, çev. Ferda Keskin, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları), 156,157.
[8] Foucault**, Cinselliğin Tarihi**, 100.
[9] **Age**, 99.
[10] **Age**, 99.
[11] Zeynep Gambetti, "Foucault'ta Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı", **Mesele Kitap Dergisi**, s. 20, (2008): 44.
[12] Gambetti, **age**, 44-45.
[13] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 247.
[14] Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, 98.

Biyopolitika olarak adlandırılan bu yeni iktidar teknolojisi "nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, sağlığın koruması, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların nasıl akılsallaştırıldığına"[15] işaret etmektedir. "Nüfus düzeyinde hayat süreçlerini düzenlemeyi ve yönetmeyi amaçlayan"[16] biyopolitika nüfusun "biyolojik özelliklerini siyasetin nesnesi" haline getirilmesine işaret eden, hayatı düzenlemeyi hedefleyen iktidar tarzını temsil etmektedir.[17] Foucault bu yeni iktidar teknolojisinin dert edindiği durumu şöyle açıklar[18]:

> Biyopolitikanın işi nüfusladır ve siyasal sorun olarak, hem bilimsel hem siyasal sorun olarak, biyolojik sorun ve iktidar sorunu olarak nüfus…Biyopolitiğin yöneleceği şey, toplamda kendi zamanı içerisinde ele alınan bir nüfus içinde meydana gelen belirtisiz, rastlantısal olaylardır.

Artık iktidarın karşısında yalnızca bedenlerden oluşan insan çokluğu bulunmamaktadır. İktidar aynı zamanda yaşama özgü muhtelif süreçlerle temas halinde ve bu süreçlerin etkisinde bulunan "insanların çokluğu" ile karşı karşıyadır.[19] Bu bağlamda, Dean'in ifade ettiği üzere, "biyopolitika o zaman insanın yaşadığı, ürettiği, hasta olduğu, sağlığını sürdürdüğü veya sağlıklı hale geldiği sosyal, kültürel, çevresel, ekonomik ve coğrafik koşullarla da ilgilenmek zorundadır."[20] Bu koşulları dert edinen biyopolitikanın alakadar olduğu konular ise "aile, barınma, yaşama ve çalışma koşulları, yaşam tarzı, kamu sağlığı konuları, göç, ekonomik ve yaşam standardı seviyesi"[21] olarak tezahür etmektedir. Nüfusun biyolojik varlığını temel alarak "yaşamın nasılına müdahale"[22] eden ve diğer iktidar tarzlarının kullandığından farklı mekanizmaları devreye sokan düzenleyici bir iktidarın varlığı söz konusudur.

Yaşamın merkeze alınarak "biyolojik olanın devletleştirildiği"[23] biyopolitik süreçte disiplinci tekniği de kapsayan, ona eklemlendiği gibi aynı zamanda onu dönüştüren[24]

---

[15] Michel Foucault**, Ders Özetleri 1970-1982**, çev. Selahattin Hilav, 6. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 109.
[16] Lemke, **age**, 19.
[17] Gambetti, **age**, 44.
[18] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 251. Bruce Curtis, Foucault'nun biyopolitika terimini ilk defa 1970'li yıllardaki tıp tarihini konu alan çalışmalarında kullandığını ifade eder. Foucault'yu nüfus ve biyopolika kavramları üzerine çalışmaya teşvik eden unsur "sosyal tıbbın nasıl bir sosyal sorun olarak şekillendiğini anlama çabası"dır. Bruce Curtis, "Foucault on Govermentality and Population: The Impossible Discovery", **The Canadian Journal Of Sociology**, c. 27, s. 4 (2012): 511.
[19] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 248.
[20] Mitchell Dean, **Govermentality: Power and Rule in Modern Society**, 2. bs. (Washington DC: SAGE Publications, 2010), 119.
[21] Dean, **age**, 119.
[22] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 253.
[23] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 24
[24] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 248.

de bir iktidar teknolojisi temsil edilmektedir. İktidarın "yaşatmaya" ve yaşamı "ayarlamaya" odaklandığı biyopolitik çağ aslında yaşamın "bilginin denetim ve iktidarın müdahale alanına"[25] kaydığına işaret etmektedir. Böyle bir durum ise biyolojik hayatın siyasal kontrolün nesnesi haline geldiğinin, yani siyasal bir mesele olarak şekillendiğinin de göstergesidir.[26] Nüfusun "sağlık, hastalık, doğum ve ölüm" gibi biyolojik süreçlerinin "ekonomik büyüme, iş gücü ve zenginliğin dağıtımı" ile bağlantılı olarak ele alınması ise bu mevzuların siyasal ve ekonomik konularla ilişki içinde kurgulanmasında yatmaktadır.[27] Özetle nüfus, "bilgi ve iktidar hesaplarının" merkezine yerleşmiş, nüfusun biyolojik varlığı siyasetin konusu haline gelmiştir.

Biyopolitik süreçte tezahür eden iktidar disiplinci iktidar tarzının odaklandığı nesneden farklılaştığı gibi hayata geçirdiği mekanizmalar açısından da bir ayrışma gösterecektir. Bu süreç kapsamında "öngörüler, istatistik tahminler ve global önlemler" barındıran mekanizmalar ile "bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar" önem kazanırken[28] yaşama özgü süreçlere yönelik müdahalenin de yolu açılmıştır.[29] Bu bağlamda yaşama odaklanan iktidarın görüngüler temelinde denetimini gerçekleştirmesi gerektiği bir dizi sorumluluğu bulunmaktadır: "Hastalanma oranını değiştirmek, düşürmek gerekecektir; yaşamı uzatmak gerekecektir; doğum oranını arttırmak gerekecektir."[30] Bu pratiklerin hayata geçirilmesi nüfusun biyolojik varlığını tehlikeye sokabilecek durumları yok etme arzusunun sonucu olduğu gibi iktidarın gündemine yerleşen nüfusa dair biyolojik süreçlerin ayarlamaların nesnesi haline getirilmesinin de bir göstergesidir.

Peki buraya kadar bahsedilen "iktidar" kavramıyla ne anlatılmaya çalışılmaktadır? Foucault iktidardan anlaşılması gerekenin "uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkileri" olduğunu söylerken[31] kastettiğinin bir kurum veya yapı olmadığının, bu kavramın "belli bir toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen ad" olduğunun altını çizer.[32] Biraz daha açık ifade etmek gerekirse

[25]Foucault**, Cinselliğin Tarihi**, 101.
[26] Denise Gastaldo, "Is Health Education Good For You? Re-Thinking Health Education Through The Concept of Bio-Power", **Foucault, Healt and Medicine**, ed. Alan Petersen, Robin Buton, London: Routledge, (2011): 113.
[27] Gastaldo, **age**, 115.
[28] Foucault, **Cinselliğin Tarihi,** 99
[29] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 252.
[30] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 252.
[31] Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, 69.
[32] Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, 72.

iktidar "başkalarının eylem ve davranışlarını etkileme gücüne sahip ve onları yönlendirebilen ve idare edebilen bir eylem biçimi" yani "eylem üzerine eylemdir."[33] Böylelikle Foucault, devleti iktidardan ayırdığını gösterir. Fakat bu durum devletin önemsizleştiği anlamına gelmemektedir[34]:

> "Ben devletin önemsiz olduğunu söylemek istemiyorum; benim söylemek istediğim iktidar ilişkilerinin ve tabii iktidar ilişkileri konusunda yapılması gereken analizin ister istemez devletin sınırlarını aştığı, aşacağıdır. İktidar ilişkilerinin devletin sınırlarını aşması iki anlamda gerçekleşir: Her şeyden önce devlet, kendi aygıtlarının sahip olduğu mutlak güce rağmen, bütün fiili iktidar ilişkileri alanını işgal edebilecek güçten yoksun olduğu için; ikincisi devlet ancak başka yani var olan iktidar ilişkileri temelinde işleyebileceği için."

Eylemlerin dönüştürülmesinde, yani iktidarın "yapıp etmelere sızmasında" ise söylemlerin önemli işlevi bulunmaktadır. Bu çerçevede biyopolitik iktidar tarzında bireylerin biyolojik varlıkları hedef alınarak yaşamı düzenleyen, yaşama ait süreçlere odaklanan "iktidar şebekesinin şekillendirdiği" ve "bilgi-iktidar ilişkilerinin ürünü olan" söylemlerin varlığı söz konusudur.[35] Bireyler adeta yaşamlarına ait süreçlerini dert edinen ve hakikati inşa etmeye çalışan söylem yelpazesiyle kuşatılırlar. Bu söylemlerin üreticileri ise iktidar ilişkileri kapsamında farklı mevzilere konumlanmıştır.

İktidarın nüfusu dert edinmesi aynı zamanda yeni bir yönetim zihniyetinin de doğuşuna işaret etmektir. Foucault'nun anlatımı bu yeni yönetim zihniyetinin uzun bir tarihsel sürecin sonunda görünür hale geldiğini göstermektedir. Foucault Machievelli'nin Prens isimli eserini ve yeni yönetim sanatının nüvelerinin görüldüğü Machievelli karşıtı literatürü analiz ederek yönetim zihniyetinde temellenen dönüşümü açıklama gayretine girişir. Bu dönüşüm sürecinin mihenk taşını oluşturan ise derdi toprağıyla ya da o toprak üzerinde yaşayanlarla alakadar olmaktan ziyade, yegane gayesi prensliğini korumak olan bir hükümranlık anlayışından; insanların yönetimin nesnesi haline getirildiği yönetim zihniyetinin benimsenmesine geçiştir.[36] Fakat, geçmişi 16. yüzyıla kadar uzanan Machiavelli karşıtı literatürün örneklerinde görülen yeni yönetim tarzı pratiğe geçememiştir. Bu yönetim tarzının vücut bulamamasının nedeni ise *Raison d'Etat* (hikmeti hükümet, devlet aklı) anlayışının baskın olmasından kaynaklanmıştır. Bu anlayışının hakim olduğu dönem merkantalizmin bir "yönetim pratiği" olarak benimsendiği sürece işaret etmektedir.

[33] Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003), 135.
[34] Foucault, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 72.
[35] Nihan Bozok, "Biyoiktidara Özgü Bir Özne(l)eşme Pratiği Olarak Popüler Sağlıklı Yaşam Söylemi", **Toplum ve Bilim**, s. 122 (2011): 43.
[36] Michel Foucault, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, 261-284.

Foucault'nun ifade ettiği üzere, yönetim sanatı merkantalizm terk edilene kadar kendini geliştirmekten yoksun kalmıştır.

Yeni yönetim sanatının belirmesi demografik büyümenin, yani nüfus faktörünün ortaya çıkışına rastlamaktadır. Nüfus, yeni yönetim sanatının çıkışına olanak tanıyan bir faktör olarak kendini gösterirken aynı zamanda bu yeni yönetim tarzının nesnesi olarak da işlevsellik kazanmıştır. Yani "nüfusun refahı, koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğinin, yaşam süresinin, sağlığının vb. artması" ile ilgili süreçlerle alakadar olunması, yönetimin temel gayesi haline gelmiştir.[37] Bu bağlamda Foucault'nun "yönetimsellik"[38] olarak adlandırdığı bu iktidar tarzının ilkeleri aynı zamanda biyopolitik rasyonaliteyi de içermektedir.

Foucault'nun açıklamaya çalıştığı yeni yönetim sanatının ortaya çıkış süreci aslında, Özbek'in ifade ettiği gibi, müdahaleci devlet zihniyetini benimseyen kameralist ve merkantalist yönetim tarzının terk edilip liberal bir yönetim tarzının hayata geçirilmesinin sonucunda biçimlenmiştir.[39] Bu süreç aynı zamanda "sosyal alana müdahale eğilimi ve bu alanı kontrol edebilme kapasitesine" sahip olan modern devletin de doğuşuna işaret eder. Modern devlet ise sahip olduğu bu işlevlerini ulaşmaya çalıştığı yegane amacı doğrultusunda inşa etmiştir. Onun bu amacını şekillendiren faktör "nüfusun üretken kapasitesinin geliştirilmesi" arzusu üzerine temellendirilmiştir.[40]

Türkiye'nin tarihsel süreci bağlamında değerlendirdiğimizde nüfusa özgü süreçlerin iktidarın odağına yerleşmesinin nüvelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren hasıl olduğu söylenilebilir. "Merkezi devletin güçlendirildiği, bürokratik aygıtın yeniden yapılandırıldığı ve yeni bir hukuk sisteminin oluşturulduğu" süreç olarak öne çıkan 19. yüzyıl aynı zamanda barındırdığı gelişmeler bağlamında yeni bir yönetim zihniyetinin de ifadesini bulduğu bir

[37] **Age**, 261-284.
[38] Foucault yönetimsellik kavramıyla ne ifade etmeye çalıştığını üç madde de toplar: "1. Hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtı olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün. 2. Bir yanda tüm spesifik yönetim aygıtları dizisinin oluşumu, öte yandan tüm bilgi kompleksinin gelişimiyle sonuçlanan ve yönetim olarak adlandırılabilecek bu iktidar türünün uzun bir süre içinde ve tüm Batı'da diğer biçimler üzerinde üstünlük kurmaya götüren eğilim. 3. On beşinci ve on altıncı yüzyılda idari devlete dönüşmüş olan ortaçağ adalet devletinin yavaş yavaş yönetimselleştiği süreç ya da sürecin sonucu." **age**, 282.
[39] Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet",**Toplum ve Bilim**, s. 83 (2012): 12.
[40] Özbek, **age**, 11-12.

evredir.[41] Bu yüzyıl III. Selim döneminden itibaren nüvelerinin görülmeye başladığı ve II. Mahmud döneminde daha da perçinlenen modernleşme sürecinin izlerini barındırmaktadır. Takip edilen modernleşme izleği askeri ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra nüfusu keşfeden iktidarın sosyal refah önlemlerinin ve kamu sağlığı pratiklerinin hayata geçirilmesi gibi uygulamaları da barındırmaktaydı.[42] Bu bağlamda süreç içerisinde yeni yönetim zihniyetinin şekillenmesinde nüfusun temel alındığı bir dizi düzenlemenin hayata geçirildiği II. Mahmud dönemi ön plana çıkmaktadır.[43]

Yaşamın iktidarın ilgi alanına kaydığı 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun niceliğine yönelik kaygının şekillenmesine kaynaklık eden bir takım gelişmeler yaşanmıştı. Hastalıklar, milliyetçi isyanlar, toprak kayıpları ve göçler gibi faktörlerin yol açtığı nüfus kayıpları, nüfusu zenginlik kaynağı olarak gören 19. yüzyıl Osmanlı siyasetçilerini, doktorlarını ve entelektüellerini oldukça endişelendirmişti. Vücut bulan bu endişenin en önemli bileşenini ise Müslüman nüfusun artış hızındaki yavaşlama oluşturmaktaydı. Gerek nüfus artışının aleyhine işleyen olumsuzlukların üstesinden gelmek; gerek nüfus artışını sağlamanması amacıyla "tıbbi, kurumsal ve yasal" düzenlemelerin somutlaşması teşvik edilmişti.[44] Bu durum aynı zamanda kamusal ve özel alanların sınırlarının da yeniden şekillendirilmesi anlamına gelmekteydi.

Nüfus sorunu erken Cumhuriyet döneminde de ülkenin en önemli meselelerinden biri olarak kodlanmıştı. Nüfusa yönelik tezahür eden ilginin bu dönemde de farklı nedenlerden dolayı gündemi şekillendirmesi yaşamın yönetimin nesnesi haline gelmesinin bir örneğini temsil etmektedir. Bu çerçevede nüfus, Türkiye bağlamında modernleşmenin bir boyutu olarak da beliren,[45] biyopolitik nitelikli uygulamaların ve söylemlerin hedefi haline gelmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde muhtelif amaçlar

[41] Özbek, **age**, 13.
[42] Kyle T. Evered, Emine Ö. Evered " Governing Population, Public Health, and Malaria in The Early Turkish Republic", **Journal of Historical Geopraphy**, s. 37 (2011): 473.
[43] Özbek, **age**, 13. Özbek'in de belirttiği gibi "sağlık alanında karantina teşkilatının oluşumu, aşılama, ebelik eğitimi gibi koruyucu uygulamaların yerleşmesi, ülke çapında devlet hastanelerinin açılması, aile alanında dul ve yetim maaşlarının düzenlenmesi, ilk eğitimin yaygınlaştırılma çabaları, kent yoksullarının denetim altında tutulmasına dair nizamnamelerin gündeme getirilmesi; dahili ve harici pasaport sisteminin yürürlüğe konulması, görece düzenli nüfus sayımlarının yapılması" gibi uygulamalar iktidarın yeni bir yönetim tarzı olarak sosyal devletin belirmesinin göstergeleri olarak öne çıkmaktadır. Özbek, **age**, 13.
[44] Gülhan Balsoy, **The Politics of Reproduction in Ottoman Empire 1838-1900**, (London: Pickering & Cahatto, 2013), 5.
[45] Sevim Odabaş, "Cumhuriyet Dönemi Gizli Konuşmaları (1936-1937)", **Toplum ve Bilim**, s. 130 (2009): 88.

doğrultusunda sağlıklı bireylerden oluşan yoğun bir nüfusa erişme gayesiyle biyopolitik iktidar teknikleri ve mekanizmaları devreye sokularak yaşama yönelik denetleme ve düzenleme pratikleri hayata geçirilmiştir.

Bu çalışma erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin biyopolitikasına dair bir kesit sunmayı amaçlıyor. Bu kesitin odaklandığı husus ise evlilik ve ailenin dönemin nüfus meselesi bağlamında "nasıl" düzenlenmeye çalışıldığıdır. Evlilik ve ailenin düzenlenme çabası "yoğun ve sağlıklı bir nüfusun"[46] inşasını dert edinen iktidarın, genç Cumhuriyet'in vatandaşlarının yaşama dair süreçlerini denetleme, müdahale etme ve bu süreçleri "ayarlama" arzusunun sonucudur.[47] Başka bir deyişle bu alanlar dönemin nüfus meselesinin bir parçası olarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu minvalde, bu pratikler aynı zamanda erken Cumhuriyet döneminin biyopolitikasının dair bir kesit de sunmaktadır. Devlet, sınırları kapsamındaki nüfusun biyolojik varlığını sürdürme motivasyonu sergilemiş; dönemin nüfus meselesi bağlamında genç Cumhuriyet'in vatandaşları bir dizi söylemle kuşatılmıştır. Böylece "makro ölçekli nüfus politikaları gündelik hayat pratiklerine aktarılmıştır."[48]

Dört bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde inşa edilmesi arzulanan nüfusla ilgili söylemlere ve bu söylemleri biçimlendiren zihniyet iklimine yer verildikten sonra dönem boyunca nüfusun niceliğine dair durum resmedildi. Nüfusa dair durum resmedilirken nüfusun denetlenmesinde önemli bir teknik olan ve müdahalelere meşruiyet zemini sağlayan nüfus sayımlarına da yer verildi. Doğumu arttırıcı nüfus politikalarının yanı sıra sağlıklı bir nüfus yaratma arzusunun yönlendiriciliği ile hareket edilen bu dönemde "sağlıklı vatandaşların inşa pratikleri" aynı bölümün ikinci başlığını oluşturuyor. Bu başlık kapsamında devletin sağlık alanındaki kurumsal yapısındaki gelişmelerin yanı sıra, dönemin sağlık anlayışı doğrultusunda vatandaşların biyolojik varlıklarına nasıl temas ettiği analiz edildi. Bunun yanı sıra elitlerin dönemin dönüşen sağlık anlayışı doğrultusunda ürettikleri söylemlere de yer verildi. Bu bölümde yer alan başlıkların sonuncusu ise öjeninin sağlıklı nüfus inşa etme gayesine odaklandı. İlk olark öjeni politikasıyla ilgili genel bir çerçeve çizildikten sonra, öjeninin Türkiye'deki kökenine

[46] Yiğit Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor,** 5. bs. **(**İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 89.
[47] Benzer çalışmalar için bkz. Pınar Öztamur, "Definig a Population: Women and Children in Early Republican Turkey 1923-1950", (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004); Laden Yurttagüler, "Social Policies on Female Body in Turkey 1930s" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
[48] Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", 7-8.

ve erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde öjeni düşüncesinin nasıl ve hangi saiklerle benimsendiği anlatıldı. Erken Cumhuriyet dönemi öjenistlerinin, öjenist ilkeler doğrultusunda nüfusun biyolojik varlığının düzenlenmesine odaklanan söylemlerine yer verilirken, dönemin öjeni düşüncesinin hijyenle iç içe geçen sağlık anlayışıyla hangi noktalarda keşistiklerine de dikkat çekildi. Ayrıca Türkiye'deki öjenistlerin öjeni kapsamına yerleştirdikleri pratiklerin de analizi yapılmaya çalışıldı. Dönemin nüfus meselesinin temellendiği boyutların ele alındığı bu bölümde anlatılanların bir sonraki bölümde anlatılacaklara temel oluşturması hedeflendi. Böylelikle aile ve evliliğin nüfus meselesinin bir parçası olarak düzenlenmesinin dayanaklarının tablosu çizilmeye çalışıldı.

Bir sonraki bölümde ise evliliğin ve ailenin nüfus meselesi bağlamında nasıl düzenlendiği analiz edildi. Bu çerçevede ilk olarak evlilik pratiğinin dönemin nüfus meselesi doğrultusunda nasıl şekillendirilmeye çalışıldığı incelendi. Bu başlık kapsamında bekarlık meselesi ilk odaklanılan mevzu oldu. Erken Cumhuriyet döneminde nüfus meselesi çerçevesinde bekarlık mevzusuna nasıl yaklaşıldığı ve bu mevzuyu şekillendirmeye çalışan gayeler tespit edildi. Yine bu başlık kapsamında sağlıklı nesiller yaratma motivasyonunun yönlendiriciliğiyle evlilik pratiğinin gerek yasal metinler kapsamında gerek söylem düzeyinde düzenlenme pratikleri analiz edildi.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında ise ailenin nüfus meselesi çerçevesinde nasıl ele alındığına değinildi. Bu bağlamda ilk olarak dönemin elitleri tarafından nüfus sorunuyla paralel bir şekilde tasvir edilerek devletin bekasının sürdürülmesinde önemli görülen çok çocuklu ideal aile algısını yansıttıkları söylemler incelendi. Bunun yanı sıra bölüm kapsamında ailenin özellikle iki üyesine odaklanıldı: anneler ve çocuklar. Çünkü pronatalist nüfus politikasının benimsendiği erken Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın bedeni odaklanılan ana unsurken, en az kadın bedeni kadar çocuklar da yoğun ve zinde bir nüfus yaratma gayesine hizmet edecek önemli aktörler olarak kurgulanmışlardır. Bu çerçevede ilk olarak kadın bedenini ve doğurganlığını hedef alan söylemlere, bu söylemlerin hangi amaçlar doğrultusunda üretildiğine ve kadın doğurganlığına odaklanan dönemin yasal gelişmelerine yer verildi. Bölümün sonraki başlığında ise erken dönem elitlerinin ve devletin çocuğa yönelik bakış açılarına kısaca değinildikten sonra nüfus meselesi kapsamında çocuğa nasıl bir rol biçildiğine ve bu mevzu bağlamında çocuğa odaklanan söylemlerin

hangi kaygılar doğrultusunda şekillendiği analiz edildi. Bir sonraki başlıkta ise çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi ve gürbüz çocuklar yetiştirilmesi gayesiyle çocuk bakımı konusunda devletin ve doktorların annelerin bu konudaki pratiklerini dönüştürmelerini hedefleyen söylemlerine ve çabalarına yer verildi.

Çalışmanın temel sorusuna cevap verebilmek için konuyla ilgili dönemin birincil kaynaklarından faydalanıldı. Bu kaynaklar kanunlar, raporlar, meclis tutanakları ve dönem doktorlarının eserlerinin yanı sıra *Ülkü, Uludağ, Kadro, Muhit, Gürbüz Türk Çocuğu, Ana ve Sıhhat Almanağı* dergilerini ve Cumhuriyet Gazetesi'ni kapsamaktadır. Dolayısıyla devletin bu alandaki pratiklerinin yanı sıra özellikle nüfusun biyolojik varlığına yönelik söylemler üreterek sağlıkla ilgili alışkanlıkları dönüştürmeye çalışan dönemin doktorlarının metinlerine ayrıca ağırlık verildi.

2. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE NÜFUS

Rejimi sağlamlaştırma çabası ile birlikte kültürel, siyasal ve toplumsal alanda devrimleri hayata geçirme gayreti içinde olan ulus devlet inşa aşamasındaki erken Cumhuriyet Türkiye'sinin en az bu alanları ihtiva eden meseleler kadar odaklandığı, hatta bu meselelerle bağlantılı olarak ele alınan bir diğer mevzu ise nüfustu. İktidarı ele geçiren Kemalistler uzun yıllar süregelen savaşların etkisiyle "doğal dengesini" kaybetmiş, sıhhi açıdan oldukça kötü durumda ve niceliksel yoğunluğu açısından da endişe unsuru arz eden bir nüfusla karşılaştı. Başta ülkenin savunması ve ekonomisi açısından oldukça elzem bir mevzu olarak kodlanan nüfusun bir prestij ve güç göstergesi olarak da algılanması, onun modernleşme tahayyülündeki genç Cumhuriyet'in gündemini işgal eden önemli bir mesele olarak biçimlenmesine zemin hazırladı. Bu çerçevede dönem boyunca nüfusu tahrip olan ülkenin profesyonel ve siyasi elitleri başta olmak üzere farklı odaklar tarafından nüfusun zindeliği, sağlığı ve niceliği ile ilgili kaygıları vurgulayan ve çeşitli alanlarla olan ilişkisine dikkat çekmeye çalışan muhtelif görüşler dile getirilmiştir. Bu durum aynı zamanda biyopolitik rasyonalitenin de hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu bölüm kapsamında ilk olarak erken Cumhuriyet Türkiye'sinde nüfusa odaklanan pratiklerin ve söylemlerin meşruiyet zeminini hazırlayan nedenler ele alınacaktır. Ardından pronatalist nüfus politikasının benimsendiği bu dönemde nüfusun niceliksel boyutunu ihtiva eden durumunun bir haritası sunulacaktır. Bu harita sunulurken yaşamı dert edinen iktidara nüfusun bilgisini edinmesini sağlayan nüfus sayım pratiklerine de yer verilecektir. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlanarak erken Cumhuriyet'in son dönemine kadar modern nüfus sayım pratiklerinin izi sürülecektir. Bir sonraki başlıkta erken dönem Türkiye'sinde hem sağlıklı bir nüfus yaratma hem de nüfusun niceliksel açıdan istenen seviyeye ulaşması amacıyla başvurulan sağlıklı nüfus yaratma pratiklerine ve bu konuda üretilen söylemlere yer verilecektir. Bölümün son başlığı kapsamında ise nüfus meselesinin şekillenmesinde payı olan öjeni düşüncesi ele alınacaktır. Bu çerçevede

öjeninin savunduğu argümanlar, öjeninin Türkiye'de ki gelişimi ve nüfus meselesini nasıl şekillendirmeye çalıştığına odaklanılacaktır. Bu bölümde anlatılanların üçüncü bölümde ele alınacak olan aile ve evlilik alanının nüfus meselesine bağlı olarak nasıl şekillendirilmeye çalışıldığının gösterilmesine temel olması hedeflenmektedir.

2.1. "Bir Ulusun En Büyük Maddi Kuvveti Nüfustur"[49]

Erken Cumhuriyet döneminde nüfus meselesi birçok alanla ilişki içerisinde kurgulanarak yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma gayesinin sebepleri meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Dönemin Türkiye'sinin nüfusu ile ilgili tabloyu sunmadan önce, bu başlık altında konuyla ilgili söylemlerin hangi mevzular bağlamında şekillendiğine yer verilecektir.

Yüceuluğ nüfus sorunun elzem bir konu olarak belirmesinin onun sosyal, siyasal ve ekonomik düzlemlerle olan ilişkisinden kaynaklandığının altını çizer.[50] Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de nüfus meselesinin ele alınış nedenleri bu görüşten farklılaşmazken nüfusa yönelik hedefler gerek demografik ve sosyal bağlamlarla ilişkili olarak[51], gerek ekonomik ve siyasi gayeler temelinde şekillenmiştir. Dönem boyunca "hakiki zenginlik ve hakiki kuvvetin" kaynağı olarak kodlanan nüfusun niceliksel durumunun ve sağlığının önemli olduğuna dair ortak bir algının varlığı söz konusuydu. Öyle ki nüfus fazlalığının getireceği yarar "bütün haznelerin, bütün topların, tüfeklerin, bütün zırhların ve tayyarelerin topyekun kuvvetleri" nin dahi üzerindeydi.[52] Bu hususta 1934 tarihli Nüfus Komisyon Raporu ise nüfus fazlalığının hem ekonomik açıdan sağlayacağı faydaya hem de ülke savunmasına yapacağı katkıya işaret etmesi bakımından dönem içinde farklı odakların nüfus meselesine yönelik yaklaşımını özetlemekteydi[53]:

> "Türkiye için nüfusun çoğalması meselesi hayati bir meseledir. Nüfusa 19 uncu asırdan beri gittikçe ziyadeleşen iktisadi bir değer verilmeye başlanmıştır. Bugün Türkiye'de nüfusa iktisadi bütün ehemmiyetini vermekle beraber onun üstünde olarak geniş topraklarımızın müdafaa kudretini arttırılması gayesi vardır".

---

[49] Abidin Daver, "Nüfus Sayımında Ulusal Ödev", **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1935.
[50] Ratip Yüceuluğ, **Savaş Sonu Nüfus Meseleleri: Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler**, (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1944), 2.
[51] Fredic Shorter, "Turkish Population in the Great Depression", **New Perspectives on Turkey,** s. 12, (1995): 104.
[52] Yunus Nadi, "Hakiki Kuvvet ve Zenginliğimiz Olan Nüfusumuz Artıyor", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1935.
[53] TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu, **Rapor**, (Ankara: TBMM Matbaası, 1934), 25.

Uzun yıllar süren savaşların nüfusun niceliğinde ve kalitesinde yarattığı tahribatı dert edinen erken dönem elitleri "Daha zengin, daha mamur, daha kuvvetli bir Türkiye'nin serpilip gelişmesi" arzusuyla nüfus sorunun çözülmesi gerektiği inancını taşıyorlardı. Çünkü genç Cumhuriyetin "ilerleme" hedefini gerçekleştirebilmesi için insan gücüne ihtiyacı vardı.[54] Nüfus meselesinin devletlerin gündemini işgal ettiği bu çağda "… nüfus azlığı, bir millet ve hele nüfus kesafetinden şikayetçi memleketlere yakın olan bir millet için ehemmiyetle üzerinde durulması lazım gelen bir mesele" olarak kodlanmıştı.[55]

Cumhuriyet kurulduğunda nüfus yoğunluğunun çizdiği manzara ise tahayyüllerin gerçekleşmesi için gerekli olan miktarın gerisinde kalmaktaydı. Ülke nüfusunun az olduğundan yakınılarak "Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz"[56] söylemiyle paralel nitelikte birçok söylem dile getirilmekteydi. Çünkü savaşlarla ve göçlerle harap olmuş nüfusun iyileştirilmesi ve boş kalan yerlerin, tarlaların daha fazla insanla doldurulması gerekiyordu.[57]

Dönemin elitleri nüfus fazlalığının ülkenin prestijini artıran[58] etkisi olduğuna işaret etmekteydi. Ülkenin prestijinden çok daha önemli olan bir diğer mesele ise nüfusun niceliği ve devletin bekası arasındaki ilişkiydi. Ülkenin refahının sağlanması ve gelişmiş devletler karşısında bekasını sürdürmesinin nüfus fazlalığı ile ilişkilendirildiği[59] bu dönemde nüfusu az olan memleketler "..gelen hücumlara dayanamazlar; çabuk çözülüp dağılırlar; er geç nüfusu çok olan uluslara lokma olurlar. Tıpkı cılız hayvanların kuvvetlilerine lokma oldukları gibi."[60] Bu nedenle nüfus meselesi başka meselelerin de kaynağı olarak "milli dava"ların en önemlisi

[54] Ayça Alemdaroğlu, ,"Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,** c. 4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002): 414.
[55] Yaşar Nabi, "Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye", **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, c. 14, s. 79 (1939): 34.
[56] Şevket Süreyya, "Çok Nüfuslu Anadolu", **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası**, c. 1, s. 5 (1932): 35.
[57] Shorter, "Turkish Population in the Great Depression", 104.
[58]Bu dönemde nüfusun niceliksel değeri ülkelerin birbirlerine karşı kullandığı bir unsur olmuştur. Anadolu'da yaşayan Türklerin nüfusunun diğer milletlerin nüfusundan az olduğu iddia edilirken, 1926 yılında Mussolini Türkiye sınırları içinde yaşayan nüfusun 6 milyon olduğunu söylemekteydi. Yüceuluğ, **age**, 38.
[59] "14 Milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz." Süreyya, **age**, 35.
[60] Cemal Hakkı Selek, "Memleketteki Nüfus Azlığını Nasıl Arttırabiliriz?", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1935.

olarak meşrulaştırılmaya çalışılırken, ülkedeki hem kadın hem de erkek vatandaşlara bu davanın kazanılmasından sorumlu oldukları hatırlatılmaktaydı.[61]

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde nüfusun "zengin iktisadın" dolayısıyla da "ülkenin zenginleşmesinin", "çalışan kolların" fazlalığı[62] ile ilişkilendirilmesinde ve devletin kalkınmasında önemli bir faktör olarak vurgulanmasında[63] dönem boyunca benimsenen ekonomik görüşün etkisi kuşkusuzdur.[64] 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin çıkışına kadar tedavülde olan liberal nitelikteki ekonomi politikasının temellerinin atıldığı İzmir İktisat Kongresi'nde nüfus sorununun ekonomik gelişmenin yararını gözetecek şekilde çözüme kavuşturulması gerektiğine işaret edilmişti.[65] Kongrenin "Milli İktisadi Esaslar" başlığı altında sıralanan maddeleri arasında "Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması birinci emelimizdir."[66] ifadesine yer verilmesini dönemin iktisadi gayeleri ile nüfus arasındaki bağlantıya dikkat çekilmeye çalışıldığının göstergesi olarak okumak mümkündür. Kongrede aynı zamanda geniş ülke topraklarının tarıma açılması amacıyla alternatif yöntemlerin takip edilmesi gerekliliğine yapılan vurgunun ülke nüfusunun niceliksel yetersizliğine dayandırılması dikkat çekmekteydi.[67] Çünkü işgücü vaziyetinin oldukça kötü durumda olduğu savaş sonrası yıllarda tarımsal alandaki mevcut

[61] "… Fakat bugün artık Türk insanının yüksek nesil kudreti yalnız milletin nüfus kadrosunun boşalmamasını değil, bu kadronun dolup taşmasını ve genişlemesini temin etmek zorundadır. Onun için bizim milletimiz dünyada diğer birçok milletlerden daha çok, daha çabuk üremek ve duraksız çoğalmak yerinde bulunuyor. Bundan ötürü de nüfus davası, bizim milli davalarımızın en başta gelenidir ve erkek, kadın her Türk dava uğrunda vazifelidir." Şevket Raşit Hatipoğlu, "Nüfus Davamızın Gerçekleri ve Meseleleri", **Ülkü: Milli Kültür Dergisi**, c. 2, s. 15 (1942): 2.

[62] Mazhar Osman, " Nüfus Bereketinin Arifesindeyiz II", **Sıhhi Sahifalar**, s. 2 (1930): 33.

[63]Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfus Bilim Dergisi**, s. 26 (2004): 56.

[64] Haluk Cillov, "Atatürk Dönemi'nde Nüfus Politikası", **Atatük Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, (1981): 213.

[65] Cillov, "Atatürk Dönemi'nde Nüfus Politikası", 213.

[66] İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı**, İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat-4 Mart 1923**, (İzmir, 2004), 10.

[67]Kongrede Mustafa Kemal "Ekonomi ekonomi diyoruz, fakat arkadaşlar ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için insanlığın var olması için ne gerekiyorsa, bunların tümü demektir, ticaret demektir, ziraat demektir, emek demektir, her şey demektir. Ancak memleketimizin genişliği ve nüfusumuzun bu genişlikte ne kadar orantısız olduğunu hatırlayınız. Bu geniş toprakları işleyebilmek ve işletebilmek için eksik olan el emeği ne olursa olsun, teknik araçlarla tamamlamak zorunda" olunduğunu vurgulamaktaydı. Yine İzmir İktisat Kongresi'nde dönemin Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da "Memleketimiz, Fransa'nın iki katı kadar olduğu, ondan çok fazla zengin olduğu halde mevcut nüfus yararlanmaya yeterli halde değildir. Nüfus sorunumuzu bir yandan göç, öte yandan çoğalma suretiyle çözmeye çalışmakla beraber bunun, bu amacın uzunca zamana bağlı olduğunu unutmaması" gerektiğini ifade ederek ülke sınırlarındaki mevcut nüfusun yetersizliğine dikkat çekmekteydi. Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 45, 55.

işgücünün yüzde 20'yi geçen oranda seyretmesi bu alandaki işgücü niceliğinin eksikliğine işaret ediyordu.[68]

Türkiye'ye yansımasını tarımsal ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşüşle gösteren 1929 krizinin ekonomideki tahrip edici etkilerine[69] yabancı yatırımların yetersizliğinin de eklenmesi liberal ekonomi politikasının terk edilerek korumacı ekonomi politikasının hayata geçirilmesine yol açmıştır.[70] Aslında yeni ekonomi politikasının benimsendiği bu dönem yaşanan bunalım karşısında nasıl bir ekonomi politikası izlenmesi gerektiğine dair kararsızlığı barındırması nedeniyle bir "arayış dönemi" olarak da nitelendirilebilir.[71] korumacı ekonomi politikalarının tedavülde olduğu sürecin ardından, 1932 yılında milli sanayileşme programı hayata geçirilmiştir. Bu program devletçiliği[72] benimseyen ve dışa bağımlılığın sona erdirme hedefini güderek sanayileşmenin gerçekleşmesini öngören bir programdı.[73] Bu çerçevede sanayileşmenin hızlandırılması gayesinin daha net bir şekilde programlara yansıdığı 1930'lu yıllarda[74] fabrikaların yaygınlaşması işgücüne yönelik ihtiyacın artışını da körüklemiştir. Bu ihtiyacın boyutları ise sanayinin[75] istihdam içindeki payının genişlemesine paralel olarak istihdam edilen işçi sayısında görülen artışa bakarak anlaşılabilir. Bu çerçevede, Makal'n aktardığı niceliksel verilere göre 1924'te %4.6 olan sanayinin istihdamdaki payı 1939 yılında %8,0'e yükselirken; istatistikler de İş Kanunu'nu kapsamında bulunan işçilerin sayısının "1937 yılında 265.341, 1943'te 275.083'e, 1947'de 289.147'ye, 1950'de ise 373.961'i" olduğuna

[68] Tarımda yaşanan işgücü eksikliğinin büyük bir bölümünü savaş nedeniyle silah altına alınan geçimlik üretimle uğraşan köylüler oluşturuyor olsa da, bu eksiklikte savaşta gerçekleşen insan kayıplarının yanı sıra ticari tarımla ilgilenen Rumların ve Ermenilerin Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmalarının da payı bulunmaktaydı. Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 17. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 118.

[69] Nadir Özbek, "Kemalist Rejim ve Populizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları", **Toplum ve Bilim**, s. 96 (2003): 220.

[70] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), 185,186.

[71] Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye Tarihi**, çev. Yasemin Saner, 23. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 290.

[72] Zührer'in ifade ettiği üzere, 1931 CHF kongresinde tanınan fakat net bir tanımlaması yapılmayan Devletçilik temel olarak sanayinin hem kurulması hem de işletilmesinde özel kesimin yeterli sermayeye sahip olmadığı durumlarda devletin sorumluluk üstlenmesi gelmekteydi. Zürcher, **age**, 291.

[73] Korkut Boratav, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye'de Sanayii**, (Ankara: Makine Mühendisleri Odası, 1977), 6.

[74] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, 3. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 154.

[75] Sanayileşmenin hızlanmasının Cumhuriyet kadrolarının en büyük arzusu olduğunu ifade eden Tezel, 1923-50 yılları arasında sanayi sektöründe bir büyüme olsa dahi, bu büyümenin abartılı boyutta olmadığına işaret etmektedir. Tezel**, age**, 101.

işaret etmekteydi.[76] İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde çalışan işçi sayısı ise 1949 yılında 62.645'e işaret ederken; bu sayı 1950 yılına gelindiğinde 73.101'e yükselecekti.[77] Makal'ın ifade ettiği üzere toplam istihdam kapsamında devletçi sanayileşmenin ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin belirgin bir etkisi bulunmaktaydı. Bu verilerin devletin işçi istihdamında harcadığı eforun göstergesi olarak okunması mümkündür. Bu durum ise sanayileşmenin hızlandırılmasının hedeflendiği erken Cumhuriyet döneminde iktisadi gayelerle bütünleşen insan potansiyelinin gerekli bir unsur olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Nüfus fazlalığının ve kalitesinin ülke kalkınması için elzem bir mesele olduğunun önemle altının çizilmesi böyle bir arka planın varlığında gerçekleşmiştir.

Nüfusun iktisatla olan diyaloğunun yanı sıra bağlantılı olduğu düşünülen bir diğer konu ise, 1934 tarihli Nüfus Komisyon Raporu'nun da işaret ettiği gibi, ülke savunması ile olan ilişkisiydi. Uzun yıllar süren savaş deneyimi sürecine ilişkin anıların taze olmasının[78] ülkenin geleceği açısından askeri gücün önemli bir unsur olduğu algısının biçimlenmesinde etkili olduğu söylenilebilir. Bu algının itici gücünü devletin bekasını sürdürme kaygısını oluşturması işin ciddiyetini daha da arttırmaktaydı. Hakim olan bu algı İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla realitede de karşılığını bulmuştu.

Nüfusun niceliksel değeri ile ülkenin gücü arasında kurulan paralellik Erken Cumhuriyet döneminde nüfus meselesine yönelik tutumu biçimlendiren bir diğer faktördü. Bu tutumun biçimlenmesinde devlet yetkililerinin başka ülkelerin nüfusları hakkında yorumda bulunmalarının[79] yanı sıra nüfus fazlalığının bir prestij meselesi olarak algılandığı uluslararası konjonktürün de etkisi olduğu söylenilebilir. İki Dünya savaşı nedeniyle nüfusu harap olan Avrupa devletleri savaş sonrası üretken nüfusu arttırma çabasına girişmişlerdi. Bu amaç doğrultusunda farklı odaklar tarafından nasıl bir nüfus politikasının izlenmesi gerektiği gündemi işgal eden bir konu haline gelmişti. 1927 gibi çok erken bir tarihte bir grup sosyal ve doğa bilimcilerin, sosyal planlamacıların, teknikerlerinin katılımıyla Dünya Nüfus Konferansı'nın düzenlenmesi bu durumun en net ifadesini sunmaktaydı. Bu konferansta nüfus

[76]Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, (İstanbul: İletişim Yayınları 2007), 118.
[77] Makal, **Ameleden İşçiye...**, 119.
[78] Shorter, **Turkish Population in Great Depression**, 105.
[79] Mussolini 1926 yılındaki bir nutkunda Türkiye nüfusunun yalnızca 6 milyondan oluştuğunu ifade etmekteydi. Ratip Yüceuluğ, **age**, 38.

meselesi uluslararası bir sorun olarak tanımlanmıştı. Bu sorunun çözümünün ise ancak bilim yardımıyla gerçekleşeceğine ve ülkelerin nüfuslarına dair sağlam istatistiki bilgileri edinmesinin gerekli olduğuna işaret edilmekteydi.[80]

Avrupa ülkeleri nüfus yoğunluğunun ulusların güçlü olma göstergesinden biri olduğu görüşünden hareketle nüfus artışını gerçekleştirmek için bir dizi önlemi hayata geçirmekteydiler.[81] Türkiye de Avrupa ülkelerinin nüfuslarını arttırma amacıyla hayata geçirdiği önlemlerin takipçisiydi. Bu durumun en somut örneğini ise Avrupa ülkelerinde izlenen nüfus politikasıyla ilgili birçok eserin Türkçe'ye çevrilmesi oluşturmaktaydı.[82] Bu takip "Adetçe artan, keyfiyetçe ilerleyen muasır milletler karşısında Türk milleti, hem adetçe artan hem keyfiyetçe ilerleyen bir millet olarak çıkabilmesinin"[83] yolunu sunmasında önemli bir pratikti.

Nüfus meselesine emperyalist bir tutumla yaklaşan İtalya Türkiye'nin nüfusa yönelik politikasını izlediği ülkelerin ilk sırasında yer almaktaydı.[84] Nüfus sorunun İtalya'nın en önemli problemi olduğunu vurgulayan Mussolini ülkelerin sahip oldukları "nüfusu" yalnızca demografik genişlemeyi sağlayan bir değişken olarak nitelendirmemekteydi. Nüfus aynı zamanda ülkelerin siyasal, ekonomik ve ahlaki genişlemesinin de yolunu açan temel bir unsurdu.[85] İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1932 yılında çevirisini yayınladığı, "Nüfusun Kemiyetçe ve Keyfiyetçe İnkişafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler" isimi eserde "adet kuvvet demektir" şiarını benimseyen Mussolini'nin yönetimde olduğu dönemde İtalya'da hayata geçirilen nüfusu arttırma pratikleri ayrıntılı olarak ele alınmaktaydı.[86] Böyle bir durumun erken Cumhuriyet döneminde nüfusa yönelik söylemlerin şekillenmesinde etkisi olduğu görülmektedir.

---

[80] David Horn, **Social Bodies: Science, Reproduction and İtalian Modernity**, (New Jersey: Princeton University Press, 1994), 50.

[81] Mark Mazover, "Sağlıklı Bedenler, Hasta Bedenler", **Karanlık Kıta**: **Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, çev. Mehmet Moralı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003).

[82] Çevrilen eserlerden bazıları: L.Rabinowicz, **Nüfus Meselesi**, çev. Aleaddin Cemil, Ankara: İktisat Matbaası, 1930; Fernand Boverat, **Avrupa Nüfusunun İstikbali: 1931 Roma Beynelminel Nüfus Kongresi Mesaisinden,** çev: M. Celal, Ankara, 1932; Charles Balas, **Nüfus İşlerinde Nereye Gidiliyor**, çev. Aykut Selim Sabit, İstanbul, 1934'den aktaran İbrahim Erdal, "Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası**", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** s. 48 (2011): 782.

[83] Şevket Süreya, **age**, 34.

[84] Erdal, **age**, 782.

[85] Horn, **age**, 47. Mussolini İtalya'nın 40 milyonluk nüfusundan daha fazla olan Slavlar, Almanlar, Fransızlar tarafından sarıldığını söyleyerek nüfusu arttırma yönündeki çabalarına zemin oluşturmaya çalışmıştır. Mussolini'nin söylemleri için bkz. Corrado Gini, II neo-organicismo: Prolusione al Corso di Sociologia tenuta nella R. Universita di Roma il 12 gennaio 1927, Catania: Studio Editoriale Moderno 1927'den aktaran: Horn, **age**, 47.

[86] Gaetano Zingali, **Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı için İtalya'da Alınan Tedbirler**, çev. Yusuf Adil, (Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932).

Dönemin entelektüellerinden Abidin Daver'in nüfusun niceliksel değerinin iyi durumda olmasının "Türkiye'nin nüfusu azdır, gittikçe de azalıyor, geniş topraklar bomboş duruyor, bunlara bizim arazimize sığmayan fazla nüfusumuzu yerleştirmemiz gerekir diye bir emperyalist politikası"[87] benimseyen devletlere karşı cevap niteliğinde olacağını ifade etmesi bu durumun en net yansıması olduğu gibi, korku halesi yaratılarak nüfus davasını meşru bir zemine yerleştirme çabasının ürünü olarak da okunabilir.

Sonuç olarak erken Cumhuriyet Türkiye'sinde nüfusa yönelik algının biçimlenmesinde birçok faktör etkili olmuştur. Nüfusun en az diğer meseleler kadar ülkenin gündemini işgal ettiği bu dönemde yoğun ve sağlıklı nüfusun inşası amacıyla yoğun bir mesai içine girilmiştir.[88]. Nüfus artışının gerçekleşmesinde yaşama özgü süreçleri düzenlemek ve ayarlamak amacıyla nüfusun sayısal değerinin bilinmesi önemli bir pratik olarak kodlanmıştır. Nüfusa dair görüngüler ise bu mesainin motivasyon kaynağını oluşturan faktörlerden biri olmuştur. Bu bilgilerin edinilmesini sağlayan "sosyal teknoloji"[89] ise nüfus sayımlarıdır.

2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Nüfusun Niceliksel Durumu ve Nüfus Sayımları

Nüfus artışının sağlanmasında farklı odakların hemfikir olduğu erken Cumhuriyet döneminde Özbay'ın deyimiyle "ulus devletin nüfus bilgisini üretmek"[90] nüfusun niteliğinin ve niceliğinin tespiti açısından elzem bir pratik olarak algılanmıştır. Nüfus bilgisinin edinilmesi modern devletlere nüfusla ilgili planlamaları hayata geçirebilme imkanı verdiği gibi nüfusun bilgisi ulus devlet inşa süreçlerinin bir aracı olarak da kullanılabilmiştir.[91] Tarihsel süreç boyunca devletlerin gelişmesi ve istatistiki verinin üretimi birbirini karşılıklı olarak besleyen ve teşvik eden etmenler olarak

[87] Abidin Daver, **age**.
[88]Tevfik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 6 (1983): 1552.
[89] Horn, **age**, 5.
[90] Ferhunde Özbay, "Türkiye'de Ulus-Devlet, Gözetim ve Nüfus Bilgisi" **Toplum ve Bilim**, s. 118 (2010): 167.
[91] Silvana Patriarca, "Statisical Nation Building and Consolidations of Regions in Italy", **Social Science History**, c. 3, s. 18 (1994): 364. Patrica'nın makalesinde işaret ettiği gibi rakamların fazlalığının uluslar için önemli bir unsur olduğu fikri Eric Hobsbawn'ın liberal milliyetçilik tasviriyle uyum içerisindedir. Bu anlayışa göre siyasal varlığın devamlılığının sağlanmasında nüfus elzem bir unsur olarak belirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz..Hobsbawm, E. J. (1990) Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge: Cambridge University Press'den aktaran Patriarca, **age**, 364.

belirmiştir.[92] Ulusal nüfusun bilgisini yansıtarak sayılara dayanan gururu meşrulaştırmanın dayanağı olan nüfus sayımları bir "devlet formasyonu rütüeli" ve "ulus devlet inşa sürecinin bir aracı ve parçası"[93] olma işlevi üstlenmiştir.[94]Aynı zamanda nüfus sayımları nüfusun kapsamı ve niceliği ile ilgili bilgiyi sunması açısından yönetme işlevi bağlamında önemli bir araç olduğu gibi sunduğu bilgiler sayesinde "nüfusun hareketlerini kontrol etmek için gelecekte ne olacağını gözlemlemek zorunda olan"[95] devletlere de demografi mühendisliği[96] yapılmasına imkan verebilecek veriler sunmaktadır. Bu veriler sayesinde ise devletler toplumsal hayata müdahale etme imkanı elde etmektedir.[97] Nüfus kaydının edinilmesine yönelik her daim yoğun bir istek içerisinde olan iktidar, zamanla gereksinimlerinde yaşanan dönüşüm edindiği nüfus bilgisine de yansımıştır.[98] Bu bağlamda gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerek Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfus bilgisinin edinilmesi ve nüfusa özgü politikalarının şekillenmesinde her iki dönemin nüfusa yönelik yaklaşımları etkili olmuştur.[99]

Türkiye'de nüfusun bilme isteğine yönelik pratiklerin temeli Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır. İmparatorluk tarihinde nüfus ve istatistiki bilginin üretilme sürecinin ilk adımını "vergilendirme amaçlı yapılan ve aslında birer toprak mülkiyeti kaydı olan ama nüfus hakkında önemli bilgiler içeren"[100] tahrir defterleri oluşturmaktadır.[101] Vergilendirme kaydının yapılması amacıyla kullanılan fakat düzenli aralıklarla tutulmayan tahrir defterleri, nüfusun dinsel kompozisyonuna dair nitelikli bilgi sunmaktan yoksun olsa da, çeşitli cemaatlerin temsil ettiği nüfusların izinin sürülmesine imkan sağlaması bakımından önemliydi.[102]

Tahrir defterleri sürecini nüfus sayımları takip etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımlarına genellikle vergilendirme işlemlerinin yürütülebilmesinin yanı sıra

---

[92] Patriarca, **age**, 364,
[93] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 73.
[94] Patriarca,**age**, 364.
[95] S.M 1931'den aktaran Horn, **age**, 55
[96]Demografi mühendisliğini Özbay şu şekilde açıklıyor: "İstatistiklerden yola çıkarak, evlenmelerin ve doğurganlığın teşvik edilmesi ve bu amaçla kürtaj başta olmak üzere doğum kontrolü tekniklerinin yasaklanması, öte yandan ölümlerin ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için çeşitli kampanyaların başlatılması da demografi mühendisliği olarak değerlendirilir." Özbay, **age**, 172.
[97] Horn, **age**, 55.
[98]Aylin Çavlin Bozbeyoğlu, "Nüfusun Biyopolitikasına Yeni Açılım: Türkiye'nin Biyometrikelektronik Kimlik Kart Sistemi", **Toplum ve Bilim**, s.122 (2011): 54.
[99] Bozbeyoğlu, **age**, 56.
[100] Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 86.
[101] Dündar, **age**, 86.
[102] **Age**, 87.

nüfusun yerleşimi ve askere alınabilecek erkek nüfus ile ilgili gerekli bilginin edinilmesi amacıyla başvurulmuştur.[103] Bu bağlamda hane yerine bireylerin sayımı temel alınarak düzenlenen ve kimi araştırmacılara göre modern olduğu kabul edilen ilk genel nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır.[104]

Tamer ve Bozbeyoğlu'nun ifade ettiği üzere 1831 sayımının "genel" sayım olarak adlandırılmasında "tüm Anadolu'yu kapsayacak şekilde"[105] düzenlenme amacını taşıması etkili olurken bu durum modern anlamda genel bir nüfus sayımı olmasını gerektirecek tüm koşulları sağlaması gibi bir nedenden kaynaklanmamıştır.[106] Ayrıca aynı yazarlar Osman Nuri'yi referans göstererek bir sayımın modern olarak nitelendirilebilmesi için "belirli bir coğrafyada, belirli bir sürede ve tüm nüfusu kapsayacak şekilde" düzenlenmesi gerektiğine işaret etmektedirler.[107]

Tamamlanamamış olmakla birlikte kapsamında barındırdığı sınırlılıkları nedeniyle de tüm nüfusun kompozisyonunu yansıtan niteliğe sahip olamayan[108] Osmanlı'nın bu ilk genel nüfus sayımının birçok amaca hizmet etmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlardan ilkini 1826 yılında yeniçeri ordusunun lağvedilmesinden sonra yeni kurulacak ordunun asker ihtiyacını karşılayacak erkek nüfus bilgisinin edilme arzusu oluşturmaktaydı. Ayrıca hem vergi alınması hedeflenen gayrimüslüm nüfusa ilişkin bilgiye ulaşılmak istenilmesi hem de reformların hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi sürecinde bilinmesinin zaruri olduğu düşünülen imparatorluğun sahip olduğu kaynakların bilgisine ulaşılma gerekliliği ise nüfus sayımı yapılmasının diğer amaçlarıydı.[109]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1831 sayımından sonra yine tamamlanamamış bir sayım olan 1844 sayımı yapıldı. Bu sayımı Tuna vilayetlerini kapsayan 1866 sayımı izledi.[110] 1885 ve 1907 yıllarında ise önceki yıllardaki sayımlara göre oldukça

[103] Frederic Shorter, "The Population of Turkey After The War of Independence", 417.
[104]Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1931 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, ed. İnalcık, Halil Pamuk- Pamuk, Şevket, (Ankara: DİE Matbaası, 2000), 68; Sedat Bingöl, "1830-1835 Yılları arasında Ankara Kent Merkezi'nde Müslüman (Erkek) Nüfus", **Nüfusbilim Dergisi**, c. 23 (2001): 60.
[105]Bingöl, **age**, 60.
[106] Bozbeyoğlu & Tamer, **age**, 75.
[107] Osman Nuri, "Türkiye'de Nüfus İşleri", **İstanbul Şehr-emaneti Mecmuası**, sayı: 28, (1926): 225-227'den aktaran: Bozbeyoğlu & Tamer, **age**, 75.
[108] Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996), XIX, 68-69.
[109] Bingöl, **age**, 59,60.
[110] Kemal Karpat'ın ifade ettiği üzere bu sayımda da önceki sayımlarda olduğu gibi kadınların kaydı yapılmasa da diğer nüfus sayımlarına göre oldukça kapsamlıdır. Bu sayımda " Sayım memurları bir

ayrıntılı olan nüfus sayımları yapıldı.[111] Osmanlı Devleti'nin son döneminde düzenlenen 1885 ve 1907 yıllarındaki nüfus sayımları önceki sayımların aksine asker toplama ve vergilendirme süreçlerine temel olmaları amacıyla düzenlenmemiştir. Bu sayımların düzenlenmesinde imparatorluk sınırlarında yaşayanların bilgisini edinme arzusunun yanı sıra nüfus sicili ve kütüğü oluşturma kaygılarının öne çıktığı ifade edilmektedir.[112] Behar'ın belirttiği üzere 1885 ve 1907 sayımları bireylerin yaşı, medeni durumu, etnik kökenleri, hangi dine mensup oldukları, çalışma durumu ve icra ettikleri mesleklerle ilgili bilgiler içermesi bakımından "Osmanlı döneminin en kapsamlı ve ayrıntılı nüfus sayımları"[113] olarak kabul görmüştür.[114]

1885 ve 1907 sayımlarının Osmanlı dönemi boyunca yapılan nüfus sayımları arasında en kapsamlı ve ayrıntılı nüfus sayımları oldukları ifade edilse de bu sayımların bir takım eksiklikler barındırmasından ötürü güvenilir nitelikte nüfus bilgisini yansıtmaktan yoksun oldukları yönünde değerlendirmeler mevcuttu. İmparatorluğun son sayımı olan 1907 sayımı yeni kurulan Cumhuriyet'e doğru bilgiyi sunmaktan yoksundu. Dönemin bazı yayınlarında bu sayımın herkesi kapsamadığı ve belgelerin yetersiz olduğu belirtilmekteydi. Nüfusun bilgisine özgü verilerin yetersizliğine dikkat çekilerek ancak tahminler doğrultusunda tüm nüfusa dair bir tablo oluşturulmaya çalışıldığı ifade edilmekteydi. Dolayısıyla nüfusa dair nitelikli veri elde edilememesinde ötürü tahminlerden yola çıkılması "medeni bir devlete" yakışmayacak bir tavırdı.[115]

---

hanedeki kişi sayısını, kişilerin yaşlarını, medeni durumlarını, mesleklerini ve mal varlıklarını kaydetmek için ev ev dolaştılar. Aile reisi sayısını, mal varlıklarını ve kiralarını, ve mesleklerini ve toplam gelirlerini gösteren özel listeler çıkarıldı. Bütün bu veriler daha sonra, vergi yükümlüsü nüfusun toplam sayısını, etnik bileşimini, konut sayısını, nüfusun topla gelirini, gayrimenkullerinin toplam değerini ve toplanan verginin miktarını gösteren başka listelerde de özetlendi. 1866 sayımıyla amaçlanan şeylerden biri de Osmanlı tebaasından olan herkes için bir tezkere-i Osmaniye ya da Osmanlı nüfus cüzdanı basmaktı." Bkz. Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830- 1914**, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 79-80.

[111] Behar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu1500-1927**, XIX.

[112] **Age**, 70.

[113] **Age**, 70.

[114] **Age**, 70. Behar 1885 ve 1907 sayımlarıyla ilgili şu ayrıntıları da eklemektedir: "Tanzimat reformlarının ve idari yapılanmanın istatistik alanındaki başta gelen sonuçlarından biri de işte 1885 ve 1907 sayımıdır. Hanenin ve üretim biriminin değil, kişinin temel alındığı, İmparatorluğun her yerinde aynı şekilde, aynı yöntemle ve aşağı yukarı aynı anda icra edilen, icrası için gerek maliyeden, gerek askeriyeden bağımsız merkezi bir örgütün kurulduğu, bireyler hakkında bilgi toplayıp kaydetmekten başka amaç taşımayan, sonuçlarının gizlilik taşıdığı ilk Osmanlı sayımları bunlardır." Yine Behar 'ın ifade ettiği üzere " Demografik araştırmalar açısından Osmanlı ile Türkiye arasındaki bağlantıyı bu iki sayım sağlamaktadır." Bkz. Behar, "Osmanlı Nüfus İstatisitikleri ve 1931 Sonrası Modernleşmesi", 70.

[115] Ali Suad "Tahrir-i Nüfusa Dair Düşünceler", **İstanbul Şehr-emaneti Mecmuası**, s. 37 (1927): 47-49'dan aktaran: Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 75.

Cumhuriyet kurulduğunda nüfusa yönelik değerlendirme yapılmasına imkan sağlayacak nitelikte bilgiden yoksun olunması önemli bir sorun olarak kendini göstermiştir.[116] Nüfusun niceliğine dair verilerinin düzensizliği ve savaşların demografik yapı üzerinde yarattığı dalgalanmaların yanı sıra Lozan Antlaşması sonrası gerçekleşen mübadele ve göçler[117] nedeniyle nüfusun hem niceliğinde hem de etnik ve dini kompozisyonunda değişimler meydana gelmişti.[118] Genç Cumhuriyet nüfus bilgisini edinmek için yoğun bir mesai içine girdi. Bu mesainin ilk adımını ise kurumsallaşma oluşturmaktaydı. 1926 yılında Belçikalı bir istatistikçi olan Camille Jackquart'ın müdür olarak atandığı, işlevi "düzenli ve istatistiksel veri toplamak"[119] ve "nüfus sayımları düzenleyerek istatistik analizi yapmak"[120] olan İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu. Bu kurumsallaşmayı nüfusun niceliğine dair bilinmezliği gidermek amacıyla 1927 yılında düzenlenen Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı izlemiştir.[121]

Uluslararası kriterlere başvurularak yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 tarihli sayımına devlet için bilinmesi elzem olan ülke sınırları içindeki "insan kaynağı" ile ilgili bilgiyi yansıtması bakımından büyük bir önem atfedilmiştir. Bu sayım nüfusun niceliksel açıdan ne durumda olduğuna yönelik tespit yapılabilmesine imkan vereceği gibi modernleşme[122] göstergesinin ve nüfusun sayısal yoğunluğuna bağlı olarak algılanan gücünün kanıtlanmasına dayanak da olacaktı.[123] Farklı etnik gruba mensup olanlar hakkında da bilgi verecek olan Cumhuriyetin bu ilk genel nüfus sayımı, mevcut nüfus kapsamında ne kadar Türk'ü barındırdığının da bilgisini sunacaktı. Ayrıca sayım sayesinde ülkedeki vatandaşların eğitim durumlarının öğrenilebilecek ve var olan işgücü potansiyelinin saptanabilecek olması da

[116] **Age**, 73.
[117] 1913 yılında nüfusun 15.3 olduğunu belirten Kazgan 1927 sayımının neticesine dayanarak nüfusun 1.7 milyon azaldığını ifade etmektedir. Bu azalışta savaşın yol açtığı ölümler kadar göçlerin de etkisi bulunmaktadır. Kazgan 1913-1927 yılları arasında dış göçlerin iç göçlerden yaklaşık 1 milyon kadar daha fazla olduğunu ifade ederek nüfusun azalışında yaşanan göçlerin de ciddi bir payı olduğunu vurgulamaktadır. Gülten Kazgan, "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, (1986): 1557.
[118] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 73.
[119] **Age**, 74.
[120] Özbay, **age**, 171.
[121] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 74.
[122] Tamer ve Bozbeyoğlu makalelerinde 1927 sayımının Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayıp erken Cumhuriyet döneminde de devam eden ve "çağdaşlaşma" ve "batılılaşma" olarak görülen modernleşme projesinin bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Tamer&Bozbeyoğlu, **age**, 74. Ayrıca ülke sınırları içerisinde kadın erkek ayrımı yapmaksızın tüm etnik gruplara mensup olanlarının da sayıldığı 1927 sayımının "Türkiye'nin modern dünyada yerinin bir göstergesi" olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 74.
[123] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 74, 82.

Cumhuriyet'in ilk sayımın değerini öne çıkaran bir unsurdu.[124] Böylelikle "Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve askeri sorunlarına cevap bulma"[125] imkanının elde edilmesinin yanı sıra nüfusun bilinmezliğine dair perde de aralanacaktı.[126]

Cumhuriyet'in bu ilk genel sayımında güvenilir bir nüfus bilgisi edinmek için oldukça yoğun bir mesai içine girilmiştir. Sayımdan önce nüfus sayımıyla ilgili kanun[127] ve talimatnameler çıkarılmış, sayım ve kontrol memurlarına yönelik sayım sırasında icra etmeleri gereken görevlerinin kapsamıyla ilgili konferanslar düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra nüfus sayımı hakkında öğrencilerin bilgilendirilmesi ve sayımın öneminin gösterilmesi amacıyla okul müfredatına sayımla ilgili dersler eklenmiştir. Ayrıca 1926 yılında bazı yerleşim yerlerinde tecrübe sayımları da gerçekleştirilmiştir.[128] Dönemin basınında bir taraftan sayımın Türkiye'nin uluslararası prestiji açısından önemi vurgulanırken diğer taraftan da nüfus sayımı hakkında halkı bilgilendirici nitelik taşıyan ve sayımda görev alacak memurların

---

[124] Müsemma Sabancıoğlu, "Sayım Günü Evde Oturacaklara Faydalı Bilgiler" **Toplumsal Tarih**, s. 82 (2000): 27. Sayım memurları sayım sırasında " İkamet edilen binanın numarası, lakap ve isim, cinsiyet, doğum tarihi, doğum yeri, medeni hal, ana lisan, adres, uyruk, meslek, okuryazarlık, din, sakatlık durumu, evvelce nüfusa kayıtlı olunan yer ve nüfus cüzdanının olup olmadığı" ile ilgili bilgi edinilmesini sağlayan sorular yöneltmişlerdir. Sabancıoğlu, **age**, 27.

[125] Ertan Ünal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Sayımı", **Tarih ve Toplum**, c. 36, s. 214 (2001): 26.

[126]Eldem, Osmanlı ve Rus istatistiklerime dayanak tahmini olarak 1910 yılında Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde yaşayan nüfusun niceliksel değerinin 15.371, 1913 yılında ise 15.821 olduğunu ifade etmektedir. Ayrıntı için bkz. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 23. Taeuber ise savaşın süregeldiği 1912–1923 yılları arasında erkek nüfus oranında ciddi bir düşüş yaşandığını ve doğum oranlarının da oldukça gerilediğini ifade etmektedir. Irene B. Taeuber, "Population and Modernization in Turkey", **Population Index,** c. 24, s. 2 (1958): 103. 1935 yılındaki sayımın verileri temel alarak kullandığı projeksiyon yöntemiyle Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılındaki nüfusa dair tahmini verileri aktaran Shorter, bu verilere göre nüfusun niceliksel değerin en düşük 12.697.000 civarında en yüksek ise 13.219.000 civarında olabileceğine işaret etmiştir. Ayrıca yine bu projeksiyon çerçevesinde 1923 yılındaki toplam nüfus içindeki erkek sayısının en düşük değeri 6,801 en yüksek değeri ise 6,953; kadınların sayısının ise en düşük 6,166, en yüksek değerin 6, 267 olarak bulunmuştur. Ayrıntı için bkz. Shorter, **age**. Yine Faroz Ahmad'ın da belirttiği üzere yeni kurulan cumhuriyetin topraklarının barındırdığı nüfus yaklaşık olarak yüzde 20 oranında bir azalma olmuştur. Faroz Ahmad, **age,** 93.

[127] Dokuz maddeden oluşan ve 1926 yılında çıkarılan bu kanun 1927 yılında yapılacak olan nüfus sayımı için devletin sarf ettiği çabanın bir göstergesi niteliğindedir. Devlet bu çabasını yürütürken gerektiği takdirde ceza mekanizmasını da devreye sokacağını ilan etmiştir. Kanunun 4. maddesinde "ordu mensubini vilâyat encümeni daimileri azası, vilâyetler ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurin, muallimler, mekâtip talebesi ve bilcümle okur yazarlar, rüesayi memurini mülkiye tarafından tevdi olunan tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecbur" oldukları ifade edilmektedir. Kanunun 5. maddesinde ise sayım memuru olmak istemeyenlerin ve nüfus sayımı talimatnamesinde belirtilen hususlara uymayanların ise 5 ile 25 lira arası; nüfus sayım memurluğuna atanan kişinin görevi kabul etmesine engel olanların ise 10 ile 50 lira arası para cezasına çarptırılacağı ifade edilmiştir. Kanun için bkz. "Umumî Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun (893)" https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400893.pdf. [16.05.2015]

[128] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 77, 78; Sabancıoğlu, **age**, 26.

sorumluluklarının neler olduğunu belirten yazılara yer verilmiştir.[129] Ayrıca halk arasında sayımların vergi toplanmasının habercisi olduğu algısına karşın halkın sayıma yönelik kaygılarından kaynaklanabilecek aksaklıkların önüne geçilmesi amacıyla sayımın gerçekleştirilme nedeninin nüfusun istatistiki bilgisinin edinme arzusu olduğunun altı çizilirken vatandaşların sayıma katılma gerekliliği ise "milli vazife" olarak kodlanmıştır.[130] Sayım sonucunun 13.648.270 olduğu saptanarak tahmin edilenin oldukça üzerinde hesaplanması dönemin gazete ve dergilerinde sevinçle karşılansa da nüfusun daha da fazla artması gerektiği vurgulanmıştır.[131] Nadir Nadi nüfusla ilgili düşüncesi şöyle olmuştur [132]:

> "O sayımda nüfusumuzun on üç buçuk milyon kadar olduğu anlaşıldı. 960 bin kilometrekareye bu nüfus yetersiz görünüyor… Ah bir 20 milyona varabilsek… Çorak yurdumuzu nasıl bayındır kılacağımızı, dost düşman bütün dünya hayretler içinde görecek, hatta 30 milyonu bulduğumuzda bize kimse bakamayacak."

Nüfus sayımının sonucu her ne kadar sevindirici olsa da genç Cumhuriyet, sağlık sorunlarının önemli bir problem olarak belirdiği ve niceliksel açıdan geri kalmış bir nüfusla karşılaşmıştı.[133] Süregelen savaşlar insan kayıplarının yanı sıra, sağlık açısından da kalıcı engelleri bulunan bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olmuştu. 1927 nüfus sayımı nüfusun 6.563.789'unun erkeklerden, 7.084.391'inin ise kadınların oluşturduğuna işaret etmekteydi. Kadın nüfusunun yüzdesel değeri 51.9'u, erkeklerin yüzdesel değeri ise 48.1'i gösteriyordu.[134] Bu niceliksel değerler ülke topraklarında 100 kadına karşılık 93 erkek bulunduğu anlamına gelmekteydi.[135]

1927 sayımı verilerine dayanılarak yapılan hesaplamalar Türkiye'nin kilometre kare başına düşen nüfus yoğunluğunun Avrupa'nın gerisinde kaldığına işaret etmekteydi. Türkiye nüfusundaki yıllık artış oranını Avrupa devletlerinin 1920-1930 yılları arasındaki nüfus artış oranlarıyla karşılaştıran Yüceuluğ, Türkiye'nin nüfus artış oranının Rusya ile eşit ve diğer ülkelerin nüfus artış oranlarından fazla olduğunu

---

[129] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 79.
[130] Sabancıoğlu, **age**, 28.
[131] Tamer & Bozbeyoğlu, **age**, 83. Fakat 1927 nüfus sayımının düzenlenmesinde her ne kadar titiz davranılmaya çalışılsa da neticenin varolan nüfus miktarından yaklaşık 400 bin kadar eksik olmasından dolayı nüfusun gerçek vaziyetini göstermekten uzak olduğu düşünülmektedir. Haluk Cillov, " Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, c. 6, s. 1-2 (1974): 4.
[132] Ünal, **age**, 27.
[133] Cillov, "Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler…", 212.
[134] Türkiye İstatistik Kurumu**, İstatiksel Göstergeler: Statistical Indicators 1923-2011**, (2012), 9.
[135] İsmet Koç ve diğ., **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü**, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2010), 49.

belirtmektedir.[136] Fakat, kilometre kare başına düşen nüfus Avrupa topraklarında 43 kişiyken, bu oranın Türkiye topraklarındaki karşılığı ise 18 kişiydi.[137]

Nüfus azalışı kentlerin nüfus değerlerine de açık bir şekilde yansımıştı. Tezel'in belirttiği üzere 1912 ve 1927 yıllarında 52 kentin toplam nüfusunu karşılaştırıldığında 1912 yılında 52 kentin toplam nüfusu 3.036.000 olurken, 1927 yılında toplam nüfusun 1.967.000'e düştüğü görülmektedir. Bu yıllar arasında nüfusun azalma oranı %35'e denk gelmektedir.[138]

1927'den sonra yapılan Cumhuriyet tarihinin ikinci nüfus sayımı[139] 20 Ekim 1935 tarihinde geçekleştirilmiştir. Bu yıldan sonra beşer yıl aralıklarla nüfus sayımları düzenlenmeye devam edilmiştir. 1927 sayımının hazırlık sürecinde olduğu gibi bu sayımın da sağlıklı yürütülebilmesi için yoğun bir mesai içine girilmiştir. Çünkü bu sayımın "Türk ulusunun kalkınma ve çoğalma çağında bulunduğunun belgesi"[140] olacağı ifade edilirken, göstereceği neticenin aynı zamanda diğer devletleri de

[136] Yüceuluğ, **age,** 40. 1920-1930 yılları arasındaki Avrupa'daki bazı devletlerin yıllık nüfus artış oranları şöyledir: İtalya %0.86, Almanya %0.35, Rusya %2.29, Yunanistan %0.92, Hollanda %1.46, Bulgaristan %1.80, Danimarka %0.86, Macaristan %0.84, Fransa %0.65, İspanya %1.00, İsviçre % 0.47, İsveç %0,43, Norveç 0,60, Polonya %1.67, Romanya % 1.52, İskoçya %0,08. Oranlar için Bkz. Yüceuluğ, **age**, 40.

[137] Sabancıoğlu, **age**, 28.

[138] Yahya Tezel'in karşılaştırdığı kentler: İzmir, Edirne, Bursa, Manisa, Aydın, Turgutlu, İzmit, Adapazarı, Nazilli, Ataşehir, Tekirdağ, Bergama, Kırkağaç, Balıkesir, Kayseri, Konya, Eskişehir, Adana, Afyon, Ankara, Tokat, Amasya, Antalya, Zile, Isparta, Tarsus, Samsun, Nevşehir, Burdur, Kütahya, Merzifon, Kastamonu, Mersin, Sivasi Urfa, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Malatya, Van, Mardin, Muş, Erzincan, Maraş, Harput, Arapgir, Şebinkarahisar, Kilis. Tezel, **age,** 100.

[139] Devletçiliği benimseyen Türkiye için bu sayım ayrıca bir önem arz ettiğini belirten görüşler vardır. 11 Ekim 1935 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "Nüfus Bütün Sosyal İşlerin Anahtarıdır" isimli makalesinde Ahmed Ali Özeken "Türkiye Cumhuriyeti de devletçidir. Bayındırlık, sosyal yardım işlerinde, devlet faaliyeti temel olarak kabul edilmiştir. Tarım işlerinin modern bir teknikle ortaçağ şekillerinden kurtarılması, büyük endüstrinin transport vasıtalarının süel ve ekonomosal bakımdan gerekli bir şekilde kurulması ve ilerlemesi, dış tecimde, ve büyük endüstride planlı ve ulusal bir siyasa güdülmesi, ekonomi dirijemin (güdümlü) dizginleri devlet elinde bulunan bir ekonomi rejiminin kabul edildiğini söylerken hatırlanacak başlıca noktalardır. İşte bilhassa böyle bir ekonomi politikasını başarabilmek için, yurdun bütün sosyal varlığını en ince noktalarına kadar kavrayacak ve yakından takip edebilecek bir istatistik cihazına ihtiyaç vardır. İstatistik ekonomi dirije(güdümlü) politikası güdülemeyeceği kolaylıkla anlaşılabilir bir hakikattir. Kuruculuk çağında bulunan yeni ve devletçi rejimlerde demek oluyor ki, ulusu sağlığının, emniyetinin, refahının korunması, devletin sosyal yaşayışı kuvvetli bir projektör ışığı altında görebilmesine bağlıdır. Bu projöktör ışığı ististiklerdir. Nüfus bütün sosyal işlerin anahtarıdır." demekteydi. Ahmed Ali Özeken "Nüfus Bütün Sosyal İşlerin Anahtarıdır", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1935. Yine sayımın giderek yaklaştığı günlerde nüfus sayımı ile devletin ekonomi politikasıyla devletin ekonomi politikasının bağlantısına dikkat çeken İbrahim Fazıl Pelin ise görüş yapılacak olan nüfus sayımına yönelik görüşleri şu yöndeydi: "Cumhurluk halkçı ve devletçidir. Ve memleketi en kısa zamanda en fazla refah ve saadeteiriştirmek vazifesini üzerine almıştır. Devletçilik rasyonel bir ekonomik siyasa demektir. Bunun içinse her şeyden evvel nüfusun halini, hareketini ve son vaziyetlerini bilmeye ihtiyaç vardır. Dayandığı toprağı gereği ile bilmeyen mimar bunun üzerine sağlam bina kuramaz." İbrahim Fazıl Pelin, "Bir Yurtta Nüfus Kıtlığından Büyük Kıtlık Olamaz", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1935.

[140] 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1935.

ilgilendireceği belirtiliyordu.[141] Sayımın gerçekleşeceği tarihin aylar öncesinden gazetelerde Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sayımın tarihi ve sayım sırasında yapılması gerekenler hatırlatılmıştı.[142] "Nüfus sayımına her Türk'ün canla başla tam bir doğrulukla yardım etmesi"[143] gerektiği vurgulanmaktaydı. Başlıca görevi "idare ettiği ulusa hizmet etmek, onun menfaatlerini korumak, eksiklerini düşünmek, dertlerine çare aramak"[144] olan bir devlet için sayımda güvenilir veri toplanması elzem bir pratikti. Çünkü iktidarın "bu vazifeleri yapabilmek için her şeyden evvel ulusun ne kadar olduğunu, artıp artmadığını, ilerleyip ilerlemediğini bilmek mecburiyetinde"[145] olması gerekiyordu. Dolayısıyla edinilen veriler sayesinde bir nüfus politikası geliştirilecek[146] ve böylece nüfusa müdahale pratiği hayata geçirilecekti.

Nüfus sayımı öncesinde nüfusta bir artış olduğu tahmin edilse de yeni sayımın göstereceği nüfus bilgisinin Türkiye açısından çok da iç acıcı olamayacağı yönünde düşünce de mevcuttu. Böyle bir düşünceye sahip olan Cemal Hakkı Selek şöyle demekteydi[147]:

> "Türkiyemiz- niçin salkıyalım? – nüfusu az olan memleketlerden biridir. Toprağımızın kilometrekare tutarına göre, üstünde yaşayanların sayısı çok azdır. Son sayımda 14 milyona zorla varabildik. O günden beri nüfusumuzda bir artış olduğu sanılıyor. Bu görüş, hiç şüphesiz isabetlidir. Fakat, bu artış bizi nüfusu az olan memleketler listesinden daha çıkaramamıştır".

1935 sayımının sonucunda Türkiye nüfusunun niceliksel değerinin 16.188.767 olduğu ortaya çıkmıştı. Nüfusun 7.974.925'ini erkekler, 8.213.242'sini ise kadınlar oluşturmaktaydı. Kadın ve erkek nüfusunun yüzdesel değerlerlerinin karşılığı ise sırasıyla %51 ve %49'du.[148] Nüfusun %47.8'i 0-18 yaş arası gruba denk gelirken,[149] 2.728.913'ünü 0-4 yaş arası oluşturmaktaydı.[150]

1935 sayımının gösterdiği veriler Türkiye nüfusunun yılda yaklaşık olarak %2.29 oranında büyüdüğüne ve 1927 nüfus sayımından bu yana geçen süre zarfında ise

[141] Sayım Seferberliği, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1935.
[142] Cumhuriyet Gazetesi'nde "20 İlkteşrin Pazar Genel Nüfus Sayımı" başlığı altında yapılan bazı hatırlatmalar için bkz. 24 Ağustos 1935, 25 Ağustos 1935, 9 Eylül 1935, 11 Eylül 1935, 13 Eylül 1935, 19 Eylül 1935, 21 Eylül 1935, 24 Eylül 1935, 26 Eylül 1935, 28 Eylül 1935, 2 Ekim 1935, 10 Ekim 1935, 11 Ekim 1935.
[143] 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1935.
[144] 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1935.
[145] 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1935.
[146] 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı**, Cumhuriyet**, 11 Ekim 1935.
[147] Cemal Hakkı Selek, **a.g.e**.
[148] "16.188.767 kişiyiz!", **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1935.
[149] Yüceuluğ, **age**, 41.
[150] Türkiye İstatistik Kurumu, **age**, 5.

nüfusun %18.4'lük bir artış gösterdiğine işaret etmekteydi.[151] Yüceuluğ'un belirttiği üzere iki sayım arasındaki 2.506.748'lik büyümenin kapsamında ülkeye gelen yaklaşık 200 bin dolayında göçmenlerinde etkisi bulunmaktaydı.[152] Bu bağlamda Cillov'un ifadesiyle "suni" bir artış yaratan göçlerin etkisini ve 1927 sayımına yansımayan saklı nüfusun toplam nüfus artışından çıkarıldığında nüfus artışının aslında 1,91 milyon olduğu görülebilirdi.[153] Ayrıca sayımda elde edilen veriler nüfus yoğunluğunun ise 18'den 21'e yükseldiğini göstermekteydi.[154]

Nüfusun 1930'lu yıllardaki durumuna dair değerlendirmede bulunan Shorter, iyi dengelenmiş nüfusa dair belirtilerin bu yıllarda kendini göstermeye başladığına işaret etmektedir. Nüfustaki bu dengelenmenin barış ortamının hazırladığı ekonomik ve sosyal alanlardaki durağanlıkla el ele gittiğini belirten Shorter, bu durumun hem kentte hem de kırsal kesimde yaşayan ailelerin yaşamında krizin etkisinin hafiflemesinde rolü olduğunun altını çizmektedir.[155] Ayrıca 1930'lu yıllarda ölüm oranlarının arttığına dair göstergelerin olmadığına işaret eden Shorter, bu durumun nedeninin, sonraki bölümlerde ele alınacak olan, kamu sağlığı ve çocuk bakımı konusundaki gelişmelere bağlamaktadır.[156]

1935 sayımını takip eden 1940 sayımı ise nüfusun 17.820.950'ye ulaştığını göstermişti. 8.898.912 olan erkek nüfusun toplam nüfus içindeki yüzdesi 49.9 iken, 8.922.038 olan kadın nüfusunun ki ise 50.1' i işaret ediyordu.[157] 1940 nüfus sayımı ile 1935 sayımı karşılaştırıldığında gözlenen 1.662.932 artışın kapsamına ülkeye gelen göçmen sayısına ek olarak Hatay'ın Türkiye topraklarına katılımının yarattığı artış da etkili olmuştur.[158] Cillov, ülke nüfusunu arttırma yolunda devletçe alınan birçok önleme rağmen artışın makul nitelikte olduğu yorumunda bulunmaktaydı.[159] Sayım sonucu nüfus yoğunluğunun ise 23'e yükseldiğini göstermekteydi.[160]

---

[151] Cillov, **age**, 4.
[152] Yüceuluğ, **age**, 39.
[153] Cillov, "Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", 4.
[154] Tükiye İstatistik Kurumu, **age**, 5.
[155] Shorter,"Turkish Population in The Great Depression", 106.
[156] **Age**, 121.
[157]Türkiye İstatistik Kurumu, **age**, 9.
[158] Cillov,"Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", 4. Cillov 1935-40 arasında ülkeye giren göçmenlerin yaklaşık 120 bin dolayında olduğunu, Hatay nüfusunun ise 208 bin civarında olduğunu ifade etmektedir.
[159] Cillov, "Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", 6.
[160] Türkiye İstatistik Kurumu, **age**, 5.

1940 sayımını değerlendiren İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar ise hata payı çıkarıldığında artışın binde 18,50 olduğunu belirtmekteydi. Bu artış kapsamında toplam ölümün çıkarılmasıyla geri kalanın doğum ve göçle gelenlerin sayılarına ulaşıldığını söyleyen Aybar, başka ülkelerle karşılaştırıldığında ülkeye giriş yapan göçmenlerin sayısının nispeten daha az olduğunu ifade ederek artışı sağlayan en önemli etkeninin doğumlardan kaynaklandığı yorumunda bulunmaktadır.[161]

1945 nüfus sayımı Türkiye nüfusunun 18.790.174'e ulaştığına işaret ediyordu. Nüfus yoğunluğu 24'e yükselirken, istatistiki veriler Cumhuriyet tarihi boyunca ilk defa erkeklerin sayısının kadınların sayısını geçtiğini göstermekteydi. Verilere göre nüfusun %50.3'ü erkek, %49.7'sini ise kadın nüfusunun oluşturmaktaydı.[162]

1940 ve 1945 yılları arasında nüfus artışında geçmiş yıllarda ki sayımlarla karşılaştırıldığında belirgin bir düşüş gözlemlenmektedir. Bu yılların İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelmesi nedeniyle çiftlerin çocuk sahibi olmaktan kaçınması, erkeklerin silah altına alınması ve savaş yıllarında ithalattaki zorluklar nedeniyle bazı ilaçlara erişilememesi nüfus artış hızını olumsuz etkileyen sebepler arasında gösterilmekteydi.[163]

1930'larda nüfus artışında yaşanan gelişme savaşın patlak vermesiyle olumsuz bir seyir izlemeye başlamıştır.[164] Türkiye savaşa katılmadığı halde ordudaki asker sayısında artırıma gidilmesi ve ulusal bütçe kapsamındaki Milli Müdafaa Vekaleti'nin payını yükseltmesi ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.[165] Shorter kaynakların savaş için seferber edilmesinin yanı sıra, ekonomik koşullarda yaşanan gerileme, kamuya yönelik sağlık kampanyalarında meydana gelen aksaklıklar ve profesyonel bakım konusundaki yetersizliklerin 1935-1940 arasındaki süreçle karşılaştırıldığında savaş dönemine denk gelen 1940 ve 1945 yılları arasında, özellikle bebek ölümleri olmak üzere, ölüm oranlarındaki artışı körüklediğine işaret etmektedir.[166]

---

[161] Celal Aybar, **"1940 Genel Nüfus Sayımı: Metot ve Alınan Muvakkat Neticeler"**, **İktisat Fakültesi Mecmuası**. c. 2 (1940): 68.
[162] Türkiye İstatistik Enstitüsü, **age**, 5,9.
[163] Cillov, "Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", 6-7.
[164] Shorter, "Turkish Population in The Great Depression", 112.
[165] Zürcher, **age,** 293.
[166] Shorter, "Turkish Population in The Great Depression", 121-122. Shorter ve Macura bu dönemde yeni doğan bebek ölümünün binde 273'ten 306'ya yükseldiğini ifade etmektedir. Fredic C. Shoter, Miroslav Macura, **Trends in Fertility and Mortality in Turkey 1935-1975**, (Washington DC:

Savaş yıllarında ölümlerin artışının ortalama yaşam süresine ve nüfus artış hızına yansıması da olumsuz olmuştur. Ortalama yaşam süresi 1935-1940 yılları arasında 35.4 yıl iken, bu süre 1940-1945 arası süreçte 31.4 yıla gerilemiştir. Yapılan nüfus sayımları sonucunda ulaşılan veriler kendinden önceki nüfus sayımlarının değerleriyle karşılaştırılması nüfus artış oranında belirgin bir düşüş yaşandığını gösteriyordu. 1935 nüfus sayımı sonucu elde edilen toplam nüfusa dair veriler, önceki sayıma göre nüfusta senede yüzde 2.00'lik bir artış olduğuna işaret ediyorken, bu artış oranı 1940 sayımında senede yüzde 1.7'ye gerilediği görülmekteydi. Savaşın bittiği 1945 yılındaki nüfus sayımı ise nüfus artış oranının 1.1' e kadar düştüğüne işaret ediyordu.

İkinci Dünya savaşının bitimine işaret eden 1945 sonrasında nüfus artışı gittikçe hızlanmaya başlamıştır. Cillov bu artış nedeni olarak savaş döneminde silah altında bulunan erkeklerin savaştan dönmesinin doğum oranlarına yaptığı katkıyı ve rahatlaşan ithalatla birlikte önemli ilaçların ülkeye girmesinin etkili olarak yorumlamaktadır.[167]

Nüfusun 20.947.188'e ulaştığına işaret eden 1950 sayımı nüfus yoğunluğunun ise 27'ye ulaştığına işaret etmekteydi.[168] Ayrıca bu sayımın gösterdiği değerlere göre kadın ve erkek nüfusunun toplam nüfusa yüzdesi sırasıyla 49.7 ve 50.3 olarak belirmekteydi.[169] 1950 sonrasında ise ülkenin göç almasının yanı sıra gerek refah seviyesindeki ilerlemenin doğum oranlarının artışındaki olumlu etkisi gerek sağlık koşullarının gelişmesiyle ölüm oranlarında düşüş meydana gelmesi gibi faktörler sebebiyle nüfus artışında çok daha belirgin bir hızlanmaya yaşanmıştır.[170] Fakat Zaim'in ifade ettiği üzere nüfus artışını sağlanması amacıyla harcanan yoğun mesaiye rağmen nüfus artış hızı 1923-57 yılları arasında binde 17 ile sınırlı kalmıştır.[171]

Nüfustaki dalgalanmalarda etkisi olan Türkiye'ye yönelik iç ve dış göçler konusunda ise Kirişçi'nin ifade ettiği üzere 1923-45 yılları arasında en önemli göç hareketi

---

Committee on Population and Demography, US National Academy of Sciences, National Academic Press, 1982), 95.

[167] Cillov,"Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller", 7.

[168] Türkiye İstatistik Enstitüsü, **age**, 5.

[169] **Age**, 9.

[170] Cillov geçmiş yıllarda izlenen nüfus politikasının 1950-60 yılları arasında DP tarafından aktif bir politikaya bürünmese de takipçisi olunduğunu belirtir. Bu sürecin ilk yarısında nüfus artışının binde 18, 1 ikinci yarısında ise 29,3 olduğuna işaret eden Cillov geçmiş yıllardaki nüfus artışından çok daha fazla artış olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Cillov, **age**, 7-8.

[171] Sabahattin Zaim, **Türkiye'de Nüfus Meselesi**, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973), 110.

nüfus mübadelesi yaşandığı Yunanistan kaynaklı olmuştur. Bu süreçte Türkiye'ye Yunanistan'dan göç edenlerin sayısı 444.940 olurken; Türkiye'den Yunanistan'a göç edenlerin sayısı 150.000'i işaret etmektedir.[172] Bu süreçte Türkiye'ye göç edenlerin sayısı ortalama 837.000 kişiye işaret etmektedir.[173] Yunanistan'ı takip eden diğer ülkeler Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya olmuştur. Bulgaristan'dan 200.000, Romanya'dan 121.296, Yuguslavya'dan ise 115.427 göçmenin geldiği belirtilmektedir.[174]

Dönem boyunca gerçekleştirilen nüfus sayım sonuçları kimi zaman nüfus artış oranında düşüşe işaret etse de elde edilen veriler erken Cumhuriyet dönemi boyunca nüfus artışının yaşandığını göstermektedir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından hazırlanan rapor 1955 yılına gelindiğinde nüfusunun 24 milyon olduğunun altı çizerken, nüfus artış hızının "ölüm hızlarının düşüşü ve doğurganlık hızının artışı sonucunda dramatik bir şekilde yükseldiğine" işaret eder.[175] Şimdi bu nüfus artışında payı olan "sağlıklı vatandaş yaratma pratiklerine" bakalım.

2.3. Sağlıklı Vatandaşların İnşa Pratikleri

Ülke topraklarının sağlıklı vatandaşlarla doldurulması erken Cumhuriyet Dönemi nüfus meselesinin en önemli boyutlarından birini oluşturmaktaydı. Bu gayenin somutlaşması için devlet ve dönemin elitleri yoğun bir çaba içine girdi. Bu çaba kapsamında kurumsal yapı genişletildi ve nüfusun sağlığına odaklanan kanunlar hayata geçirildi. Devletin sağlık politikasının hem taşıyıcılığını hem de yönlendiriciliğini yapan doktorlar farklı mecralarda, halkı sağlık konusunda bilgilendirme misyonu üstlendi. Ülkeyi sağlıklı vatandaşlarla doldurma çabasında sivil girişimler de rol oynadılar. Sağlıklı ve zinde nüfus yaratma pratiği sadece tıbbi girişimlerle sınırlandırılmadı. Arzulanan nitelikte nüfusun yaratılması için halkın yaşam koşullarında bir takım iyileştirmelere gidilmesi de önemliydi. Böyle bir durum ise sosyal yardımların hayata geçirilmesini gerektiriyordu.

---

[172]Cillov, "Atatük Dönemin'de Nüfus Politikası", 214. Kemal Kirişçi ise Yunanistan'dan göç edenlerin 384.000 olduğunu belirtmektedir. Kemal Kirişçi, **Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış,** ed. Zeynep Rona, c. 1 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999): 112.

[173] **Age**, 112.

[174] **Age**, 112.

[175] İsmet Koç ve diğ., **age**, 52.

Sağlık alanındaki pratiklerin hayata geçirilmesi ülke topraklarının yoğun ve zinde bir nüfusla doldurulmasında zaruri olduğu kadar ülke servetinin artmasının da yegane koşullarından biriydi. Çünkü insanların genç yaşlarda hayatlarını kaybetmelerine neden olan "bulaşıcı ve salgın hastalıklar" toplumun refahına ve ülke ekonomisine ket vuran sürecin de koşullarını hazırlamaktaydı.[176] Böyle bir durum karşısında "sağlık politikaları ve salgın hastalıklara karşı önlemleri" içeren pratiklerin hayata geçirilmesi arzulanan nüfusun yaratılması için hayati bir önem taşıyordu.[177] Bu nedenden ötürü kamu sağlığı olanaklarının geliştirilmesi ve halk sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilecek yasal düzenlemenin hayata geçilmesi oldukça elzemdi. Bu pratiklerin yanı sıra halka sağlık eğitiminin verilmesi ve hijyen temelli yaşamın toplumun bütününe yayılmasının sağlaması da en az bu gayretler kadar zaruriydi.

Kamu sağlığı alanında tedavi edici uygulamaların ve koruyucu tedbirlerin hayata geçirilmesi nüfusun tıbbi bir anlayış doğrultusunda düzenlenme gayretinin de göstergesiydi. Foucault'un işaret ettiği "yaşamın tıbbileştirilmesi" olgusu hem Cumhuriyet dönemi elitlerinin hem de devletin tahayyüllerindeki nüfusun yaratılmasında benimsenen bir ilkeydi. Benimsenen bu ilke bağlamında halkın sağlığı doktorlara emanet edilirken[178] nüfusun sağlığının temini için neyin normal neyin anormal olduğunun sınırları da çizilmekteydi.[179]

Bu sınırları çizen "bilimlerin kraliçesi" olarak tıp yarattığı hakikatlerle de aynı zamanda iktidar alanının inşa edilmesine de kılavuzluk ediyordu.[180] Tıbbın inşasına giriştiği sıhhatli bir toplum yaratılma sürecinde kamu sağlığının kurumsal yapısını geliştirmek ve sağlık personeli sayısını arttırmak amacıyla devlet yoğun bir çaba harcadı. Kamu sağlığı alanında kurumsallaşmanın nüveleri Cumhuriyet'in kuruluşunun öncesine dayanmaktadır. Bu kurumsallaşmanın ilk adımını ise 1920 yılında kurulan ve "ulusun üretkenliğini ve zindeliğini koruma"[181] sorumluluğunu üstlenen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin hayata geçirilmesi oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da varlığını sürdüren ve görevinin

[176] Zeki Nasır, "Sıhhat ve İktisat", **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, c. 2, s. 11 (1933): 416-417.
[177] Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, (İstanbul: Emeklilik ve Gözetim Merkezi), 2006, 90.
[178] Sevim Odabaş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi, Sıhhiyesi ve Hekimleri, 1920-1946", **Toplum ve Bilim**, s. 114 (2009): 196, 198.
[179] Foucault, **İktidarın Gözü**, 156.
[180] Foucault, **İktidarın Gözü**, 78, 80.
[181] Cumhuriyet Halk Partisi**, On Beşinci Yıl Kitabı**, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938), 337.

"kanunları tatbik ve Türk Milleti'nin varlığına hizmetten ibaret"[182] olduğu ifade edilen bu kurum yalnızca sağlık alanında değil, sosyal yardım alanında da faaliyetlerde bulunmakla yükümlü kılınmıştı.[183] Ayrıca tıp topluluğunun kurumsallaşmasının ilk adımı da 1925 yılında gerçekleştirilen tıp kongresiyle atıldı.[184] Açılış konuşmasını İsmet İnönü'nün yaptığı kongre birçok sağlık profesyonelinin katılımıyla gerçekleşti. Konuşmacıların nüfus meselesi ile ilgili kaygılarını dile getirdikleri bu kongre "kamu sağlığının siyasal bir mesele olarak" kodlandığının da bir göstergesiydi.[185]

Genç Cumhuriyet'in kamu sağlığı alanındaki en önemli atılımlarından birisi de 15 fasıl ve 309 maddeden oluşan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nu hayata geçirmesiyle gerçekleşti. Kapsamlı niteliği ile öne çıkan ve adeta "Cumhuriyetin tıbbi bakışının örgütlendiği" 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu[186], Odabaşı'nın da ifade ettiği üzere, tıbbi bakış anlayışını birey odaklı "tedavi edici hekimlik hizmetlerinden ziyade, halkın/kitlelerin sıhhatini esas alan koruyucu hekimlik hizmetlerine, politikalarına göre" yapılandırmış ve düzenlemiştir.[187] Kanun görüşmelerinde Doktor Refik Saydam kanunun yabancı mevzuatın doğrudan "aktarılmasıyla"

---

[182] 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu görüşmesinde Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey tarafından ifade edilmiştir. **TBBM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 3, c. 18, 24.04.1930, 122, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018051.pdf. [10.11.2015]

[183] Meliha Özpekcan, "Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına göre Türkiye Cumhuriyet'inde Sağlık Politikası (1923-1933)" **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, s. 7 (2001): 112. 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun üçüncü maddesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekalati'nin vereceği hizmetler şu şekilde sıralamaktaydı: "1. Doğumu tezyit ve teshil ve çocuk ölümünü tenkis edecek tedbirler. 2. Validelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin vikayesi. 3. Memlekete sari ve salgın hastalıkların hülûlüne mümaneat. 4. Dahilde her nevi intanî, sari ve salgın hastalıklarla veya çok miktarda vefiyatı intaç ettiği görülen sair muzur amillerle mücadele. 5. Tababet ve şubeleri san'atlarının icrasına nezaret. 6. Gıdalar ile ilâçları ve bütün zehirli ve müessir ve uyuşturucu maddeleri ve serum ve aşıları mürakabe. 7. Çocukluk ve gençlik hıfzıssıhasına ait işlerle çocuk sıhhat ve bünyesinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesisatın mürakabesi. 8. Mektep hıfzıssıhhası. 9. Mesai ve san'at hıfzısıhhası işleri. 10. Maden suları ile sair havassı şifaiyesi olan sulara nezaret. 11. Hıfzısıhha müesseseleri ve bakteriyoloji lâboratuvarları ve alemûm hayatî muayene ve tahlillere mahsus müesseseler küşat ve idaresi. 12. Meslekî tedrisat müesseseleri küşat ve idare ve mümasili müessesatı mürakabe ve bunlara müsaade itası. 13. Mecnunlarla sair ruhî hastalıklara mahsus tedavihaneler veya malûl veya noksanii hilkate malik olanları kabul edecek yurt veya müesseseler tesis ve idare. 14. Muhacirin sıhhat işleri. 15. Hapishanelerin ahvali sıhhiyesine nezaret. 16. Tıbbî istatistiklerin tanzimi. 17. Sıhhî neşriat ve propagandalar. 18. Vesaiti münakale umuru sıhhiyesine nezaret. "Umumi Hıfzıssıha Kanunu (1593)", **Resmi Gazete**, (Mayıs 1930), 8895, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf. [07.11.2015]

[184] Kyle T. Evered, Emine Ö. Evered, "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geopraphies of Turkey's Early Republican Provinces", **Health & Place**, s. 18 (2012): 529.

[185] **Age**, 529.

[186] Kyle T. Evered ve Emine Ö. Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", **Political Geography**, s. 31 (2012): 313; Odabaş, **age**, 195.

[187] Odabaş, **age**, 195.

hazırlanmadığını ifade etmekteydi. Saydam yalnızca kanunun bazı fasıllarında yabacı mevzuattan yararlanıldığının altını çizmekteydi.[188]

Özbek'in işaret ettiği üzere Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile "sosyal alan geniş bir çerçevede tanımlanmış ve devlete bu geniş alana müdahale yetkisi veren hukuki bir zemin oluşturulmuştu."[189] Devlet bu kanunu hayata geçirerek bir taraftan nüfusu sıhhi denetimin öznesi haline getirirken diğer taraftan sınırları kapsamındaki insanların yaşamlarını yönetme motivasyonu sergilemekteydi. Kanunun ilk maddesi devletin bu motivasyonunun biyopolitik rasyonalitesini de ifşa etmekteydi[190]:

> "Memleketin sıhhî şartlarını ıslâh ve milletin sıhhatıne zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbî ve içtimaî muavenete mazhar eylemek umumî Devlet hizmetlerindendir."

"Memleketimizin muhtelif sıhhat ihtiyaçlarına cevap veren"[191] ve böylece halkın "yaşam kabiliyetinin" lehine işlev görebilme niteliği ile öne çıkan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun "medeni alemin ilim ve tecrübeleri rehber edinilerek" hazırlandığı ifade edilmekteydi.[192] Adeta ülke sınırları kapsamında sıhhi normları çizen bu kanun kadın ve çocuk sağlığının korunmasından, zührevi hastalıklarla mücadeleye; yurtdışından gelen gemilerin sıhhi açıdan kontrollerinden işçilerin sağlığının korumasına kadar her alanın kontrolünü kapsamında barındırarak nüfusun sağlığını tehdit edebilecek faktörleri kontrol etme gayesi taşımaktaydı.

Genç Cumhuriyet diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanındaki uygulamalarını da kendini Osmanlı Devleti'nden ayırmanın aracı olarak görmüştür. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu lahiyası görüşmesinde Sıhhiye Vekili Doktor Refik Bey Osmanlı yönetiminin halkına karşı umursamaz olduğunu ifade ederken Cumhuriyetin kuruluşunun gerçekleşmesiyle her alanda olduğu gibi sağlık alanında da gösterilen mükemmeliyetin altını çizmekteydi. Refik Bey "hıfzıssıhha ve sıhhat işlerinin" gelişimini "Cumhuriyete borçlu" olduğunu vurgulamaktaydı.[193] Önceki devirlerdeki gibi halkın sağlığını iyileştirmekten aciz ve halkını altı yüz sene boyunca ilgisiz

---

[188] "Umumi Hıfzıssıhha Hakkında 1/441 Numaralı Kanun Layihasile Kırklareli Meb'usu Dr. Fuat Beyin, Çocukların İçki ve Tütün Kullanmalarının Men'i Hakkında 2/4 Numaralı Kanun Teklifi ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Dahiliye, Adliye, Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 3, c. 18, 17 Nisan 1930, 64, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018048.pdf. [9.11.2015]

[189] Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar,** 91.

[190] "Umumi Hıfzıssıha Kanunu", 8895.

[191] "Umumi Hıfzıssıhha Hakkında 1/441 Numaralı Kanun Layihasile Kırklareli Meb'usu Dr. Fuat Beyin, Çocukların İçki ve Tütün Kullanmalarının Men'i Hakkında 2/4 Numaralı Kanun Teklifi ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Dahiliye, Adliye, Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları", 64.

[192] **Age**, 64.

[193] **Age**, 64.

bırakan[194] yönetimin aksine halkın sağlığını harap eden sorunları dert edinen, tüm imkanlarını kullanarak bu sorunları gidermeye çalışan, "hayatın ve nüfusun kıymetini çok iyi anlamış"[195] bulunan bir Ankara vardı artık.[196] Cumhuriyet'in on beşinci yılında sağlık alanında gösterilen gayretlerin bu zamana kadar ilgisizliğe terk edilmiş halkın yaşamında olumlu sonuçlar doğurduğu ifade edilerek Cumhuriyet'in bu alandaki çabaları yüceltilmekteydi. Zira nüfus artışının olumlu bir seyir izlemesi "Cumhuriyet rejiminin - diğer sahalarda olduğu gibi - halk sağlığını korumak ve halk sağlık standardını yükseltmek sahasında da kendinden evvelki devirlerde görülmeyen feyizli ve metodik çalışmalarının en bariz eserlerinden" biriydi.[197] "Cumhuriyet sıhhiyeciliği"nin, insanların "kanını emen"[198] "sıtma, frengi, trahom, verem"[199] gibi "bazı içtimai hastalıklarla" baş etme konusunda gösterdiği çabaların müsbet neticelere mazhar olarak sonuçlandığı vurgulanmaktaydı.[200] Bu bağlamda yalnızca hastalık belirdiğinde değil; hastalıkla mücadele ve hastalığın önlenmesinin hedeflenmesine yönelik çabalar Cumhuriyet'in sıhhiye anlayışını önceki dönemlerden ayıran ayrıntılar olarak öne çıkarılmaktaydı. "Saltanat ve meşruiyet

[194] "Umumi Hıfzısıhha Hakkında 1/441 Numaralı Kanun Layihasile Kırklareli Meb'usu Dr. Fuat Beyin, Çocukların İçki ve Tütün Kullanmalarının Men'i Hakkında 2/4 Numaralı Kanun Teklifi ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Dahiliye, Adliye, Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları", 67.
[195] "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, c. 2, s. 9 (1933): 256.
[196] "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", 253.
[197] **Age**, 366.
[198] Nasır, "Sıhhat ve İktisat", 417.
[199] Bu hastalıklar arasında yer alan sıtma insanları çalışamayacak duruma sokarak ülke ekonomisinin aleyhine işleyebilecek koşullara zemin hazırladığı gibi sıtmaya yakalanan kişinin soyuna da zarar verici nitelikte olduğu ifade edilmekteydi. Nasır'ın belirttiği üzere diğer içtimai hastalıklar da nüfus üzerinde benzer etkilere neden olmakla birlikte "bunlar, neslin genç ve gürbüz olan, çalışıp para kazanan, aile, yuva yapan ve yavrulayan kısmına savlet(saldırma) ediyorlardı." Tabi sadece bu hastalıklar değil nezle bile ülke ekonomisini yarattığı sonuçlarla etkileyebileceği vurgulanıyordu. Nasır, "Sıhhat ve İktisat", 418.
[200] "Halk sağlığını koruma (Hıfzıssıhha) işleri başında yurdumuzu seneler, asırlardan beri istila eden bazı içtimai hastalıklara karşı mücadele gelir. Sıtma, frengi, trahom, verem mücadeleleri tamamen Cumhuriyetimizin malıdır. Halkın bu hastalıklardan çektiği ızdıraba ve neslimizin bu afetler yüzünden geçirdiği harabete ancak Cumhuriyet sıhhiyeciliği imdada yetişti. Bugün adedi on beşe varan sıtma mücadele mıntıkalarında bu hastalıkla on beş seneden beri yapılan mücadelenin eşine başka yerlerde az tesadüf edilir. Buralarda ölümler azalmış, doğumlar çoğalmıştır. Halk yaz ve kış mutad işine devam etmekte ve ekserisini pek zengin olan bu mıntıkalarda vaziyet gittikçe düzelmektedir. Frengi ve trahom mücadeleleri de yurdun muhtelif bölgelerinde murtad ve semereli mesailerine devam etmekte ve muvaffakiyetleri tebarüz etmektedir. Diğer sari ve salgın hastalıklarla mücadele sayesinde yurdumuzda hastalık nispetleri seneden seneye düşmektedir. Dış illerden memleketimizi sık sık bulaştıran veba, kolera gibi salgın hastalıklardan çok şükür Cumhuriyet devrinde eser kalmamıştır." Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 337-338.

devirlerinden ayrılan Cumhuriyet dönemi sıhhiyeciliğinde" benimsenen bu yeni sağlık anlayışı *Onbeşinci Yıl* kitabında şöyle ifade ediliyordu[201]:

> "…yurtta bu gibi hastalıklarla esaslı surette mücadele etmek ve tekrar meydana çıkmaması için gereken bütün tedbirlerin alınmasını esas ittihaz etmek olmuştur. İşte Koruyucu Tababet dediğimiz hıfzıssıhha bugünkü sıhhat vekaletinin ülküsü haline gelmiştir."

Erken Cumhuriyet döneminde devlet sağlık alanındaki kurumsal yapısını hayata geçirdiği hastaneler, dispanserler, doğum ve bakımevleri, muayene ve tedavi evleri ile yıllar geçtikçe daha da perçinlemekteydi.[202] Bunun yanı sıra tıp fakültesi, ebe okulu ve sağlık personeli yetiştirmekle yükümlü okullar açarak kurumsal yapısındaki gelişmelere sayısı gittikçe artan oranda sağlık personelini de ekliyordu. 1923 - 1937 yılları arasında 554 olan doktor sayısı 1391'e, sıhhat memuru sayısı 560'dan 1497'ye, ebe 1936'dan 486'ya, eczacı 69'dan 137'ye, hemşire ise 356'ya yükselmişti.[203] Ayrıca ülke çapında doktor sayısında yaşanan orantısızlığı gidermek için mecburi hizmet uygulaması hayata geçirildi.[204] Böylelikle modern bilgilerle yetiştirilen sağlık mensupları sayesinde halk artık cehaletin yol açtığı uygulamalara maruz kalmayacaktı.[205]

Sağlık alanındaki gelişmelerin yansımaları olumluydu fakat ülke ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte değildi. Sağlık personeli ve doktor sayısının yetersizliğinin yanı sıra kurumsal yapıdaki kapasite sınırlılığı da Sıhhat Vekaleti'nin kurulduğu

---

[201] Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 357. Bu paragrafta "bu gibi" derken özellikle " Anadolu'da halkı yıllardan beri yıpratan, ocakları söndüren Sıtma, frengi, verem gibi içtimai afetleri" işaret ediyor olsa da Cumhuriyet dönemi sıhhiyeciliğinin sadece bu hastalıklara değil, diğer hastalıklara yönelik de aynı tutumu benimsediğini söyleyebiliriz. **A.g.e**., s. 357. Ayrıca önleyici tedbir olarak görebileceğimiz aşılar "merkez Hıffzısıhha Müessesesin'den ülke dağıtılmaktaydı. Şubenin aşı üretim miktarı 1930 yılında 154.500 kilo iken, 1937 yılında 4.232.800'e çıkmıştır. Aşı dağıtımı ise 1930 ve 1937 yıllarında sırası ile şöyledir: 199.800 kilo ve 3.965.500 kilo. Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 338-339.

[202] 1923 ve 1937 yılları arasında, bu yıllar da dahil olmak üzere, açılan hastaneler şöyle sıralanabilir: İstanbul Çocuk Hastanesi, birkaç şehirde açılmış olan Numune Hastaneleri, Zonguldak Hastanesi, Akliye ve Asabi Hastaneleri, Heybeliada Verem Senetoryumu, Muayene ve Tedavi Evi, Doğum ve Çocuk Bakımevleri, Belediye Hastanesi, Süt Çocuğu Muayene ve Muşavere Evleri, Hususi Hastaneler, Sıhhat Merkezi ile Süt ve Mektep Çocukları Bakımevi. Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 344-356.

[203] Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, sy.

[204] Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar,** 90.

[205] Bu dönemde sağlık çalışanlarını da içeren "tıp mesleğinin şerefini kurtaran kanunlar" hayata geçirilmiştir. Bu kanunlardan biri olan "Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun"'la "sağlık alanında çalışanların hak ve yetkileri" güvence altına alınıyordu. "Bu kanuna istinaden" hayata geçirilen "Etıbba Odaları" nizamnameleri ile de bu mesleklerin "haysiyet ve şerefleri"nin de sağlamlaştırılması öngörülmekteydi. Böylece "Bunların havi olduğu hükümler sayesinde Türkiye'de üfürükçülük, yaşancı hekimlik tarihe karışmış bulunuyor. Cahil ebeler, cerrah taslakları, dişçi berberler ve kabineleri kahve köşelerinde bulunan sünnetçilerin yıllarca yapmakta oldukları facialarn önüne geçilmiş oluyordu." "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", 255.

yıllarda oldukça belirgin bir sorun olarak öne çıkıyordu.[206] Cezmi Türk 1936 yılında iki bölüm halinde Yeni Türk'te yayınlanan "Sıhhi Devletçilik" isimli makalesinde ülke topraklarının genişliğine nazaran sunulan sağlık olanaklarının yetersiz olduğunu vurgulamaktaydı. Doktorların, hastabakıcıların, eczanelerin ve dispanserlerin sayısının azlığı, sağlıkla alakalı meslekleri icra edenlerin köy ve şehirlerdeki dağılımındaki orantısızlık, verem sanatoryumun kapasite yetersizliği, çocuk dispanserlerinin yalnızca şehirlerde bulunması, "fenni malzeme ve vasıtaları eksikliği" bu sorunlardan bazılarını oluşturmaktaydı.[207]

Modern tıbbın yol göstericiliği doğrultusunda devletin insanların hayatlarına temas etme arzusu kurumsallaşmanın ve sağlık hizmetlerinin taşraya da yayılmasını teşvik etmiştir. Böylelikle tedavi edici ve koruyucu/önleyici sağlık hizmetlerinin geniş bir alana yayılması gayreti içine girilmiştir. Özellikle tedavi edici sağlık hizmeti sunmasıyla ön plana çıkan ve hastanesi olmayan bölgelerin bu ihtiyacına karşılık veren "Muayene ve Tedavi Evleri" hayata geçirilmiştir. Genç Cumhuriyet'in farklı yerlerinde hem koruyucu hem tedavi edici sağlık alanında hizmet veren dispanser gibi "hizmet üniteleri" faaliyete geçirilmiştir.[208]

Halkın kamu sağlığı propagandası kapsamında sağlık ve hijyen pratikleri hakkında bilgilendirilmesi, arzulanan nüfusu yaratma sürecinde en az bu alanındaki kurumsallaşma gayretleri kadar hayatiydi. Bu gayretler dönemin tıp topluğunun benimsediği ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'yla da devletin sağlık politikasının en önemli bileşeni olduğunu ilan ettiği koruyucu tıp öğretisi bağlamında şekillendi. Zaruri bir eylem olarak kodlanan "önleyici/koruyucu sağlık önlemlerinin" yaygınlaştırılması hedefiyle nüfusun sağlığı açısından uygun ve uygun olmayan davranışların sınırları çizildi, hastalıktan korunma vatandaşlık görevi olarak kodlandı.[209] Gabbi'nin de ifade ettiği üzere önleyici/koruyucu tıp sağlık eğitimini ve

[206] Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, 90.
[207] Cezmi Türk, "Sıhhi Devletçilik I", **Yeni Türk Mecmuası**, c. 4, s. 38, 1936; Cezmi Türk, "Sıhhi Devletçilik II" **Yeni Türk Mecmuası**, c. 4, s. 40, 1936.
[208] Erdem Aydın, "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Örgütlenmesi", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, s. 5 (1999): 144-150. Aydın'ın altını çizdiği üzere Türkiye'deki tedavi edici ve koruyucu sağlık hizmetinin verildiği ve ilerleyen yıllarda sağlık merkezi olarak adlandırılan ilk kurum Etimesgut Dispanseridir. 1930 yılında hayata geçirilen bu dispanser sonraki yıllarda, zamana yayılsa da, farklı yerlerde sağlık merkezlerinin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Ayrıca "Doğum, ölüm, evlenme, salgın ve bulaşıcı hastalık, muayene edilen, yatırılan hasta ve doğum istatistikleri" tutulan dispanserde "hekim, ebe, sağlık memuru, hasta bakıcı ve eczacı" bulunmaktaydı. Aydın, **age**, 149-153.
[209] Evered & Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 321.

hijyen pratiklerini barındırırken bu pratikler şöyle sıralanabilirdi: "yeni doğanların himayesi, gençliğin hijyen eğitimi ve sosyal hastalıkların önlenmesi."[210]

Modern tıbbın taşıyıcıları olarak işlev gören devletin yereldeki temsilcileri, modern tıbba yönelik halkın ilgisinde artış olduğunun altını çizseler de halkın hastalıkların çaresini hala geleneksel yöntemlerde arama tutumlarını devam ettirmelerinden yakınıyorlardı.[211] Peki halkı sağlık konusunda bilgilendirmenin ve hijyenik yaşam ilkelerini benimsetmenin yolu ne olmalıydı? Zeki Nasır'ın da ifade ettiği gibi "günlük gazeteler, haftalık ve aylık mevkuteler, küçük risale ve kitaplar" halka sağlık bilgisinin aşılanmasında işlev görebilirdi.[212] Sağlık eğitimi aracılığıyla vatandaşların davranışlarının dönüştürülmesi amaçlanarak yaşama ait süreçlere müdahale edilmesi aynı zamanda eğitiminin biyopolitik mahiyetini de gözler önüne seriyordu.

"Biyopolitika pratiği içinde önemli bir mekanizma" olan sağlık eğitimi[213], hastalıkların önlenmesi ve sağlıklı bir toplum yaratılma gayesiyle "bireylere, ailelere veya gruplara bilgi sağlama ve alternatif sunma" işlevi görerek aslında "tüm nüfusun benimsemesi önerilen davranışları" sunmaktadır.[214] Sağlıklı yaşam tarzının nüfusun bütününe yayılmasına hizmet etmesi arzulanan ve profesyoneller tarafından üretilen "sağlıklı" davranış kalıpları aynı zamanda normu da ihtiva edendir.[215]

Erken Cumhuriyet döneminde de sağlık eğitiminin kamu sağlığının korunmasındaki rolü elzemdi. Bu açıdan sağlıkla ilgili bilimsel olmayan ve batıl inançlara dayanan geleneksel yöntemler eleştirilirken modern tıp söylemi yüceltilmekteydi.[216] Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin kurumsal yapısının kapsamı devletin sağlık eğitimine verdiği önemin en net göstergesiydi. Kamu sağlığı kampanyasının yürütücüsü olan Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin "Avrupa ve Amerika Birleşik Devleti'ndeki sağlıkla ilgili gelişmeleri takip etme" sorumluluğu yüklediği

---

[210] Umberto Gabbi, "Medicana Politica e Dottrina Fascista", **Politica Sociale**, 3, 445'den aktaran Horn, **age**, 44.
[211] Evered & Evered, "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geopraphies of Turkey's Early Republican Provinces", 530.
[212] Zeki Nasır, "Sağlığı Koruma Terbiyesi", **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, c. 2, s. 10 (1933): 296.
[213] Evered & Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 311.
[214] Gastaldo, **age**, 111.
[215] Gastaldo, **age**, 119. Gastaldo'nun ifade ettiği üzere, Brezilya'da 1980 yılında Sağlık Bakanlığı'nın sağlık eğitimi üzerine yayınladığı kılavuzda sağlık eğitiminin halkın sağlığa yönelik davranışlarında bir dönüşüm sağlayan önemli bir araç olduğuna işaret etmekteydi. Gastalto'nun farklı bir ülkenin sağlık eğitim pratikleri Türkiye ile benzerlik göstermektedir.
[216] Evered & Evered, State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 312.

"Genel Müdürlük" isimli birimi iki ayrı şubeden oluşmaktaydı.[217] Bu şubeler ise sağlık propagandası yürütmek ve sağlığı koruma konusunda halkı aydınlatmaktan sorumlu "kamu sağlığı propaganda şubesi" ile "sağlıklı ilgili istatistikler şube"siydi.[218] Kamu sağlığı propagandası kapsamında halkın "sağlık terbiyesinin tekamülü"nün sağlanması böylelikle devletin bizzat destekçisi olduğu sıhhileşmiş toplum yaratma sürecinde görsel araçları[219] da kapsayan broşür, poster gibi medeni vasıtalardan[220] faydalanılmaktaydı.[221] Bunun yanı sıra Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti "devlet bilgisinin dağıtım uyduları" olarak işlev gören Halkevleri'nden de kamu sağlığı eğitimini halka yaymak amacıyla yararlanmış; "film göstermek, bilgi

[217] **Age**, 314,315.
[218] **Age**, 314.
[219]**Age**, 313. Özellikle benzer pratiklere örnek teşkil eden erken Cumhuriyet dönemi sıtma karşıtı kampanyayı ele alan şu makaleye bkz. Kyle T. Evered ve Emine Ö. Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", **Political Geography**, s. 31 (2012): 311-323.
[220] Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 338. Bu modern iletişim araçları ise "broşür ve posterler, kitaplar, radyo yayınları kapsamında sağlıkla ilgili programlar ve bilgilendirmeler, sessiz ve sesli sinema gösterimleri" olarak sıralanabilir. Bunun yanı sıra İstanbul, Ankara ve İzmir'deki sağlık müzeleri de kamu sağlık eğitiminin bir parçası kullanıldığı söylenebilir. Kyle T. Evered ve Emine Ö. Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 314, 315. Kyle T. Evered ve Emine Ö. Evered'in Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden aldıkları bilgiye göre 1923 ve 1948 yılları arasında yurt genelinde "yaklaşık olarak 5.864.000 bröşür ve 725.000 hem siyah-beyaz hem de renkli poster" dağıtımı gerçekleşmişti. BCA 490-01-1211-22-1-38, s. 51'den aktaran Kyle T. Evered ve Emine Ö. Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 314. Gösterilen filmlerden bazılarının ele aldığı konular şöyledir: "Frengi, verem, karasenik tehlikesi, sivrisinek tehlikesi, süt gıdaların en üstünüdür, kuş palazı hastalığı- korunma ve bulaşma yolları, diş hıfzısıhhası, spor ve sağlığa yararlığı, nezleden korunma yolları, temizlik, Güneş banyosu" Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 357.
[221]Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 358. Bu medeni vasıtalardan biri olan afişlerin konu edindiği başlıklardan bir kısmı şöyledir: "Verem nasıl bulaşır?, Hastalığı başkasına bulaştırmamak için veremlinin alacağı tedbirler, Veremin dostları ve düşmanları, Sıtma yalnız sivrisinekten geçen bir hastalıktır, İçkiye alışmayınız içki evleri yıkar soyu bozar, Süt gıdaların en sıhhi ve değerlisidir, Çocuklarda sıhhat itiyatları, Dişlerinizi gözetiniz ve fırçalayınız, Ağızdaki çürük ve apseli dişin vücudun birçok yerlerinde hastalık yapması, it tehlikeli hastalıkları insana geçirir, karasinek sağlık düşmanıdır, trahomdan korunma" . Bunları dışında basılması tamamlanmamış posterlerin içerdikleri bazı mevzular ise şöyle sıralanmıştır: "Çiçek hastalığı ve çiçek aşısı, Tifo nasıl oldu ve tifodan nasıl korunur, Kuduzdan kendimizi nasıl koruyacağız?, Kuş Palazı, Lekeli humma, Şarbon, Bulaşık beyin humması, Pire, Sivrisinek, Karasinek sağlığımızı nasıl tehdit ediyor, Bağırsak kurtları ve sağlığa olan zararları, Bir mektep çocuğunun (24) saatlik programı, Bir çürük diş neler yapıyor?, Çocuk ölümü ve anne sütünün kıymeti. Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 358. Ayrıca 1938 yılına kadar dağıtılan broşürler ise şöyledir: " Zührevi hastalıklar ve musaplarına sıhhi nasihatlar ve tavsiyeler, Annelere nasihat, Çocuk ishali, Bit, Çiçek, Annelere övgüler, Lekeli Humma, Karakabarcık-Şarbon, Sıhhi Müze rehberleri, Trahom hakkında halka nasihatlar, Sıtma öğütleri, Kızıl hastalığı ve korunma çareleri, Karahumma, Kızamık, Çocuk bakımı ve halk sağlığı bilgisi, Diş Sağlığı-Diş Temizliği, Kuş palazı hastalığı ve korunma çareleri, Genç kalınız, Köy sağlık koruyucularına sağdıç, Okul sağlık bilgisi" Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, 359.

dağıtmak ve kamu sağlığının ve doktorlarının önemini aşılamak" için Halkevleri'nin imkanlarını kullanmıştır.[222]

Halkın sağlık konusunda bilgilendirilmesi devletin tek başına yürüttüğü ve yalnızca devlet araçlarının kullanıldığı bir pratik değildi. Resmi olmayan çeşitli yayınlar aracılığıyla da sağlığı olumlu yönde etkileyebilecek pratikler halka aşılanmaya çalışılmıştır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki devlet önleyici sağlık anlayışını Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sağlık politikasının bir parçası olarak benimsediğini ilan etse de, bu anlayışın kanunun kabulünün öncesinde tıp çevresinin zaten benimsemiş olduğu görülmektedir. 1929 tarihinde yayımlanan Doktor Reşit Galip'in "Sıhhati Koruma Bilgisi" isimli eseri bu durumun örneklerinden biridir. Yine dönemin sağlık anlayışını temsil eden makalelerin bulunduğu "Sıhhi Sahifalar" isimli dergi ve Cumhuriyet'in onuncu yılında hekimlerin "halka armağan" olarak sundukları "Sıhhat Almanakı" adeta hıfzıssıhha odaklı yaşam pratiklerini halka aktarma araçları olarak işlev görmekteydi. Sıhhi Sayfalar'da okuyuculara şöyle seslenilmekteydi: "Her şeyden evvel yaşamak ilmini öğreniniz nüfusumuz çoğalmalıdır."[223] Bu ifade aslında Cumhuriyet elitlerinin, halkın sağlığı koruma bilgisine sahip olmasının dönemin nüfus meselesi bağlamındaki önemine dair duydukları inancın yansımasıydı.

Ülkü, Ana, Gürbüz Türk Çocuğu ve Muhit gibi dönem dergileri de içerdikleri bir çok makale ile dönemin sağlık anlayışının taşıyıcılığını yapmaktaydı. Bu yayınlar anne ve çocuk sağlığından çiftlerin evlenmeden önce dikkat etmesi gereken sıhhi ilkelere kadar "uyulması gereken" davranış kalıplarını barındırıyordu. Böylelikle yoğun ve zinde bir nüfusun inşası gerçekleştirilmeye çalışılırken aile ve evliliğin alanına da müdahale ediliyordu.

Sağlıklı ve zinde nüfus yaratma çabası kapsamında "nüfus eksenli sosyal politika anlayışı çerçevesinde" hareket ederek faaliyetler yürüten kuruluşlara da değinmek gerekir. Erken Cumhuriyet döneminde farklı odaklar özellikle büyük buhranla daha da perçinlenen yoksulluk sorunuyla baş etme işini devletten ziyade "kişiler ve gönüllü kuruluşların" üstlenmesi gerektiği çağrısında bulunmaktaydı.[224] Erken

[222] Kyle T. Evered & Emine Ö. Evered, "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey", 315.
[223] **Sıhhi Sahifalar**, s. 2, 1930, 59.
[224] Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesi'nde Yoksulluk Söylemleri", **Toplum ve Bilim**, s. 94 (2002): 180.

Cumhuriyet Türkiye'sinde yoksulluğun yol açtığı sorunlara yönelik milletin "ilk tepkisi 'devletimiz nerede' değil, 'zenginlerimiz nerede?' oluyordu."[225] Bu çerçevede hayır işlerinden devletten ziyade cemiyetin sorumlu olduğunu savunan görüşler dile getirilirken, hayata geçirilen gönüllü girişimlerle devletin bu alandaki boşluğu doldurulmaya çalışıldı. Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Yardımseverler Derneği bu girişimlerden bazılarıydı.[226]Aslında bu kuruluşların devletle olan bağı oldukça belirgindi. Ayşe Buğra bu kuruluşların niteliğini şöyle tasvir ediyordu[227]:

> "Bunlar hükümet olmasa bile CHF ileri gelenlerinin inisiyatifiyle kurulmuş, devlet kontrolünde faaliyet gösteren, bir kısmı devletten farklı ölçüde bir miktar mali destek alan ama faaliyetlerinin kamu kaynaklarından finanse edilmesi gibi bir anlayışla iş görmeyen girişimler."

Himaye-i Etfal Cemiyeti de bu girişimler arasında yer alıyordu. İsmi sonraki yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilen bu kuruluş "savaş nedeniyle yoksulluk içine düşmüş çocukların bakım ve korunmasını" sağlamak amacıyla kurulmuştu. Sonraki yıllarda dert edindiği grubun kapsamını ülkedeki bütün çocuklar olarak genişleten cemiyet, hayata geçirdiği faaliyetlerle birçok alanda "devlet politikalarını tamamlayıcı" işleviyle öne çıkmıştır.[228] Sonraki bölümlerde de değinileceği üzere bu kuruluş kimsesiz ve yetim çocukları koruma işlevini üstlendiği gibi sağlıklı ve yoğun nüfus yaratma motivasyonu ile ülkeye "ideal ve sağlıklı nesiller" kazandırmak için anne ve çocuk sağlığına odaklanan uygulamaları hayata geçirmiştir. Ayrıca Himaye-i Etfal Cemiyeti sosyal yardım faaliyetleri de yürütmekteydi.[229]

Bu başlık altında anlatılanları kısaca özetlersek, devlet ve elitler ideallerindeki sağlıklı toplumu inşa çabası içine girdiler. Devlet bir taraftan sağlık politikası kapsamında kurumsal yapısını genişletirken, diğer taraftan benimsenen yeni sağlık anlayışı doğrultusunda kamu sağlığı propagandası yürüttü. Farklı mecralar yoluyla doktorlar da bu yeni sağlık anlayışını yaymaya ve sağlıklı yaşam pratiğini halka benimsetmeye çalıştılar.

---

[225] Ayşe Buğra, "Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika: Zenginlerimiz Nerede?", **Toplum ve Bilim**, s. 99 (2004):75.
[226] **Age**, 82.; Öztamur, **age**, 180, 185.
[227] Buğra, **age**, 82.
[228] Özbek, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, 104.
[229] Yaşar Battal, "Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s.10 (2009): 127-128.

2.4. Nüfus Meselesini Biçimlendiren Bir Diğer Unsur: Öjeni

Erken Cumhuriyet Dönemi, özellikle 1930-1945 yılları arasında, nüfus meselesi kapsamındaki bir kısım söylemin biçimlenmesinde öjeni düşüncesinin de etkisi göze çarpmaktadır. Bu çerçevede bu başlık altında öjeni düşüncesinin karakteristiğine dair arka plan bilgisi aktarıldıktan sonra erken Cumhuriyet Türkiye'sinde öjeninin nüfus meselesi ile ilgili söylemleri nasıl şekillendirdiği ele alınacaktır.

Francis Galton tarafından 1883 tarihinde literatüre kazandırılmış olsa da geçmişi Antik Yunan dönemine kadar uzanan[230] ve "ırk ıslahı bilimi" olarak da adlandırılan[231] öjeni, Darwinizm[232] temel ilkelerinden esinlenen[233] ve insan türünün biyolojik gelişimine odaklanan bir bilimdir.[234] Bu gelişimin odağında ise kalıtım unsuru yer almaktadır. Bu hususta bir milletin askeri, ekonomik, bilimsel ve entelektüel alandaki başarılarının temelinde, o millete mensup üyelerin taşıdıkları, genetik olarak da geliştirilebileceğine inanılan üç özelliğin rolüne dikkat çekilmekteydi. Galton'a göre genetik olarak da geliştirileceğine inanılan bu üç "değerli" özellik sağlık, yetenek ve ahlaktı.[235]

Galton insanlığın ilerlemesinin insan türünün gelişimiyle olan ilişkilisine de dikkat çekmekteydi.[236] Bu çerçevede "kalıtımın insanların bedensel ve ruhsal niteliklerinin ana belirleyicisi olduğu"[237] ilkesinin merkezi konumda olduğu öjeni düşüncesi, genel bağlamda "fit olarak görülenlerin çoğalmasını unfit olarak görülenlerin azalmasını

---

[230] Alemdaroğlu, " Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, c. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 415.

[231] Ahmet Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene": Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları), 2013, 168.

[232] Darwin'in ünlü evrim kuramı basitçe"canlı türlerinin ortak birkaç kökten, türden/atadan evrilerek geliştiğini" ve canlıların birbirleriyle mücadele içinde olduğu süreç içinde uyum kabiliyeti gösterenin bu mücadelede galip geldiğine işaret eder. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı Darwinizmi", **Cogito**: **Darwin Devrimi: Evrim**, s. 60 (2009): 355. Başka bir ifadeyle Darwinist düşünceye göre bir türe mensup olanların sayısında yaşanan artış ile zaman içinde besin kaynakları miktarı arasında ortaya çıkan ters korelasyon aralarında farklılıklar bulunan üyelerin birbirleriyle mücadele etmelerine yol açar. Fit olanlar bu mücadelede galip gelerek yaşamını sürdürme olanağı elde ederken sahip oldukları kalıtımsal niteliklerin de nesiller boyunca aktarılmasıyla tür kapsamında fit olanların sayısında yükseliş yaşanmasını doğurur. Hasan Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darvinizm Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Milliyetçilik**, der. Tanıl Bora, c. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 427.

[233] Yıldız, **age**, 168. Öjeni düşüncesinin Darwin'in ortaya attığı "tabi ayıklanma" ve "uygun olanın yaşaması" ilkelerinden esinlendiği ifade edilmektedir.

[234] Mark B. Adams, "Eugenics in the History of Science", **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**, ed. Mark B. Adams, (New York: Oxford University Press), 1990, 3.

[235] Richard Lynn, **Eugenics: A Reassessment**, (West Port: Praeger, 2001), vi-viii, 4.

[236] Adams, **age**, 3-4.

[237] Alemdaroğlu, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi", 417.

sağlamaya dönük faaliyetlerin bütünü" olarak tanımlanabilir.[238] Bu tanım kapsamındaki fit ve unfit kavramları ise sırasıyla olumlu ve olumsuz öjeni pratiklerine işaret etmektedir.[239] Nitelikli bireylerden ihtiva olan bir toplum yaratma gayesi ile hareket edilerek "istenenlerin sayısının çoğaltılması"na yönelik girişimler olumlu öjeninin uygulama kapsamında yer alırken, çoğalması arzulanmayanların artışını engellenmeyi hedefleyen uygulamalar ise olumsuz öjeni pratiği olarak tarif edilmektedir.[240]

Gelecek nesillerin sağlığının da temin edilmesini vurgulayarak "daha mükemmel ve üstün insan toplukları" yaratma motivasyonunun yönlendiriciliği ile "insan türünün kalıtımsal yapısının bilimsel ve rasyonel yönetimine"[241] odaklanan öjeni düşüncesi; "insan hayatına ve bedenine" müdahale edilmesi anlayışını savunur.[242] Böyle bir durum ise öjenik nitelikli pratiklerin aynı zamanda biyopolitika ile diaolog halinde olmasının da tezahürünü oluşturmaktadır.

Kalıtımın öjeni düşüncesindeki merkezi konumu "insanoğlunun üreme"sine müdahale etme gerekliliğini beraberinde getirmiştir.[243] Galton'un ilkeleri "uygun yerel bilimsel, kültürel, kurumsal siyasal koşullara" uyarlanırken;[244] sağlıklı, üretici ve güçlü bir ulus yaratmanın aracı olarak görülen öjeni, ülkelerin yerel bağlamlarına göre "farklı grup veya sınıfların üreme kapasitelerinin düzenlenmesine" odaklanmıştır.[245] Böylelikle öjenik nitelikteki pratikler nüfusun rasyonel yönetimi bağlamında yönetimsel bir mantığın tezahürü olarak belirmiştir.[246] Yani kaliteli nesillere ulaşma gayesiyle, ait oldukları sınıf ve kökenlerine göre bireylerin çocuk sahibi olmaları teşvik edilmiştir.[247] Böyle bir anlayış doğrultusunda "biyolojik açıdan

[238]Elif Çağlı, "Türkiye'de İdeal Kadının Kurgulanmasında Bir Araç Olarak Spor ve Beden Terbiyesi", **Toplumsal Tarih**, s. 216 (2011): 64. Bu çerçevede tanımın özünü oluşturan fit kavramı "ruhsal, bedensel ve zihinsel açıdan istenilen tüm niteliklere haiz olmayı, rejimin gerektirdiği değerleri benimsemiş olmayı, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olmayı, hatta uç noktalarda sadece belirli bir ırka mensup olma" durumuna işaret etmektedir. Fakat fit kavramının kapsamının sınırları net olmamakla birlikte farklı yer ve zamanlarda farklı anlamlara da bürünebilme özelliğine sahip olmuştur. Çağlı, "Türkiye'de İdeal Kadının Kurgulanmasında….", 71.

[239] Çağlı, "Türkiye'de İdeal Kadının Kurgulanmasında Bir Araç Olarak Spor ve Beden Terbiyesi", 71.

[240] Yıldız, **age**, 168-169.

[241] Nancy Leys Stepan, **The Hour of Eugenics: Race, Gender and Nation in Latin America**, (United States of America: Cornell University Press, 1996) , 2.

[242] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 415.

[243] Akın, **age**, 113.

[244] Adams, **age**, 5.

[245] Sheila Faith Weiss, "The Race Hygiene Movement in Germany 1904-1945", **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**, ed. Mark B. Adams, (New York: Oxford Universitiy Press, 1990): 11.

[246]**Age**, 11.

[247] Nira Yuval Davis, **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 55.

aşağı olduğu düşünülen insanların" evlenmelerine müdahale edilebilmiş; hatta bu insanlar "kürtaja zorlanma" ve kısırlaştırma gibi uygulamalara maruz kalabilmişlerdir.[248] Toplumun zihinsel ve bedensel açıdan sağlıklı bireylerden oluşması gerektiği düşüncesi bu tarz uygulamaların meşrulaştırılmasına hizmet etmekteydi. Böyle bir toplumun inşasında devletin rolünün oldukça önemli olduğuna inanılıyordu. Bu gaye uğruna devletin özgürlükleri ihlal etmesi elzem bir pratikti.[249]

Öjeninin yerel bağlamlardaki problemlerin çözümünde kullanılarak farklı ülkelerde ve dönemlerde çeşitli amaçları[250] kapsaması onun evrensel boyutta kabul görmesini sağlayan önemli bir özelliği olarak tezahür etmiştir.[251] Bu bağlamda öjeni savaşta kaybedilen kaliteli nüfusun ikamesinin sağlanması kadar; sömürgeci pratiklere meşruiyet zemini yaratılması gibi gayeler temelinde uygulama alanına ve yasal çerçeveye dahil olarak yayılma zemini bulmuştur.[252]

Lynn, Batı demokrasilerinde ve geri kalan ülkelerin çoğunda nüfusun değerli addedilen özelliklerinin genetik açıdan kötüleştiği endişesinin öjeninin bir araç olarak görülmesini sağladığını ifade etmektedir. Bu hususta öjeniden beklenen ise bu endişeleri gidermesi ve istenmeyen durumlara yol açan süreci tersine çevirmesidir.[253] Böylece öjeni yalnızca söylem düzeyinde kalmayarak birçok ülkenin devlet politikasında kendine yer bulmuştur.[254] Bu durum ise öjeninin ulus devletin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik işlevsel bir rolünün olduğunun göstergesidir. Bu anlayışa göre toplumların sağlıklı, yetenekli ve ahlaklı vatandaşlardan muhteva

[248] Yıldız, **age**, 169.
[249] Güven Gürkan Öztan,, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", **Toplum ve Bilim**, s. 105 (2006): 266.
[250] Weiss Almanya'nın öjeni hareketlerinin tarihini incelediği makalesinde 1933 öncesi, yani Nazi yönetimi başa geçmeden önce, Almanya'daki hareketin diğer batı öjeni hareketleriyle aynı çizgide ilerlediğini; dönemin Alman öjenistlerinin öncelikli amaçlarının Avrupa'nın Nordic türünün gelişiminin ve niceliğinin arttırılması olmadığına işaret etmektedir. 1933 öncesi öjenistlerin odaklarında ırktan ziyade sınıflar bulunmaktaydı. Weiss, **age**, 10.
[251] Murat Ergin, "Biometrics and Anthropometrics: The Twins of Turkish Modernity", **Patterns of Prejudice**. c. 42, s. 3 (2008): 281,283, 303. Cyrus Schayegh'in İran'daki 1910-1940 yılları arasında İran'daki demografi sorununu analiz ettiği makalesinde aynı yıllarda İran'daki öjeni düşüncesinin nasıl ele alındığına da yer vermektedir. Dönemin İran'ında nüfus ekonomik büyüme ve ilerlemenin temel unsurlarından biri olarak görülürken, nüfusun niceliğini arttırma gayesinin yanı sıra sağlıklı ve niteliği yüksek nüfus yaratma arzusuyla da hareket edilmiştir. Bu bağlamda öjenik söylem ve pratikler İran'da da kendine yayılma zemini bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cyrus Schayegh, "Hygiene, Eugenics, Genetics, and the Perception of Demographic Crisis in İran, 1910s-1940s", **Critical Middle Eastern Studies**, c. 3, s. 13 (2004): 335-361.
[252] Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", 266-277.
[253] Lynn, **age**, viii.
[254] Yıldız, **age**,168.

olması devletlerin güçlenmesini sağlayan bir faktör olarak kodlanmıştır.[255] Ayrıca farklı ülkelerin öjeni deneyimi "sosyal reformlar için biyolojik temelli bir hareket" olarak yorumlanabilirken, öjeninin, benimsendiği ülkelerin "sosyal ve kültürel akımının" etkisinde kaldığı[256] ve kendini dönemin koşullarına uyarladığı söylenebilir.[257]

Öjeni düşüncesinin yaygınlaşması özellikle 1. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllara rastlasa da,[258] benimsenmesi ve söylemlere nüfuz etmesi daha uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Bilimsel gelişmelerin yanı sıra statükoyu bozucu etmenler olarak kodlanan ötekileştirilmiş grupların talepleri ve özellikle modernitenin neden olduğu endişeler gibi sosyal karakterli bir takım gelişmelerin de etkisiyle, 19.yy sonunda, öjeninin lehine işleyebilecek ortamın temelleri atılmıştır.[259] Bu çerçevede öjeni hareketlerinin kendine yayılma zemini bulduğu 1890 ve 1930 yılları arasında;[260] öjeni ile ilgili ilk uluslararası kongre de düzenlenmiştir. ABD ve Avrupa'nın birçok ülkesinden yoğun katılımın olduğu bu kongre aynı zamanda öjeniye uluslararası ilginin işaretidir.[261]

Sağlıklı ve üstün insanlardan oluşan toplumun inşası için izlenen yöntemlerin farklı kalıtım teorilerinin etkisiyle şekillendiği ve bu teorilerin öjeniye "bilimsel destek"[262] oluşturduğu söylenebilir. Bu teoriler ise öjeninin *soft* biçimini temsil eden Lamarkçılık (Lamarckianism) ve *hard* yönünü ihtiva eden Weismanncı/Mendelcilik (Weismannian/Mendelian) tir.[263] August Weismann'ın genetik bilimine kazandırdığı

---

[255] Lynn, **age**, viii.

[256] William H. Schneider, "The Eugenic Movement in France", **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**, ed. Mark B. Adams, (New York: Oxford University Press), (1990): 69.

[257]Bu konuda Fransa örnek olarak gösterilebilir. Pozitif öjeninin uygulayıcısı olan Fransa'da ekonomik krizin yol açtığı bir takım problemlerin benimsenen öjeni düşüncesinde bir kırılmaya neden olduğu söylenilebilir. Ekonomik krizin ve işsizlikteki artışın natalist düşüncenin aleyhine bir ortam yaratması negatif öjeni kapsamında yer alan uygulamaları gündeme getirmiştir. Schneider, **age**, 92. Ayrıca yine 30'lu yıllarda biyolojik düşüş endişesiyle göç karşıtı bir ortamın oluşmasının yanı sıra, "öjeni hareketin organizasyon ve personel kapsamında yaşanan değişimler", ABD ve Almanya'nın öjeni çalışmalarından etkilenme" gibi etmenler Fransa'da negatif öjenik önlemlerin de dillendirilmesine zemin hazırlamıştır. Schneider, **age**, 84, 104.

[258] Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", 266.

[259] Stepan, **age**, 24.

[260] Adams, **age**, 5.

[261] 1912 yılında Londra'da düzenlenen bu konferansa 750 kişinin katıldığı ifade edilmektedir. Sonraki öjeni kongreleri ise 1921 ve 1932 yılında New York'da düzenlenmiştir. Ayrıca 1921 yılında "ulusal örgütlenmelerin faaliyetlerini ve 1912 yılından beri gelişen yasal girişimleri koordine etmek için" Uluslararası Öjeni Toplumları Federasyonu oluşturulmuştur. Stepan, **age**, 5.

[262]Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", **Social Histories of Disability and Modernity**, ed. David M. Turner, Kevin Stagg, (London: Routledge, 2006): 127.

[263] Stepan, **age**, 17.

"her bir hücrenin kalıtımsal madde taşıdığına" işaret eden *germ plasm*[264] sürekliliği teorisi Weismanncı genetiğinin özünü oluşturmaktadır. Weismanncı genetiğine göre kalıtımsal metaryeli taşıyan *germ plasm* "hücrenin geri kalanından tamamen bağımsız" olmakla birlikte "dış etkiler nedeniyle değişmemekte" ve "nesilden nesile aktarılmaktadır."[265] Weismanncı kalıtım teorisi 20. yy'da "modern biyolojinin gelişiminde bir dönüm noktasını temsil eden" Mendelci kalıtım kanunlarıyla tekrar gündeme gelmiştir. Bu kanunlar da Weismannian'ın germ plasm üzerine düşüncelerini tasdikler niteliktedir.[266] Avrupa ve Amerika Birleşik Devleti'nde "sosyal yozlaşmaya yönelik korku, endüstrinin yol açtığı dönüşümler, şehirleşme, göç, değişen cinsiyet alışkanlıkları ve kadınların çalışması" gibi sosyal temelli bir takım endişeler Weismannianism'in negatif bağlamdaki yorumunun ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Örneğin bireylerin veya grupların başarılı, başarısız veya fakir olmaları kalıtımsal özelliğin yansıması olarak okunabilmiştir.[267]

Weismanncı/Mendelci teoriler "bireysel hayata yönelik dış etkilerin devamlı olarak germ plasm değiştireceğini" ve "çevrenin kalıtım kadar önemli olduğunu"[268] vurgulayan Lamakçı geleneğin karşıt kutbunda yer almıştır.[269] Lamarkçı yaklaşım Weismanncı/Mendelci genetiğin görüşlerine karşı çıkarak "karakter özelliklerinin yalnızca kalıtımsal bağlamda değerlendirilemeyeceğine", bu özelliklerin "hamilelik sonrası da kazanılabileceğine" dikkat çekmekteydi. Bu doğrultuda toplumda "fit" olarak nitelendirilenlerin sayısını arttırmak için bir takım "çevresel ve sosyal reformların" hayata geçirilmesi üzerinde durmaktaydı.[270] Şunu da belirtmek gerekir ki, iki kalıtım teorisi arasında kalıtımsal özelliklerle ilgili daha ayrıntılı tartışmalar da yapılmıştır. Makalesinde İran'ı ele alan Schayegh'in değindiği gibi bir kısım yazar "fiziksel yapı üzerinde genetiğin etkisinin" olduğuna işaret ederken, diğerleri ise bireyin ahlaki ve entelektüel özelliklerinde ise "çevrenin belirleyici"[271] olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, genetiğe bağlı olarak ortaya çıkan bir

[264] Türkçe anlamı gen kaynakları veya gen plasmasıdır.
[265] Stepan, **age**, 24.
[266] **Age**, 26.
[267] **Age**, 27
[268] A.-M. Modarresi, 'Hefz al-sehheh-ye damaghi-ye atfal' [Infant cerebral health], Ta'lim va tarbiyat, 6, no.9 (1936/37): 670f'den aktaran Schayegh, **age**, 339
[269] Stepan, **age**, 25.
[270] Buican, Denis (1984) Histoire de la génétique et de l'évolutionnisme en France (Paris: PUF)'dan aktaran Schayegh, **age**, 339.
[271] Esma'il Mar'at, ' Taqlid' [Emulation], **Majaleh-ye osul-e ta'limat**, 1, no. 1. (1918/1919): 11; Dr. Mirkhani 'Lozum-e afrad-e salem baraye taksir-e jam'iyat' [The need for healty people for population increase], No. 2, Ettela at, 21 December 1937'den aktaran Schayegh, **age**, 339.

takım eksiklerin çevresel etkenlerle düzeltilebileceğini altı çizen görüşlerin de belirdiği görülmektedir.

Çevresel etkenlerin önemine dikkat çekilmesi öjeni düşüncesinin benimsediği pratik alanın genişlemesine neden olmuştur. Bu durumun tezahürü ise olumlu öjeninin uygulama alanında kendini göstermektedir. Yukarıda da tanımı verildiği gibi istenenlerin sayısının çoğaltılmasına yönelik girişimleri ihtiva eden olumlu öjeni pratiğinin yalnızca üremeye yönelik kontrollerle sınırlandırılmadığı görülmektedir. Akın'ın da ifade ettiği gibi kalıtımın olumlu öjeni kapsamındaki konumu elzem olsa da, "kalıtım sürecine ve bu sürecin gerçekleştiği koşullara tıbbi ve eğitsel yollarla müdahale edilebileceği ve bu müdahale sonucunda kalıtım sürecinin belirli bir noktaya kadar değiştirilebileceği kabul edilir."[272] Bu bakış açısından hareketle insanların yaşam koşulların düzenlenmesine yönelik girişimler, sağlığın korumasını hedefleyen "hıfzıssıhha" anlayışının yaygınlaştırılmaya çalışılması, annelerin çocuk bakımı hakkında bilgilendirilmesi ve spor yapılmasının teşvik edilmesi gibi pratikler öjenistler tarafından desteklenmiştir.

Öjeni düşüncesi ırkçı olarak nitelendirilebilecek bir takım pratiklerin de kaynağı olabilmiştir.[273] Bu konuyla ilgili olarak Alemdaroğlu öjeni düşüncesinin ırkçılıkla ilişkilendirilme dayanağının, öjeninin tıp biliminden destek alarak ırk sağlığını ön planda tutulmasından ziyade; ırklar arasında kurduğu hiyerarşide aranması gerektiğine işaret eder.[274] Bazı öjenistlerin farklı ırkların karışmasının biyolojik düşüşe yol açacağı düşüncesinden hareketle göç karşıtı tutum benimsemesi böyle bir duruma örnek olarak gösterilebilir. [275]

Öjeni ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise kalıtımın yalnızca sağlıklı bir toplumun inşasında yararlanılabilecek faktör olarak görülmemesidir. Öjeni düşüncesinin kurucusu Galton "karakterin, yeteneklerin ve erdemlerinin fiziksel

---

[272] Akın, **age**, 114.

[273] Ayrıntılı bilgi için bkz. Weiss, **age**, 10. Irkçı düşüncenin en uç noktaya ulaştığı Nazi Almanya'sının insanlık dışı uygulamalarından ötürü Nazi öjenizmi bilimin saptırılmasının örneği olarak görülürken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kelimenin gerek kamusal gerek bilimsel tartışmalarda kendine yer bulamadığı ifade edilmektedir. Stepan'ın belirttiği üzere öjeninin Nazi dönemi Almanya'sı ile anılması iki açıdan sorun yaratmaktadır: "Bu durum faşist ve faşist öncesi dönemler arasında öjenideki önemli devamlılıkların üzerini örttüğü gibi tarihçilerin birçok milletin öjeni deneyimlerini tartışmaktan uzak tutmaktadır." Stepan, **age**, 4-5.

[274] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 417.

[275] Schneider, **age**, 85. 1920'li yılların Fransa'sındaki öjenistlerde göç karşıtı bir tutum sergilenirken, 1930'lu yıllara gelindiğinde her ne kadar ekonomik gerekçelerin etkisi olsa da göç karşıtlığının arkasında bir takım öjenik gerekçeler de mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Schneider, **age**, 93.

özelliklerle beraber devralındığına" işaret etmektedir.[276] Bu çerçevede öjenistler toplumsal şirazeyi tehdit edici eylemlerin ve yeteneklerin de kalıtımsal olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin hırsızlık ve katillik gibi suç teşkil eden eylemlerin şekillenmesinde bir takım toplumsal etmenlerin payı olduğu kadar kalıtımsal unsurun da etkisi olduğu savunulmuştur. Aynı durum yetenekler için de söz konusudur. Kimi öjenistler tanınmış bilim adamlarının veya sanatçıların aile şecerelerini çıkartarak yeteneklerin de kalıtımsal olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.

Öjeni konusunda dikkat çeken hususlardan birini de öjeni savunucularının sınıfsal pozisyonlarıdır. Öjeni farklı ülkelerde muhtevi veya benzer amaçlarla başvurulan bir araç olarak işlev görse de öjenistlerin ortak noktası "durumu iyi olan orta sınıf ailelerde büyümüş, çoğunluğu beyaz yakalı çalışanlar, doktor veya akademisyen olan öjenistlerin mesleki geçmişlerinin ortaya çıkardığı sınıf eğilimleriydi."[277]

Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de öjeni ülkenin kendi yerel bağlamı temelinde başvurulabilecek bir araç olarak tezahür etmiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda elitlerin söylemlerini işgal etmeye ve nüfus siyasetinin bir parçası olarak belirmeye başlayan öjeninin Türkiye tarihinde "düşünsel" nüvelerine İkinci Meşruiyet ve İttihat ve Terakki dönemlerinde rastlamak mümkündür.[278] Bu nüvelerin kaynağını ise biyolojik metaryalizm ve Sosyal Darwinizm[279] düşünceleri oluşturmaktadır.[280] Özellikle 19. yy başlarında savaşların yenilgiyle sonuçlanması ve toprak kayıplarının yaşanması nedeniyle baş gösteren beka endişesi, bu düşüncelere eklemlendiği görülür.[281]

---

[276] Francis Galton, **The Hereditary Genius**, Gloucester: Peter Simith, 1972'den aktaran Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationalism", 126.

[277] Ugur Bahadır Bayraktar, "Social Darwinism for Families: The Magazine Muhit, Children and Women in Early Republican Turkey", **Eupopean Journal of Turkish Studies**, s. 16 (2013): 4.

[278] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414-415; Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", 267.

[279] Ayıklanma kuramının "toplum içindeki bireyler ve gruplar (toplumlar, uluslar ve ırklar) arası ilişkiler" bağlamında da değerlendirileceği düşüncesine dayanan Sosyal Darwinizm öjeni düşüncesini besleyen bir görüş olarak belirmektedir. Bu düşüncenin toplumsal bağlamda uyarlanması ise Sosyal Darwinizm olarak adlandırılır. Sosyal Darwinist düşüncenin vurguladığı yaşam mücadelesi ise toplum içindeki bireyler ve gruplar temelinde değerlendirir. Güçlü olan taraf saldırganlıklarını haklı ve normal bir tutum olarak göstermek, zayıf olan taraf ise savunmacı tutumlarına gerekçe kazandırmak için Sosyal Darwinist görüşlerden yararlandığı söylenilebilir. Yani "Güçlü yok etmek, egemen olmak için fit olmaya çalışırken; zayıf yenilmemek, yok olmamak için fit olmaya çalışır." Hasan Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darvinizm Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Milliyetçilik**. ed. Tanıl Bora, c. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 427.

[280] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414.

[281] Öztan, **age**, 268. Alkan'ın belirttiği üzere Osmanlı Devleti'nde evrim konusuna yönelik ilginin ilk nüveleri 1860'ların sonlarından itibaren görülürken özellikle gerek evrim kuramcılarına gerek Darwinizme yönelik ilginin yükselmesi ise İkinci Meşruiyet dönemine rastlamaktadır. Alkan, **age,** 336. Ünder'in ifade ettiği üzere, gerek Osmanlı aydınlarının Darwinizme yönelik ilgi beslemeye

Perihan Çambel öjeni ilminin, Türkiye'de her ne kadar kökleşmiş olmasa da, gerek düşünce bazında gerek hukuksal çerçeve kapsamında nüvelerinin görüldüğüne işaret eder.[282] Ulus devlet inşa sürecindeki erken Cumhuriyet Türkiye'sinde öjeninin nitelikli insan yaratma gayesine hizmet edeceği düşünülerek 1930-45 yılları arasında nüfus meselesine dair söylemleri biçimlendirmeye çalışmıştır. Alemdaroğlu'nun da altını çizdiği üzere medenileşme ve modernleşme projesinin hayata geçirildiği bu dönemde öjeni bu projenin "insan bedeni ve nüfus" ayağında işleviyle ön plana çıkmıştır.[283] Başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın bazı ülkelerinin ve Amerika'nın öjeni literatürünün takipçisi olan Cumhuriyet elitleri için nüfus "ilerleme" hedefindeki ülkelerinin lokomotifi olacaktı. Bu nedenle nüfusunun niceliksel fazlalığı kadar niteliksel açıdan da iyi durumda olması gerekiyordu.[284] Bu bağlamda öjenik pratikler birçok alanda işlevsel bir rol üstlenebilirdi. Bu pratikler özellikle milli kalkınma sürecinde ihtiyaç duyulan verimli vatandaşın yaratılması için elzemdi.[285] Bu açıdan çoğu tıp topluluğu üyesinin benimsediği öjeni, tıp kongrelerinde de Türkiye gibi inşa aşamasında olan bir ulus için "yararlı bir bilim" olarak kodlanmaktaydı.[286]

Akın'ın da altını çizdiği üzere "Türkiye'de öjenik macerasının seyri genel olarak pozitif öjenik anlayışa daha yakın" olmuştur.[287] Lakin bu dönemde negatif öjenist uygulamaları destekleyen söylemler üretildiği gibi, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun evlilikle ilgili maddeleri de negatif öjenik tedbirler içermekteydi. Negatif öjenik

---

başlaması gerek karar verici konumda bulunanların kafasını meşgul eden devletin bekasına yönelik kaygılar Darwinizmin ve Sosyal Darwinizmin Türkiye'de 19.'da yy kabul görmeye ve benimsenmeye başlamasının nedenlerini ihtiva etmektedir. Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na odaklanan paylaşım senaryoları, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Şavası'nda yaşanan yenilgiler beka sorununa yönelik kaygıları daha da biçimlendirmiş, ilerleyen süreçte kazanımlar elde edilse dahi tarihsel dönem boyunca zihinlerde yer edinen deneyimlerin yarattığı endişeler ve başarıları yitirme korkusu Cumhuriyet elitlerine de miras kalmıştır. Sosyal Darwinizmin sunduğu hayatın mücadele üzerine temellendiği düsturu erken Cumhuriyet döneminde beka meselesini dert edinen farklı varyasyonlardan aydınların ilgisini çekmiştir. Hayatın mücadele olduğu ve bu mücadelede güçlü olanın kazandığına dair Sosyal Darwinist tonlar söylemleri işgal etse dahi, Batı'nın seviyesi karşısında mağlup olma fikri nedeniyle, hayatın mücadele üzerine temellenmesi ve Batının hak ve gücü aynı kefede görmesini Türk aydınları tarafından olması takdir gören bir durum olmamıştır. Bu durum her ne kadar ahlaki bağlamda Cumhuriyetin kurucularınca onaylanmasa da, durumun kabulüne yönelik tavırlara rastlanırken mücadelede zayıf olan taraf da yenilgisinden dolayı suçlanmayı hak eder. Ünder, **age**, 428-433.

[282] Perihan Çambel, **Öjenik (Eugenic) Hakkında Düşünceler**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1946), 24.

[283] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 415.

[284] **Age**, 415.

[285] **Age**, 415.

[286] Sanem Güvenç Salgırlı, "Eugenics fort he Doctors: Medicine and Social Control in 1930s Turkey", **Journal of The History of Medicine and Allied Science**, c. 66 (2010): 283.

[287] Akın, **age**, 115.

önlemleri dile getirenler arasında yer alan Ali Esat Birol, ağır kalıtımsal hastalıkları bulunanları hedef alan negatif öjenik uygulamaların hayata geçirilmesini savunurken, "dejenere katillerin, şizofrenlerin, ırsi ahmakların, psikozluların hapishane, hastane ve tımarhaneden çıkarken kısırlaştırılmalarının mecburi olmasını" önermekteydi.[288] Aynı zamanda Birol "neslin selamet ve istikbali" açısından kısırlaştırma ameliyatının "ırsen malüller" için de yasal hale getirilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu noktada Birol'un altını çizdiği ayrıntı ise bu kişilerin kendilerinin istemeleri koşuluyla kısırlaştırılmalarıdır.[289]

Türkiye'deki öjenistler arasında ahlakın ve yeteneklerin kalıtımsal olduğuna değinenler olsa da söylemlerin odaklandığı esas husus öjeninin sağlam nesillerin inşasında başvurulabilecek araç olmasıydı. Cumhuriyet dönemi elitlerinden Ali Esat Birol nüfusun niceliksel bağlamda iyi durumda olması kadar kapsamında kaliteli unsurları da barındırması gerektiğini belirtmekte ve verimli bir nüfus siyasetinin ancak öjenik tedbirlerin hayata geçirilmesiyle yürütülebileceğinin altını çizmekteydi. Çünkü öjeni "akıl ve beden cihetinden hastalıklı ve malüllerin üremesine engel olarak sağlam bir nesil elde etmek için insanların çoğalmasına rasyonel bir şekilde müdahale eden ve bunun şartlarını ihtiva eden bilgi"[290] idi.

Öjeni ile ilgilenenlerin halkı üç gruba ayırdığını ifade eden Tokgöz ise bu gruplardan sonuncusunun "deliler, saralılar, dilsizler, sağırlar, körler, caniler, ayyaşlar, serseriler, azgınlar, ahlaksızlar"dan oluşan ve toplumlar için tehlike arz eden "kakonenik" sınıf olduğunu ifade etmekteydi.[291] Öjenik gayeye ters düşen unsurların "fizyolojik maluliyetler, zührevi ve ırsi hastalıklar, uyuşturucu maddeler" olduğunu ifade eden Tokgöz, bu amillerin "ilkah (döllenme) için bir mani olduğu gibi gebelik esnasındaki ihtilatlara, çocukların ana rahminde ölmelerine, çocukluk devresinde ölmelerine, malul çocuk doğmasına" gibi dönemin ideal nüfus yaratma ilkeleriyle çatışan durumlara yol açtığını belirtiyordu.[292] Bunun yanı sıra nesillerin sağlığını tehlikeye sokan bir diğer hususun ise "fizyolojik maluliyetler ile irsi hastalıklar" olduğunu ifade eden Tokgöz bu rahatsızlıkların üremeden önce bile "babanın tohumu ve ananın yumurtasına" sirayet ettiğinin altını çizmekteydi. Böyle bir durum ise

[288] Ali Esat Birol,**Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı: Öjenik Tatbikatı**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1938), 45.
[289] **Age**, 46**.**
[290] **Age**, 3.
[291]Server Kamil Tokgöz, **Öjeni: Irk Islahı**, Ankara: Sümer Basımevi, 1938, 6.
[292] **Age**, 5-6.

devletin sağlıklı nesil yaratma idealine ket vuran koşulların hazırlanması anlamına geliyordu. Ayrıca verem, frengi, sara gibi hastalıklara yakalananların ve ayyaşların çoğalması ulusun bekasını tehlikeye sokan koşullara zemin hazırlamaktaydı. Tüm bu nedenlerden ötürü öjenik tedbirlerin uygulanması nüfusun niteliksel bağlamda iyi bir duruma erişmesini sağlayabilirdi.[293]

1938 tarihli Yedinci Tıp kurultayı açılış konuşmasını yapan Refik Saydam kurultayda ele alınacak hususlardan birinin de öjeni olduğunu ifade ederken, öjeninin nüfus meselesinin bir parçası olarak dünya çapında oldukça önem verilen bir konu olduğunu vurgulamaktaydı. Nesillerinin gelişimi ve "tasfiyesi" için tüm "milletlerin ve hükümetlerin" çaba sarf ettiğini ifade eden Saydam bu çabalarının amacının ise "yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedeni ve ruhi bakımdan en mütekamil (olgun) bir dereceye eriştirmek, daha açık bir sözle, sağlam ve gürbüz bir nesilden randıman (verim) almak" olduğunu ifade etmekteydi.[294] Çünkü "her kolun memleketin sermayesi"[295] olarak algılandığı bu dönemde inkılabımızın hedeflerinden biri de "ruhen ve bedenen zinde yani keyfiyet itibariyle yüksek kıymette bir nüfus kefaseti (yoğunluğu) yaratmaya çalışmak"[296] olarak kodlanmaktaydı. "Milli varlığımızı korumak; yeni başlayan sanayimize beklediği ve namzed olduğu inkişafı temin etmek için" nüfusun niceliği ve niteliğinin iyi durumda olması gerekmekteydi.[297] Bu amaç doğrultusunda "öjeniğe karşı koyan bütün sebepler" anlamına gelen ve nüfusun nicelik ve niteliğine zarar vererek nesil üzerindeki olumsuz etkileriyle kendini gösteren disjenik amillerden kurtulmak gerekiyordu.[298]

Türkiye'de öjeni düşüncesinin savunuculuğunu yapanların profili incelendiğinde profesyonel elitlerin grubunda bulunan tıp doktorlarının ağırlığı göze çarpmaktadır. Bu elitler insanların yaşam pratiklerine müdahale ederek toplumsal alanı biçimlendiren mühendisler olarak öne çıkıyorlardı. Bir grup doktor tarafından İkinci Dünya Savaşı öncesinde öjeni düşüncesini temel alan bir cemiyetin kurulmuş olsa

---

[293] Tokgöz, **age**, 3.
[294] **Yedinci Ulusal Türk Tıb Kurultayı**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1939), 6.
[295] Mazhar Osman Uzman, "Radyodaki İlk Konferansım", **Konferanslarım (Medical, Paramedical): Mekteplerde, Radyoda Söylenmiş**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1941), 10.
[296] Fahrettin Kerim Gökay, "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti", **Ülkü**, s. 15, (1934): 206.
[297] Şükrü Hazım Tiner**, Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı: Eugenic Bahsine Umumi Bakış**, (İstanbul: İstanbul Kader Basımevi, 1938), 71-72.
[298] Tokgöz, **age**, 6.

bile[299] Türkiye'de öjeni yabancı ülkelerde olduğu gibi örgütlenmiş bir hareket olma şansı yakalayamamıştır.[300] Güvenç-Salgırlı'nın dikkat çektiği üzere öjeni, tahayyüllerindeki Türk toplumunu yaratma arzusuyla bir araya gelen tıp topluluğu üyelerinin dahil olduğu ve bu üyelerin "şehirli üst-sınıf kimliğine eşlik eden kültürel tutumları"nı da yansıtan bir oluşumdu.[301]

Arpacı ve Alemdaroğlu'nun belirttiği gibi Türkiye'de öjeni "sadece entellektüel bir tartışma" konusu olmakla sınırlı kalmamış; "devlet nezdinde belirli bir karşılık" bulabilmiştir.[302] Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Beden Terbiyesi Kanunu'nun[303] yanı sıra "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin emriyle verilen öjenik temalı konferanslar"[304] bu durumun göstergesidir.

Dönemin öne çıkan öjeni savunucularından Mazhar Osman Uzman'a göre cemiyetin sahip olduğu en büyük değerin "sağlam eller, düzgün kafalar" olduğu bir çağda "hasta kollar, çarpık kafalar" kuru kalabalıktan başka bir şey değildi.[305] Hükümete yük olmaktan başka bir işlevi olmayan, başkalarının yardımına muhtaç durumda bulunan "aptallarla, sakat kafalarla, çarpık düşüncelilerle dünyayı doldurmak…" adeta bir külfetti.[306] İşte bu nedenden ötürü Uzman "nesli beşerin ıslahına" odaklanan öjeninin hem olumlu hem olumsuz pratiklerinin hayata geçirilmesinin ulusun şirazesi açısından önemli görüyordu[307]:

> "Hükümetler topraklarını müdafaa edecek askere sarf ettiği kadar bu işe yaramayanları beslemek, mazarratlardan korunmak için iktisadı dar zamanlarda bütçelerinden ayırmaya mecbur oldular. İşte o zaman sade doğurmak değil, iyi doğurma demek olan Eugenic bilgi meydana çıktı."

Alemdaroğlu'nun da işaret ettiği üzere Türkiye'de öjenistlerin kalıtım anlayışı Lamarkçı hat üzerinde ilerlese de, pragmatik bir tutum sergilenerek Lamarkçı ve Mendelci kalıtım teorilerinin her ikisinin de nüvelerine çalışmalarında rastlanmaktadır.[308] Yalnız bu noktada bir parantez açılmasında yarar var. Türkiye'deki öjenistlerin çevresel unsurlara yönelik vurgusu önceki başlıkta

---

[299] Çambel, **age**, 33.
[300] Alemdaroğlu,"Eugenics, Modernity and Nationality", 139.
[301] Salgırlı, **age**, 286
[302] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414.; Murat Arpacı, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, s. 17 (2014): 156.
[303] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414.
[304] Arpacı, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)", 156.
[305] Mazhar Osman Uzman, "Öjenik", **CHP Halk Konferansları Serisi**, 2. Kitap (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi , 1939): 3.
[306] Mazhar Osman Uzman, "Radyodaki İlk Konferansım", 10.
[307] Mazhar Osman Uzman, "Radyodaki İlk Konferansım", 10
[308] Alemdaroğlu, "Eugenics, Modernity and Nationality", 133.

değinilen sağlık alanındaki pratiklerin de olumlu öjenik unsurların kapsamında yorumlanmasına imkan tanımaktadır. Türkiye'deki öjenistler her ne kadar çevresel etkenleri önemsiyor olsalar da çevresel etkinin gücü konusunda farklılaşabildikleri ve çevrenin etkisini geniş bağlamda okumaları dikkat çekmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere bu etki yalnızca Lamarkçı hat bağlamında ele alınmamış, iyi olanın potansiyelini gösterebilmesini sağlayan faktör olarak da kodlanmıştır.

Çalışmasında hem çevresel hem de kalıtımsal boyutun önemine değinen Çambel, Türkiye'deki öjeni hareketi kapsamında bir sınıflandırma yapar. Bu sınıflandırmanın ilk grubunu "öjenik esaslara veya nesli bozan hastalıklarla savaşa dayanan vasıtalı öjeniksel düşünceler ve hareketlerin" oluşturduğunu işaret eden Çambel, ikincisinin ise "doğrudan doğruya öjeniksel düşünceler ve hareketler" olduğunu ifade etmektedir.[309] İlk grupta yer alan "düşünce ve hareketler" Çambel'in açıkladığı üzere, sözlük anlamı "çevre koşullarını daha elverişli yaparak sağlığı koruma ve geliştirme bilimi"[310] olan ötenik karakter taşımaktır. Çambel bu noktada bir parantez açarak "öjeni olarak bilineni ötenik ile karıştırıldığını" işaret etmekle birlikte, bu tedbirlerin iyi bir şekilde hayata geçirildiği takdirde "vasıtalı öjenik" olarak da isimlendirileceğini ifade etmektedir. Bu sınıf kapsamında ise "kötü sosyal şartlarla ve verasetin biyolojik maddesine tesir edebilen bazı bulaşıcı hastalıklarla savaşan kurum ve kanunlar"ın, "kadın hıfzıssıhhası ile ana ve çocuk esirgemesi" ve "sayım ve nüfus işlerinin"[311] yer aldığını belirtmektedir.[312] Ötenik tedbirler de önemlidir. Çambel ötenik tedbirlerin sağlam bireylerin niteliklerinin koruması açısından önemini şu benzetmeyle açıklamaya çalışır[313]:

> "…iyi olarak bilinen bitki tohumları fena bir toprağa ekildiği ve bakımsız kaldığı vakit, cinslerinin verdiği ümit nisbetinde bir büyüme ve gelişme göstermezler. O halde iyi tohumun arzuya şayan neticeyi vermesi için, içindeki vasıfların tam gelişmesini, optimum derecesini bulmasını temin eden bir muhite (çevre/milieu) ihtiyaç vardır."

Çambel, üreme hücrelerine sirayet ederek nesli bozma ihtimali taşıyan verem, frengi gibi hastalıklarla mücadele eden İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti ile Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti'ni "vasıtalı öjenik ideale sahip" kurumlar kapsamında

---

[309] Çambel, **age**, 25.
[310] http://saglik.sozlugu.org/euthenics/
[311] Çambel nüfus ve sayımların "vasıtalı öjeni" ile kurduğu bağı şöyle açıklamaktadır: "Ankara Hıfzısıhha Okulu'nda kurulması gereken öjenik laboratuarında nüfus sayımlarımızın biyolojik, sosyal bakımlardan ve keyfiyete ait durumları, nüfusumuzun artması için ne gibi propaganda ve kanun tedbirlerine başvurulması icap ettiği incelenebilecektir." Çambel, **age**, 29.
[312] **Age**, 25-28.
[313] **Age**, 25.

değerlendirmektedir.[314] Ayrıca kadınlara hem kendisinin hem de çocuklarının sağlığını nasıl koruyacağı ile ilgili bilgiler içeren kitap ve broşürlerin dağıtılması; tıp fakültelerinde çocuk bakımıyla ilgili derslerin açılması gibi pratikleri ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun faaliyetlerini "vasıtalı öjenik" kapsamında değerlendirmektedir.[315] Çambel sınıflandırmanın ikinci bölümü olan "doğrudan doğruya öjeniğe ait düşünceler ve hareketleri" başlığı altında ise alkolle mücadeleye yer vermektedir. Alkol "doğrudan doğruya tenasül (üreme) hücrelerine tesir" ederek genlerde mutasyona neden olabilir. [316] Bu sebepten ötürü alkolle mücadele edilmesi aynı zamanda nesillerin sağlığının korunması anlamına gelmekteydi.

Yine Yedinci Türk Tıp kurultayında öjeni ile ilgili konuşan Ali ihsan Alantar çevresel etkilerin öneminin azımsanmaması gerektiğine vurgu yaparken, çevrenin kalıtım üzerindeki sirayetinin ne boyutta olduğunu ise şöyle değerlendirir[317]:

> "…heredite genetikte mühim bir sebep teşkil eder; fakat bununla beraber milieu'nün (çevrenin) de ehemmiyeti olduğunu unutmamalıdır; hereditenin herhangi bir tesiri ile dünyaya gelmiş bir mahsulde hereditenin tevlit ettiği (ortaya çıkardığı) şu veya bu alamet üzerine her halde milieu'nün de müessir (etkili) olacağı aşikardır.; fakat milieu'nün tesir derecesi hereditenin derecesine tabidir mesela bazı heredite alametleri üzerine milieu'nün hiçbir tesiri olamaz; buna mükabil milieu bir çok alametler üzerine oldukça mühim tesirler yapar; o halde bu heredite alametlerini milieu'den müteessir olur veya olmaz diye ikiye ayırmak kabildir…"

Bu bağlamda Alantar kalıtımsal unsur üzerinde çevrenin etki boyutun kalıtımın etki boyutuna bağlı olduğunu, yani bu iki kutbun etki boyutunun birbirleriyle ters orantılı olduğunun altını çizmektedir. Bu çerçevede Alantar kalıtımsal niteliklerin çevreden etkilenenler ve etkilenemeyenler olmak üzere iki başlık altında toplanmasının uygun olacağını belirtmektedir.

Dönemin öjenistlerinden Ali Esat Birol çevresel şartlara dikkat çekse de kalıtımın etkisine ağırlık verdiği görülmektedir. Birol, "içtimai ve muhit" şartlarının iyileştirilmesinin normal ve "kabiliyet" sahibi ailelerin kabiliyetlerinin ortaya çıkmasına pozitif açıdan etki edeceğini fakat şartlardaki değişimin yozlaşmış grupta bulunanlar üzerinde olumlu bir tesire yol açmayacağını ifade etmektedir.[318] Birol, bir bireyin kalıtım yoluyla edindiği özelliklerin değiştirilemese de "milletin ve ırkın" kalıtımsal özelliklerinin değiştirilebileceğini belirtirken, böyle bir hedefe seçilim yöntemiyle ulaşılabileceğinin altını çizmektedir. Bu yöntem ise farklı kalıtımsal

[314] **Age**, 26.
[315] **Age**, 26,27.
[316] **Age**, 29.
[317] Ali İhsan Alantar, "Pediyatri Köşesinden Öjenik", **Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1939): 89.
[318] Birol, **age**, 4.

özelliklere sahip bireylerin üremelerine yönelik "rasyonel müdahalelerin" uygulanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede "ırsen normal, kabiliyetli ve çoğalması arzu edilen seçkin bir neslin üremesine yardım" anlamına gelen olumlu öjeni pratikleri ile "irsen hasta, dejenere, soysuz ve ırk için tehlike teşkil edeceklerin üremesine mani olmak" anlamına gelen olumsuz öjenik uygulamalar hayata geçirilmelidir.[319]

Çevrenin kalıtım karşısında etkisinin olmayacağını ifade eden Tiner ise bu düşüncesini şöyle ifade etmekteydi: "Esasen yüksek istidadın nasıl doğacağını bize veraset kanunları izah eder. İstidad ve kabiliyet farkının mevcudiyeti muhitin tesirlerini azaltacak mahiyettedir."[320]

Öjenistlerin bazı rahatsızlıklardan musdarip olan insanları dışlayıcı söylemlerin odağına yerleştirdiği görülmektedir. Söylemlerin dikkat çeken yönü ise bu rahatsızlıkların toplumsal şirazeyi tehdit edici bir takım eylemlerle ve akıl hastalıklarıyla ilişkilendirilmesidir. Böylelikle rahatsızlıklara yakalanma potansiyeli taşıyan insanlara da korku aşılanması amaçlanmaktadır. Zeki Ragıp Yalım'ın "hapishane, darülaceze ve tımarhanelerdeki yatakları dolduranların hemen hepsi frengili, alkolik ve ırsiyeti bozuk insanlardır." ifadesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.[321]

Türkiye'deki bazı öjenistler nitelikli bireylerden oluşan bir toplum yaratmak uğruna bazı insanların hayatlarını kaybetmesinde herhangi bir beis görmemiş; kimi grupların intihar etmesinin seçilim açısından sonuçlarına dair sınıflandırılma dahi yapılabilmiştir. Seçilim konusunun üzerinde duran Şükrü Hazım Tinel alkol bağımlılığı ve melankoli gibi hastalıklardan mustarip olanların intihar etmesinin ırk temizliği açısından olumsuz sonuçlara yol açmayacağını ifade etmektedir. Yine tedavisi mümkün olmayan hastalıklara yakalananların yaşama karşı hoşnutsuzluk içinde bulunmalarından ötürü intihar etmesi kaliteli nesil yaratma gayesini baltalayacak bir eylem olarak görülmez. Ayrıca Tinel bedbaht aşka tutulup intihar edenlerden "evsafı haiz" yani nitelik sahibi olanların değil de; psikopatların hayatını kaybetmesinin öjenik bağlamda arzu edilmeyen sonuçlara yol açmayacağının altını çizmektedir. İktisadi sorunlar nedeniyle intihar edenler arasında da bir ayrıma

[319] Birol, **age**, 5.
[320] Tiner, **age**, 35.
[321] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", **CHP Konferansları Serisi**. 12. Kitap (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940): 58.

gidilerek bu intiharların öjeni açısından "lehte ve aleyhte" işlev görebileceğinin altı çizilir. Bu çerçevede "hayatını kazanmaktan aciz kimseler" in intihar etmesi öjenik gayelerle ters düşmeyen bir durumdur.[322] Çünkü "nesil hıfzıssıhhası için çalışanlar elbette hayata tahammül gösterebilenlerin artmasını, yüksek seciye, sağlam vücut ve sağlim dimağ sahibi olanların çoğalmasını isterler."[323]

Bu bölümü bitirirken şunu söyleyebiliriz ki nicelik açısından olduğu kadar niteliği yüksek bir nüfus yaratma gayreti bağlamında dile getirilen öjeni düşüncesi temelinde hayata dair süreçlere müdahale amaçlanmıştır. Türkiye'deki öjenistler arasında çevre ve kalıtımın etkisi konusunda bir uzlaşma olmaması öjeninin kapsamına giren pratiklerin geniş bağlamda okunmasına imkan tanımaktadır. Ayrıca Galton'un altını çizdiği üç değerli özellik arasında yer alan ahlaki özelliklerin ve yeteneklerin kalıtımsal olarak geliştirilebileceği düşüncesi Türkiye'deki kimi öjenistlerce vurgulanmış olsa da söylemler ağırlıklı olarak "sağlam nesillerin" yaratılma pratiklerine, yani insanların sahip olduğu diğer değerli özellik olarak addedilen "sağlıklı olma" durumuna odaklanarak şekillenmiştir. Bu çalışmada da evlilik ve aile ilgili bölüm ele alınırken nüfus meselesini şekillendiren diğer hususlarla birlikte öjeninin sağlam nesil yaratma gayreti doğrultusunda bu alanları nasıl düzenlenmeye çalıştığıma odaklanılacaktır.

[322] Tiner, **age**, 10-11
[323] Tiner, **age**, 11.

3. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EVLİLİK VE AİLE

Erken Cumhuriyet dönemi nüfus meselesi bağlamında sağlıklı ve yoğun nüfus yaratılmasına yönelik çabaların ürünü olarak hayata geçirilen pratikler, siyasal ve profesyonel elitlerce gündeme getirilen söylemler ve başvurulan araçlar aynı zamanda evlilik ve ailenin alanına yönelik müdahaleleri de içermekteydi. Başka bir ifadeyle evlilik ve ailenin dönemin nüfus meselesi bağlamında düzenlenmesi hedeflendi. Bu bölümde, bu alanlara müdahale eden söylemlerin neler olduğu, hangi pratiklerin hayata geçirildiği ve hangi araçlara başvurulduğu ele alınarak bu alanların biyopolitik rasyonalite doğrultusunda nasıl düzenlenmeye çalışıldığı incelenecektir.

3.1. Nüfus Meselesi ve Evlilik

Cinselliğin Tarihi isimli eserinde Foucault nüfus sorunun ortaya çıkmasının, cinselliğin yararlılık sistemlerine dahil etme arzusuyla "düzenlenmesi" gerektiği anlayışını da beraberinde getirdiğine işaret eder. Bu durum ise vatandaşların "cinsel etkinliklerinin" toplumun geleceği ve zenginliği ile olan ilişkisinin keşfedilmesinin bir sonucudur.[324] Böylece cinsellik çatısı altında birleşen eylemler söylem düzeninin hedefi haline getirilirler ve müdahalelerin nesnesi olarak kodlanırlar. Nüfusun üreme işlevinde ve cinselliğinde önemli bir mecra olarak görülen evlilik pratiği de bu müdahalelerden azade değildir. Bu pratiğe yönelik müdahaleler yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma derdinde olan erken Cumhuriyet Türkiye'sinin de gündemindeydi.

Erken Cumhuriyet döneminde evlilik "yüksek bir ahlak idealine ve kudretli ananelere sahip bir millet olmamız dolayısıyla nüfus artımının gerçekleştiği" müessese olarak nitelendirilmekteydi.[325] Bu çerçevede nüfus arttırma gayesi ile

[324] Foucault, **Cinselliğin Tarihi**, 25-26.
[325] Irmak**, Kendimize Doğru**: **Memleketimizin Bazı Meseleleri**, (İstanbul: Foto Magazin Basımevi, 1943), 84.

hareket eden bir devlet için "çoğalma işi", dolayısıyla evlilik pratiği de, kişilerin "arzu ve keyiflerine" bırakılamayacak kadar elzemdi.[326]

Bu doğrultuda genç Cumhuriyet'in vatandaşları, evlilik pratiklerini hedef alan müdahalelerle karşılaştı. Bir taraftan bekarlık mevzusunu nüfus meselesi bağlamında sorunsallaştıran sesler yükselirken diğer taraftan evlilik için hangi yaş aralığının uygun olduğundan evlenirken dikkat edilmesi gereken sıhhi normların neler olduğunu belirleyen söylemler üretildi. Bu söylemler devletin istikbali açısından evlenmesi arzulananlar ile arzulanmayanların sınırlarının çizilmesini de kapsıyordu. Bu sınırların belirlenme süreci ise kimi zaman birbirine ters düşebilen farklı seslerin yükselmesine, kimi zaman ise ideal olanla gerçekliğin çatışmasına sahne oldu. Nitekim dile getirilen görüşler ne olursa olsun nüfusun niceliksel ve niteliksel bağlamda arzulanan seviyeye ulaşma motivasyonunun yönlendiriciliği ile evlilik pratiğine yönelik müdahaleler bir biyopolitika mevzusu olarak biçimlenmiştir. Bu çerçevede genç Cumhuriyet'in vatandaşları bekarlık mevzusuyla, ideal evlilik yaşı ve "yaşamaya elverişli bir nesil elde etmek için birleşecek iki şahısta" hangi özelliklerin bulunması gerektiği ile ilgili telkinlerle karşılaşmış;[327] üremelerini ve cinselliklerini dert edinen muhtelif söylemlerle kuşatılmışlardır.

3.1.1. Bekarlığın Nüfus Meselesi Bağlamında Düzenlenme Çabaları

Erken Cumhuriyet dönemi nüfus meselesi bağlamında farklı odaklarca sorunsallaştırılan hususlardan biri de bekarlık mevzusuydu. Niceliği yüksek ve sağlıklı bir nüfusa erişme gayesinin benimsendiği bu dönemde, evliliğin düzenlenmesinin bu gayeye ulaşma merhaleleri arasında görülmesi bekarlığı hedef alan söylemlerin inşa edilmesine neden olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde bekarlığın yaygınlaşmasını bir tehdit olarak algılayan söylemlerin varlığı göze çarpmaktadır. Dünya'da bir evlenme krizinin hasıl olduğuna işaret eden dönemin bazı elitleri bekarlığın "müritleri gittikçe artan bir tarikat, mensupları yıldan yıla çoğalan bir mezhep halinde salgınlaştığı" iddia etmekteydiler.[328] Böyle bir atmosferin varlığında "Bekarlık sultanlıktır." sözü tehlikeli addedilebilmiş; evlilik toplumsal hayatın temeli ve "vatan borcu" olarak

[326] **Age**, 76.
[327] Akdik, "Neslin Korunması", **CHP Konferansları Serisi**, 14. Kitap, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi) 1940: 23.
[328] Reşit Galip, "Doğum Arttırma İşi Bekarlık Düşmanlığı", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1929.

formüle edilmiştir.[329] Bu doğrultuda medeni hayat, fuhuş, iktisadi koşullar hatta kadınların özgürleşmesi dahi evlenmeyi zorlaştıran etmenler olarak kabul edilmiştir.

Bekarlığa odaklanan söylemlerin bir kısmı bu mevzunun nüfus artışına engel teşkil ettiği iddiası üzerine temellenmekteydi. Özellikle vatana sağlıklı bireyler kazandırabilecek "akıllı" vatandaşların evlenmekten sakınmaları egoist davranışın yansıması olarak görülmekteydi.[330] Bu çerçevede kimi çevrelerce bekarlığın uzamasının nüfus artışını olumsuz yönde etkileyen neticeler doğurduğuna işaret ediliyordu. Bu çerçevede "Türkiye'de nüfus siyasetinin ilk şartının" erken evlenmek olduğunu iddia eden ve nüfusun niceliğinde gerçekleşecek artışın bu yolla sağlanabileceğini vurgulayan söylemler üretilmekteydi.[331]

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bekarlık meselesinin, özellikle Bekarlık Vergisi'nin hayata geçirilmesini hedefleyen tekliflerin meclise sunulduğu dönemlerde gündemi meşgul ettiği görülmektedir. Bekarların vergi vermelerine odaklanan tekliflerin geçmişi aslen Cumhuriyet dönemi öncesine uzanırken,[332] bu verginin Cumhuriyet ilanı sonrasında ilk kez gündeme gelişi ise 1929 yılına rastlamaktadır. Cumhuriyet Gazetesi'nde 19 Mart 1929 tarihinde çıkan "*Evlilerin gözü aydın! Bekarlık vergisi için Meclise bir lahıya verildi*" başlıklı haberde Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in bekarlık vergisinin alınmasına dair meclise sunduğu teklifin içeriğine yer veriliyordu. Bu teklif yirmi beş ve kırk beş yaşları arasındaki bekar erkeklerin "kazanç, arazi, müsakkafat (mülk) ve yol vergilerinin bir mislini bekarlık vergisi olarak" verecekleri ibaresini barındırırken kadınları da vergiden muaf tutmuyordu. Bu çerçevede teklifte resmi bir dairede çalışan yirmi ile otuz beş yaş arasındaki bekar

[329] Irmak, **age**, 76.
[330] Uzman, "Öjenik", 4.
[331] Irmak, **age**, 84.
[332] Bekarlardan vergi alınma meselesi ilk defa 1920 yılında Samsun milletvekili Hamdi Bey tarafından "Bekarlık Kanun Teklifi"nin meclise sunulmasıyla gündeme gelmiştir. Hamdi Bey'in 25 yaşını doldurduğu halde evlenmeyen veya eşinden boşanmış olan erkeklerden vergi alınmasını önerdiği teklif yasalaşmamıştır. Bu teklifi, 1921 yılında benzer önerileri içeren Erzurum Milletvekili Salih Efendi'nin meclise sunduğu "Mecburi teehhül (evlenme) hakkında kanun teklifi" takip etmiştir. Böyle bir önerinin yapılmasının nedeni ise farklı etkenlerden dolayı Anadolu'daki nüfusun azalması olarak sunulmuştur. Bu teklif de kendisinden öncekine benzer önerileri kapsamakla beraber, önceki teklife nazaran daha ağır hükümler içermekteydi. Yine 25 yaş sınırının olduğu bu teklifte de, bu yaşa gelip de halen evlenmemiş olanların "orduda vatani hizmetle görevli veya bir suç dolayısıyla hapis ve kronik sağlık sebebi gibi konumda değilse, evleninceye kadar her yıl varlığı, hasılatı ve ticari gelirinden ayrım yapmaksızın bekarlık vergisi vermek zorunda" olması gerektiği yönünde bir ibarenin yanı sıra "devletteki genel hizmetten ve millet tarafından seçilmiş heyetlerde görev alamayacakları" şeklinde bir ibare de mevcuttu. Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi), **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 27 (2010): 438-439.

kadınların da bekarlık vergisi vermekle mükellef olacakları ifade edilmekteydi. Çocuğu olmayan dullardan da vergi alınacağı belirtilirken, engellilerin ve öğrenimlerine devam eden kadın ve erkeklerin ise bu vergiden muaf tutulacaklarına işaret edilmekteydi.[333] Dikkat çeken bir diğer husus ise toplanılan paranın belli bir yüzdesinin çocuk sayısı beşten fazla olanlara verileceği ibaresine yer verilmesiydi.[334]

Gazetelerde kamuoyunda oldukça ses getiren bu teklifle ilgili anketler düzenlenmiş ve konuyla ilgili görüşlere yer verilmiştir. Görüşlerini dile getirenlerin bir kısmı bekarlardan vergi alınmasını onaylasa da, çoğunluk böyle bir uygulamanın bekarları evliliğe teşvik etmekte başarısız olacağı görüşündedir. Bu görüşü paylaşanların bir bölümü ülkedeki doğum miktarının zaten nüfus artışını sağlayacak miktarda olduğuna işaret ederken asıl meselenin doğan çocukların yaşatılamaması olduğuna dikkat çekiyordu.[335] Verginin alınıp alınmaması hususunun araştırıldığı Maliye Encümeni'nce de benzer görüşler paylaşılarak Bekarlık Vergisi'nin alınmaması yönünde bir karara varılmıştır.[336]

Süleyman Sırrı Bey yasalaşmayan bu teklifini 1931[337] ve 1940[338] yıllarında, bazı ibarelerde bir takım değişiklik yaparak tekrar meclise sunar. 1944 yılına gelindiğinde ise bekarlardan vergi alınmasına yönelik teklif aynı milletvekili tarafından meclise tekrar getirilmiş olsa da yine yasalaşmaz. Bekarlık vergisi bu tarihten sonra gündeme getirilmese de bekarların maddiyatlarına odaklanılmaktan vazgeçilmez. Bu durumun

[333] "Evlilerin gözü aydın! Bekarlık vergisi için Meclise bir lahıya verildi", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1929.
[334] **Age**.
[335] Ayrıntı için bkz. Semiz, **age**, 446-447.
[336] 9 Mayıs 1929 tarihli İkdam Gazatesi hem milletvekili ve encümenin mazbata katibi olan Remzi Bey'in encümen tarafından neden reddedildiğinin gerekçelerini şöyle açıklamaktaydı: "Encümen evlenmeyi vergi ile teşvik etmeyi uygun bulmadı. Evlenmenin getireceği ilave yük bizim çalışmamıza göre verginin sağlayacağı faydadan daha ağırdır. Bunun için Süleyman Sırrı Bey'in teklifi reddedilmiştir. Bu teklifin çok çocuklu ailelere yardıma ait olan ikinci kısmına gelince, bu hususu üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olarak telakki ettik. Encümenin araştırmaları neticesinde vergiye karşı olan bazı aydınların görüşlerine paralel olarak Türkiye'de nüfusun sağlayacak kadar çocuğun dünyaya geldiğini tespit ettik. Asıl meselenin doğan çocukların yaşatılması ile ilgili olduğunu, bu itibarla çocuğu çok olan ailelere başta sağlık olmak üzere yardım için çareler aranmasına kanaat getirdik." İkdam, 9 Mayıs 1929'dan aktaran Semiz, **age**, 446-447.
[337] 1931 yılında sunulan teklifte 1929'daki tekliften farklı olarak "asker, polis, jandarma efradile maluller" inde vergiden muaf olacakları belirtilmiştir. BCA, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 4. 19. 3.'den aktaran Sevilay Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisine İlişkin Tartışmalar", **Akademik Bakış**, c. 6, s. 12 (2013): 190.
[338] 1940 yılında meclise sunulan bekarlık vergisi teklifinde, bu vergiden mükellef olacakların kapsamının daha da genişletildiği görülmektedir. Bu çerçevede askerliğini yapmış bekar erkeklerin ve on yedi yaşını doldurmuş her bekar kadının bu vergiyi vermekte yükümlü olmaları teklif edilmekteydi. Ayrıca bekarlık vergisi yükümlülüğünün "maaş, ücret, kazancın ve bekarlığın devam ettiği müddetçe ve kırk beş yaşına kadar " alınacağı belirtilirken, bu verginin aynı zamanda "aylık, maaş, ücret, tahsisatın ve senelik kazanç vergisinin yüzde onu" oranında alınacağı yönünde bir ibare mevcuttu. BCA, Fon Kodu: 30. 10, Yer No: 4. 22. 14'den aktaran Özer, **age**, 191.

göstergesi ise 1949 yılında gelir vergisinin bekarlardan yüzde beş zamlı alınmasının kararlaştırılmasıdır.[339]

Bekarlık mevzusunun, kadın için 17 erkek için 18 olan evlenme yaşının kadınlar için 15'e erkekler için ise 17'ye düşürülmesini öngören 1938 tarihli "Türk Kanunu Medenisi'nin 88. Maddesinin değiştirilmesine dair kanun lahiyası" görüşmesi esnasında da gündeme getirildiği görülmektedir. Bazı milletvekillerince madde üzerinde yapılmak istenen değişikliğin nüfus artışı bağlamında bekarlık meselesiyle de ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir.

Ele alınan maddenin değişmesine yönelik sunulan temel gerekçe çok sayıda kişinin yaş düzeltme davası açma talebinde bulunmasına dayandırılmaktaydı. Böyle bir durum, mecliste, yürürlükte olan maddenin fiiliyata yönelik yansımasının eksik bir göstergesi olduğunu savunan seslerin yükselmesine yol açmıştı. Teklif edilen yaşlara yönelik itirazların yükselmesi, bu itirazlara karşı nüfus artışına ihtiyaç duyan bir ülkenin bekarlık mevzusuna da değinilmesine neden olmuştu. Öyle ki itirazlar karşısında doktor milletvekili Osman Şevki Uludağ'ın teklif hakkında Sıhhiye Encümeni'nin de fikrinin alınmasına yönelik yaptığı öneri dahi kabul edilmez. Uludağ, evlenmesi teklif edilen yaşlardakilerin evliliğe uygun olup olmadıklarının incelenmesi ve konuyla ilgili neticeye varılması hususunda teklifin Sıhhiye Encümeni'nce görüşülmesi gerektiği fikrindedir. Besim Atalay yapılmak istenen değişikliğin yerinde olduğunu başka ülkelerdeki yasal evlilik yaşlarına dair aktardığı bilgilerle haklı göstermeye çalışır. Atalay'ın bu çabası karşısında Uludağ'ın "asırlarca ihmal görmüş, vücudumuzdan kuvvet kaybetmiş bir millet olarak", "vücudumuzun çocuklara lazım gelen enerjiyi verip veremeyeceği" hususunda bu değişikliğin doktorlar tarafından da görüşülmesi gerektiğine yönelik ısrarı dahi göz ardı edilmiştir.[340] Hatta sağlıklı nüfus yaratma gayesinin nüfus politikasının temel prensiplerinden biri olduğu böyle bir dönemde değişikliğin Sıhhiye Encümeni'nde görüşülmesinin zaman kaybı olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Uludağ'ın teklifin öngördüğü yaşta gerçekleştirilecek evliliklerin nüfusun gürbüzlüğünü tehlikeye atacağını vurgulanmasına dahi önem verilmemiştir. Bu durum yoğun ve sağlıklı

[339] Semiz, **age**, 462.
[340] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, İçtima Senesi 3, c. 26, 15 Haziran 1938, 172, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026076.pdf. [15.02.2016]

nüfus yaratma gayretindeki erken Cumhuriyet Türkiye'sinde evlenme yaşının sınırlarının belirlenmesine dair görüş ayrılığının bir örneğidir.[341]

Nüfus sıkıntısının yaşandığı erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde maddede gerçekleştirilmesi arzulanan değişikliğin, evlenmeyi kolaylaştırarak nüfus artışını olumlu yönde etkileyeceğini savunan Atalay'ın konuyu bekarlık meselesine bağlaması ise dikkat çekmektedir. Atalay nüfus sıkıntısı içinde bulunan bir ülkede "bekarların kendi haline bırakılmaması" gerektiği görüşündedir[342]:

> "Memleketin genişliği meydandadır. Nüfusu da meydandadır. Türk günden güne türüyor, artıyor. Fakat biz bu artmayı kolaylaştırmak için çalışmalıyız. Evlenmeyi kolaylaştırmak için seneyi azaltmak ve daha bir takım merasimi ortadan kaldırmak lazım iken bunu bir de Sıhhiye Encümenine götürmek, işi uzatmaktan başka bir şey değildir. İstatistikleri elimize alınız, her vilayette bekar sayısı evli sayısından fazladır. Bu bir felakettir arkadaşlar. Üzerinde çok durulacak bir meseledir. Nüfusa ihtiyacı olan bir memleketin bekarlarının kendi haline bırakılmaması lazımdır. Evlenmeyi kolaylaştırmak için kanunlar yapmak lazımdır. İtalya'da nüfus mütemadiyen artarken bir taraftan da bekar memur kullanılmaması için kararlar verildiğini gazeteden okuyoruz… Herşey evlenme aleyhine, herkes evlenme aleyhine, memleketteki muzır anasır Türklüğün çoğalması aleyhine her gün propaganda yapıp duruyor. İşte size çikolatadan çıkan bir kağıt okuyorum (Derdin yoksa söylenme, borcun varsa evlenme). Bu memleketin her tarafına dağıtılıyor. Çocukların eline veriliyor. Bunu görmeli, aramalı, bulmalı ve şedid bir ceza ile cezalandırılmalıdır. Hulasa kanun yerindedir. İhtiyaçtan doğmuştur. Bugün hakikat bu yolda cereyan etmektedir."

Besim Atalay ile benzer görüşleri paylaşan Duran Sarıkaya da elinde herhangi bir istatistiki veri bulunmadığı halde bekarların sayısının çok olduğundan şüphe duyulmadığını ifade ederek bu durumun nüfus artışının önünde bir engel olduğunu iddia etmekteydi.[343]

Peki bekarlık meselesinin nüfus meselesi bağlamında dile getirilmesinin gerçek durumla ilişkisi neydi? Bu mesele meclisteki tartışmalara konu olacak ve kimi profesyonellerin üzerinde durduğu kadar ciddi bir sorun teşkil ediyor muydu? Bu soruların cevabına dair ipucunu, kapsamında bekarlık vergisine dair değerlendirme barındıran 1934 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Nüfus Komisyonu tarafından hazırlanan raporda ve istatistikçilerin değerlendirmesinde bulabiliriz. Nüfus Komisyonu raporu değerlendirmesine, İtalya'nın bekarlık vergisi deneyimine işaret ederek, bekarlık vergisinin hayata geçirilmesinin evliliğin lehine işleyecek bir çözüm

---

[341] **Age**, 172. Durumu nüfusun sağlığı açısından yorumlayan doktor Osman Şevki Uludağ şöyle söyler: "Hayatta kendilerine mesuliyet verilen eşlerin hakikaten bu mesuliyete müdrik olmaları lâzımdır. 15 yaşında hakim kararı ile 14 yaşında evlenen kızın ve 17 yaşında evlenen erkeğin bu mesuliyeti idrak edeceğine ben kani değilim. İklim, muhit gibi müessirler buluğa tesir eden amillerdir. Fakat bu tesirleri gayet azdır, başlı başına teehhüle (evlenme) ehliyet bahşedemezler. Teehhül (evlenme) için daha ziyade kemiklerin neşvünüma (gelişme) bulması ve kadınlarda doğurma kabiliyetinin hasıl olması yani havsalarının genişlemesi lazımdır."

[342] **Age**, 172.

[343] **Age**, 174.

olamayacağını belirterek başlıyordu.[344] Raporda ülkedeki bekar sayısının hesaplanmasına girişilerek bir çıkarım yapılmaya çalışılıyordu. Bu hesaplamalar gerçekleştirilirken dikkat çeken husus ise devletin istatistik toplama zafiyetinden ötürü net bir çıkarımda bulunulamamasıydı.[345]

1927 tarihli nüfus sayımı verilerine dayanan bu rapor, bekar kadın ve erkek sayısının toplamının 6.620.739 olduğunu ve bu sayının toplam nüfusun %48 oranına tekabül ettiğini belirtiyordu.[346] Çocukları da kapsayan bu sayıdan 19 ve altındaki yaşlardaki vatandaşların sayısının çıkarılmasıyla 20 ve üzerindeki yaşlara mensup bekar nüfus 39.770 olarak hesaplanmaktaydı. Ayrıca evlenme yaşı olarak temel alınan 25 yaşındaki vatandaşların mevcuduna dair bilinmezliğin olduğunun da altı çizilmekteydi. Böyle bir durum karşısında raporda "gizli evliler" olarak nitelendirilen kesimin de dikkate alınmasıyla belki de "bekar olarak yalnız boşanmışların" sayısına ulaşılabilineceği yönünde bir akıl yürütme yoluna gidiliyordu. Fakat boşanmış olanlardan tekrar evlenenlerin sayısının bilinmemesinin yanı sıra, dul olanlardan çocuk sahibi olmayanların bilgisinin de mevcut bulunmaması gibi etmenlerden ötürü ülkedeki bekar sayısıyla ilgili net bir sonuç edinilemeyeceği mesajı da verilmekteydi.[347] Tüm bu problemler göz önünde tutularak reel verilere göre 39.770 olan bekar sayısına, dulları[348] dahil etmeksizin, boşanmış olanların da ilave edilmesiyle sonuç 117.167 olarak hesaplanıyordu. Devletin istatistik toplama zafiyeti göz önüne alındığında realitede sonucun daha düşük olma ihtimali beliriyordu.[349] Yine ülkede bir milyonunun üzerinde olduğu tahmin edilen dulların "…ne yaşları, ne de çocuk sahibi olup olmadıkları, maluliyetleri (sakatlıkları) ve gizli evlilik halleri" belliydi. Bu belirsizlik de vergi verecek olanların sayısına ulaşmayı zorlaştırıyordu.

[344] TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu, **age**, 35.

[345] Raporda komisyonun ülkedeki doğum, ölüm, evlenme, boşanma hareketleri ve durumları hakkındaki bilgiye "esaslı ve ciddi bir nüfus kaydı" olmadığı için ulaşılamadığını, bu nedenle tahminlerden yola çıkılarak değerlendirme yapıldığı işaret edilmektedir. **Age**, 35-36.

[346] A**ge**, 35.

[347] Bu noktada erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde boşanmış ve dul kadınların kaydedilme sorunlarına da değinmek yerinde olacaktır. Boşanmış ve dul kadınların gerek kaydedilmemeleri gerek yanlış kaydedilmeleri nüfus kaydı konusunda Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine sirayet eden problemlerden biriydi. Çünkü bu kadınların çoğunun medeni hali "bekar" veya "medeni hali bilinmiyor" olarak gerçekleştirilmekteydi. Alan Duben, Cem Behar, **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**, çev. Nuray Mert, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014, 136. Böyle bir durumun da ülkedeki bekar miktarının net olarak bilinmemesi neden olduğu açıktır.

[348] Nüfus komisyonu raporunda ülkedeki erkek sayısı 100.906, kadın sayısı ise 1.062.916 olduğu ifade edilmekteydi. Fakat yukarıda da değinildiği üzere eşi vefat etmiş olanların sonraki zamanlarda medeni durumlarıyla değişiklik olup olmadığı, kaçının çocuk sahibi olduğunun bilinmemesi gibi sebeplerden ötürü bu sayıların da değişken olduğunun altı çizilmekteydi. TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu, **age**, 36.

[349] **Age**, 36.

Tüm bunlar göz önüne alındığında komisyonun vardığı sonuç "memleketimizde bekarlık vergisini tatmin edebilecek rakamlara" ulaşmanın mümkün olmadığıydı.[350]

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus da otuzlu yıllarda evlenme yaşında olanların doğum tarihlerinin savaş yıllarına rastlamış olma durumudur. Vilayet ve kaza merkezlerinde 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937 ve 1938 yıllarındaki evlenme istatistikleri sırasıyla şöyleydi: 23.054, 20.269, 22.151, 20.911, 21.693, 26.051 ve 29.251.[351] Savaşların sürdüğü 1912-1922 yılları arasında gerçekleşen doğum nispetinin, ülke koşulları dikkate alındığında, barış dönemine nazaran daha az olacağı tahmin edilebilir. Savaş döneminde doğanlar otuzlu yıllarda evlenme çağına gelmiştir. Bu durum otuzlu yıllardaki evlilik oranın savaş yıllarındaki doğum oranıyla doğru orantılı olması sonucunu doğurur. Otuzlu yıllarda, evlilik yaşında olanların azlığı evlilik nispetinde dalgalanmalara yol açabilecektir.[352] Yani evlenme miktarında dalgalanmalar görülmesi insanların evlenmemesinden kaynaklanmamaktadır.

Gerek bekarlık vergisinin alınması ile ilgili kanun teklifleri kapsamındaki maddeler, gerek evlenme yaşının düşürülmesi esnasındaki milletvekillerinin söylemleri dönem elitlerinin bekarlık meselesi hakkındaki görüşlerinin tespiti açısından önemli hususlar içeriyor. Ülkedeki bekarların sayısının belirsiz ve vergi alınmasına değmeyecek miktarda olduğuna işaret edilmesine rağmen, bekarlık mevzusuyla ilgili söylem üretimine devam edilmesinin istatiksel verilerin eksik okunmasından ziyade dönemin genel ahvalini etkileyen nüfus buhranı endişesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu durumun en net örneği ise Nüfus Komisyonu raporunda görülebilir. Bu raporda, ülkede evlenme pratiği konusunda bir buhran olmadığına işaret edildiği halde yine de evlenmeyi engelleyici nedenlerin[353] neler olduğuna yönelik çıkarımlarda

[350] **Age**, 36.
[351] İstatistik Umum Müdürlüğü, **Küçük İstatistik Yıllığı: 1938-1939**, Neşriyat no: 141, c. 2 (Ankara: Sühulet Basımevi, 1940), 61.
[352] Bu çıkarım Ömer Celal Sarç'ın otuzlu yıllardaki doğum miktarı ile ilgili yaptığı değerlendirmeden faydalanarak yapılmıştır. Sarç bu değerlendirmesinde şöyle demektedir: "1912-22 arasındaki harp yıllarında dünyaya gelen nesiller, aşağı yukarı 193-34 den itibaren, çocuk yapma ve doğum bakımından, Türkiye'de en mühim olan, 20-22 yaşlarına girmeye başlamışlardır. Harp nesillerine mensup nüfusun miktarı eski sulh yıllarında (mesela 1910 ve 1911'de) dünyaya gelmiş ve ve 1933-34'den evvel ve 20-22 yaşına varmış olan nesillere nazaran pek azdır. Bundan dolayı bu hadise, doğumların en mühim kısım kısmının neşet ettiği zümreyi küçültmüş ve bilvasıta -veludiyetin (doğurganlık) azalmasile hiç alakadar olmaksızın-doğumları da düşürmüştür. Ömer Celal Sarç, "Türkiye Nüfusunun Tabii Artış Nispeti", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 2 (1940): 83.
[353] Bu nedenler arasında işaret edilenler ise "evlenme muamelesinin evvelkine nazaran güçleşmiş olması" ve boşanma zorluğu, iktisadi buhran, gençleri evlenmekten uzaklaştıran "medeniyet telakkisi

bulunulması, üremenin meşru alanı olarak kodlanan evlilik kanalının devamını sağlamaya ve bu kanalı engelleyebilecek unsurların önüne geçmeye dönük çabanın ürünüdür. Bu çerçevede bekarlığa yönelik söylemlerin biçimlenmesi de bu anlayışla ilişkilidir. Pronalist nüfus politikasının benimsendiği ve evlenmenin vatan borcu olarak kodlandığı bu dönemde bekarlık niceliği daha yüksek nüfusa erişmeye mani olabilecek unsurlar arasında kodlanmıştır.[354] Bekarlık vergisi teklifinde alınan paranın bir kısmının çok çocuklu ailelere verilmesinin önerilmesi bekarların evlenerek vatan borcunu ödememeleri ve milli dava olarak kodlanan nüfusu arttırma çabasına yardımcı olmamalarının sonucudur. Yine raporda memurluğa evlilerden ziyade bekarların alınması gerektiği yönünde bir öneri de getirilmesinin[355] de aynı düzlemde okunması mümkündür. Bu durum aynı zamanda vatandaşların üreme işlevlerine el atan biyopolitik bir tutumun da tezahürüdür.[356]

Bekarlık mevzusunun nüfus meselesi bağlamında değerlendirilirken üzerinde durulan diğer konu ise bekar erkeklerin sağlıklarıydı. Büyük şehirlerde fuhuş evlenmenin fizyolojik ihtiyaca cevap verici bir eylem olduğu düşüncesini zedeleyen,[357] erkeklerin zührevi hastalıklara yakalanmasında önemli bir faktördü. Bu hastalıklardan söylemleri en çok işgal edeni ise frengiydi. Gelecek nesiller açısından tehlike arz ettiği düşünülen zührevi hastalıklar nedeniyle fahişelik pratiği Osmanlı'dan itibaren devlet denetiminin nesnesi haline getirilmişti. Türkiye bağlamında bekarlığın, hatta evlilik pratiğinin de düzenlenmesine meşruiyet zemini oluşturan zührevi hastalıklara ve fahişeliğe dair tarihsel arka plan bilgisinin verilmesi yararlı olabilir.

---

ve refah fikri" ve bu kapsam içine yerleştirilen fuhuş faktörüdür. TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu, **age**, 23, 25.

[354] Laden Yurttagüler, "Social Policies on Female Body in Turkey 1930s" (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 104.

[355] **Age**, 25.

[356] 1927 tarihinde İtalya'da yasalaşan bekarlık vergisinin erkeklerin üreme pratikleriyle olan bağlantısına dikkat çeken Horn bu konu üzerine yaptığı değerlendirmelerin Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de gündeme gelen Bekarlık Vergisi'ne yönelik yaklaşımların yorumlanmasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. İtalya'da hayata geçirilen bu vergi gerek geç evlenmenin önüne geçilmesi amacıyla gerek bekarlıktan "vazgeçirmek" için "25 ile 65 yaş arasındaki evlenmemiş erkeklerin" "ulusun genişlemesine katkı sağlamadıkları" gerekçesiyle para cezası yaptırımını barındırmaktaydı. Horn, **age**, 76-77. Horn'nun işaret ettiği üzere istatistikler artan oranlı bu verginin hayata geçirilmesiyle ne evlenme yaşı ne de evlenme oranı açısından arzu edilen seyri izlemediğini göstermekteydi. 1927'de 7.6 olan evlenme oranı 1931 yılında 6.7'ye düşerken; 24-64 yaş skalasında bulunan bekarlarların, ekonomik krizin de etkisiyle, 1931 yılında 19.6 olan oranları 1936'da 21.9'a yükselmişti. ISTAT, L'azione promossa dal governo nazionale a favore dell'incremento demografico.Annali di statistica 7. 7 th series, 1943: 58, 59'dan aktaran Horn, **age**, 78.

[357] TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyon Raporu, **age**, 23.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan zührevi hastalıklarla mücadele Cumhuriyet Dönemi'nde kamu sağlığı pratikleri kapsamında sürdürülmüştür. Bu mücadelenin odak noktasını ise fahişeliğin düzenlenmesinin oluşturduğu söylenebilir. Bu mücadelenin hukuki alana yansıması 1879 tarihli "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi" ile gerçekleşmiştir.[358] Genelev çalışanlarının denetimlerinin yanı sıra "sağlık kontrollerine" dair hususlara da odaklanan bu nizamnameyi[359] 1915 tarihli "Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sırayeti Hakkında Nizamname" takip etmiştir. Bu nizamname "Zührevi hastalıkların denetimine" odaklanırken fuhşu düzenleyici niteliği ile de öne çıkıyordu. Toprak'ın ifadesiyle, Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sırayeti Hakkında Nizamname "Osmanlı tarihinde ilk kez fahişe ve fuhuş mahalleri hakkında ayrıntılı hükümler" içeriyordu. Ayrıca bu nizamname ile "hayat kadınlarının sınıflandırılması" yapılıyor ve "fuhuş yerlerinin işletme kuralları" da belirtiliyordu.[360] Umumhanelerin nerede açılabileceğinden fahişelerin oturabilecekleri mahaller ve yapmalarının yasak olduğu pratiklere dair de oldukça ayrıntılı hükümler içeren nizamnamenin fuhuş ve fahişelik üzerinde yoğun bir denetim öngörmesi dikkat çekmektedir.[361] Fahişelerin bir genelevde kayıtlı olma zorunluluğunun yanı sıra genelevlerin, bağlı oldukları polis merkezlerine çalıştırdıkları kayıtlı fahişeleri bildirmesi ve fahişelerin bu merkezlerce verilecek hüviyet varakası edinmelerinin zorunlu tutulması gibi hükümlerin[362] bu denetimin en net göstergeleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra fahişelerin sağlık kontrolleri için Sıhhiye heyetinin oluşturulması ve sivil memurlarca gizli fuhşun tespitinin yapılması da hükümler arasında yer almaktaydı.[363] 1921 tarihinde ise frengi ile mücadelenin nasıl gerçekleştirileceğinin belirtildiği "Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun" hayata geçirilmiştir. Bu mücadele nüfus meselesinin bir parçası olarak da şekillenmiştir.[364]

---

[358] I. Hot, **Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, s. 76'dan aktaran Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)", **Toplum ve Bilim**, s. 130 (2014): 63

[359] **Age**, 63

[360] Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933" **Tarih ve Toplum**, s. 39 (1987): 32, 40.

[361] Ayrıntı için bkz. Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933".

[362] Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", 33-34.

[363] Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", 35.

[364] Arpacı, "Türkiye'de Frengi ile Mücadele" 65.

Zührevi hastalıkların önlenmesi erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin de ajandasında yer alan ve "yönetim için yüksek öncelikli biyopolitik bir durum"[365] teşkil eden meseleydi. Zührevi hastalıklarla mücadelede en öne çıkan hastalığın ise frengi olduğu söylenilebilir. "Hayatın ve nüfusun kıymetini çok iyi anlamış olan" Cumhuriyet Hükümeti'nin "Milletin senelerden beri kanını emen, kurutan, soy ve sopunu kıran hastalıklardan"[366] biri olarak kodlanan frengiye karşı çetin bir müdahale içine girdiğinin altı çizilmektedir.[367] "Geleceğin anneleri" ve "doğmamış vatandaşlar" için de tehlike arz ettiği düşünülen[368] bu hastalığa yönelik hayata geçirilen kampanyada devlet ülkenin çeşitli bölgelerinden doktorları aracılığıyla hastalığın seyri ve yaygınlaşma nedenlerine dair bilgi toplamaya çalışmaktaydı.[369] 1920'li yıllarda "kamu sağlığı profesyonellerince" tutulan raporlar hastalığın "kırsal nitelikli karakterine"[370] dikkat çektiği gibi, bulaşma sebebi ile ilgili çeşitli görüşler dile getirmekteydi. Yerel bölgelerden gönderilen bu raporların hastalığın bulaşma nedeni olarak sunduğu temel faktör ise fahişelikti.[371] Yerelde görev yapan doktorların sundukları raporlar özellikle genelevlerde çalışmayan, denetlenemeyen fahişelik etkinliğine işaret ediyordu. "Gizli" veya "düzensiz" fahişelik olarak

[365] Emine Ö. Evered, Kyle Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", **Gender, Place and Culture**, c. 20, s.7 (2013): 842.

[366] "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", 253.

[367] "Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri", 256.

[368] Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", 842.

[369] Evered & Evered'in çalışması hastalığın seyriyle ilgili devletin yerelde bulunan kamu sağlığı profesyonellerinden bilgi toplamalarına yönelik pratiğin Cumhuriyet öncesine dayandığı görülmektedir. Ayrıntı için bkz. Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey"; K.T Evered, Emine Evered, "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geographies of Turkey's Early Republican Provinces".

[370] Emine Ö. Evered ve Kyle T. Evered'in belirttiği üzere, doktorların frengiyi kırsal karakterli olarak yorumlanmasının nedenlerinden biri kırsal bölgede yaşayıp bu hastalığa yakalananların geleneksel ve kültürel nedenlerden ötürü modern tedavi yöntemlerine başvurmaktan ziyade geleneksel yöntemlerden medet ummalarıydı. Hastalığın kırsal karakterli olarak yorumlanmasının diğer nedeni ise gizli fahişelik pratiğiydi. Doktorlar, bir grup erkeğin bir fahişeyi kapatmaları olarak kullanarak "ahlaksız partiler" olarak nitelendirilen "oturak" ve "avrat oynatmak" gibi eylemler içinde yer almaları Anadolu'da "süregelen frengi rahatsızlığının" nedeni olarak görüyorlardı. Çünkü bu tarz pratiklere dahil olan "erkeklerin ve fahişelerin toplumsal ve yasal tepkiden korktuklarından dolayı muayene veya tedavi olma konusunda"isteksiz olduklarının altı çizilmekteydi. Ayrıntı için bkz. Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", 842-843.

[371] Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", 843. Doktor raporları, özellikle kırsal kesimlerde hastalığa yakalananların iyileşmek için geleneksel yöntemlere başvurmasının düzensiz fahişelik pratiği ile birlikte hastalığın yayılmasının bir diğer nedeni olduğunu gösteriyordu. Ayrıntı için bkz. Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", 843-844.

adlandırılan bu pratiklerinin hastalığın yayılmasında önemli bir rolü olduğunun altının çizilmesi dikkat çekicidir.[372]

Frengiye karşı Sağlık Bakanlığı'nın öncülüğünü üstlendiği mücadele hastalığın temel nedeni olarak fahişelik pratiğini kodlamıştı. Bu pratiğe yönelik düzenleyici bir yaklaşım sergilenmesi ve fahişeliğin gözetimin unsuru haline gelmesi hem "kamu sağlığının korunması" hem de "frenginin ortadan kaldırılması" açısından önemli bir merhaleydi.[373] Fahişeliğe yönelik yasakçı bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini savunan sesler yükselse de Sağlık Bakanlığı, zührevi hastalıkların önüne geçilmesinde, devletin fahişeleri kontrol etme imkanı vermesi açısından, lisanslı fahişelerin çalıştıkları genelevlerin varlığını önemli görmekteydi.[374] Hıfzıssıhha Kanunu kapsamındaki fahişelikle ilgili maddeler "devletin bu konudaki sorumluluğu"nun neler olduğuna işaret ediyordu.[375] Bu düzenleyici yaklaşım 1933 tarihli "Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi" ile takip edilmiştir.[376] Emine ve Kyle T. Evered'in altını çizdiği üzere fahişelikle ilgili oldukça düzenleyici pratikler içeren bu belge fahişeliğin tanımlanmasını yaptığı gibi genelevlerin ve fahişelerin gözetlenmesi ve genelevlerin nerelerde açılabileceğine dair sınırları da belirlemekteydi.[377] Tüm bu pratiklerle devlet aslında "vatandaşlarının cinselliğini"[378] kontrol etme pratiği sergilemekteydi.

Fahişeliğin denetimine yönelik böyle bir arka planın varlığının yanı sıra özellikle doğrudan bekar erkeklerin cinselliklerini hedef alan söylemlerin de üretildiği

[372] Evered & Evered, "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geographies of Turkey's Early Republican Provinces", 532.
[373] Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", 839.
[374] **Age**, 847.
[375] **Age**, 845.
[376] Evered & Evered, "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geographies of Turkey's Early Republican Provinces", 534.
[377] Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey, 847-848. Arpacı çalışmasında Erken Cumhuriyet Dönemi'nde frengiden kaynaklanan ölüm sayısının grip, apandisit, tifo, diyabet, kalp gibi hastalıkların neden olduğu ölümlerin sayısının çok altında olduğu halde dönemin metinlerinde frenginin ulusal afet olarak gösterilme sebebinin "modernleşen Türkiye'de ideal birey konusunda gelişen norm arayışında" saklı olduğunun altını çizmektedir. "Bedensel, ahlaki ve psişik olarak ideal nesil yetiştirme kaygıları için frengi tarihsel ve toplumsal bellek içerisinde kullanışlı bir araca dönüşmeye son derece müsait" olarak işlev görürken, bu hastalığa yönelik söylemlerin ise "toplumsal ahlakı restore etme" amacı taşıdığı yorumunda bulunmuştur. Ayrıca Arpacı'nın ifade ettiği üzere "frengi üzerinde geliştirilen normalizasyon çabaları hem cinsel ve ahlaki ötekinin inşasında işlev görmüş hem de yüksek öjenik eğilimlerine meşruiyet referansı olarak kullanılmıştır." Arpacı, "Hastalık, Ulus, Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)" 70.
[378] Evered & Evered, "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey, 839.

görülmektedir. Zührevi hastalıklara yakalanmanın nesil açısından felaket olarak kodlanması bu hastalıklardan korunmak için çeşitli çareler sunan söylemlerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu çarelerden biri de bu tarz hastalıkların önlenmesi için evlenme pratiğinin devreye sokulma gerekliliğiydi. Hiç evlenmemiş erkekler arasında zührevi hastalıklardan mustarip olanların oranının yüzde altmış olduğu ifade edilirken, maddi imkansızlıklardan ötürü evlenememe de bu gruptaki hastalıkların artma nedenleri arasında sunulmaktaydı. Halbuki "erken evlenme imkanı olan meslekler"i icra edenler arasında zührevi hastalığın görülme ihtimali daha düşüktü.[379]

Frengi ve belsoğukluğunu "insanın bütün hayatını zehirleyen, en gürbüz vücutları kemirip çürüten ve çöktüren hastalıklar" olduğunun altını çizen dönemin doktor ve milletvekillerinden Reşit Galip bekar erkeklere şu uyarıda bulunuyordu: "Türk delikanlıları onlardan sakınınız!"[380] Galip bu sakınmanın "herkesle düşüp kalkan kadınlarla yatmaktan çekinerek" olabileceğinin altını çizmekteydi. Bu sakınma "evlat yetiştirmek, yuvalarını şenlendirmek saadetinden mahrum kalmak istemeyen" erkek vatandaşlar açısından elzemdi. Erkeklerin bu meseleye önem vermesi aynı zamanda yoğun ve zinde nüfus yaratma gayesine de hizmet edecekti.

Bekarlar evlenmeye karar vererek vazifeleri tamamlamış olmuyordu. Partnerlerin sağlıklı olmasına dikkat etmeleri ülkenin sağlam nesillerle doldurulmasında oldukça önemli bir pratik olarak addedilmekteydi. Bu husus dahilinde bir sonraki başlıkta elitlerin evlilikleri nasıl düzenlemeye çalıştıkları analiz edilecektir.

3.1.2. Evliliğin Düzenlenmesi

Evlenmenin üreme işleviyle ilişkilendirilmesi, bu pratiğe yönelik müdahalelerin elzem bir veçhe taşıdığına yönelik algının biçimlenmesini ve bu algıya yönelik hakikatlerin de inşasını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda kaç yaşımda evlenilmesi gerektiğini ve kaliteli bir neslin inşası doğrultusunda evlenmesi arzulanan veya arzulanmayanların kimler olduğunu çizen normlara dair söylemler üretilmiştir. Ayrıca, evlilik pratiğine yönelik birçok ülkede savunulan ve hayata geçirilen müdahaleler önleyici sağlık pratiği ve öjenik pratiklerin kapsamında yer aldığı gibi ırkçı politikaların bir aracı olarak da işlev görebilmiştir. Bu doğrultuda evlilik öncesi muayenelerin gerçekleştirilmesi, evlenecek çiftlere testler yapılması ve

[379] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 61.
[380] Reşit Galip, "Dört Azgın Canavar", **Halk Kitapları Serisi**, no. 3 (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929), 13.

çiftlere evliliğe uygunluğunun karnesi mahiyetinde sertifikalar verilmesi, evlenmesi uygun olmayanların yasalarca belirlenmesi gibi birçok uygulama hayata geçirilmiştir.[381]

Evliliğe yönelik müdahalelerin en ateşli savunucuları olarak öne çıkanlar öjenistlerdi. Öjenistlere göre insanın üremesi yalnızca "bireysel bir faaliyet" veya basitçe "cinselliğin sonucu" olduğu düşüncesiyle sınırlandırılmamalıydı. Latin Amerika deneyiminden yola çıkan Stepan'ın da ifade ettiği üzere "evliliğe ait öjeni" "yeni bilimsel-kalıtımsal normlar" belirleyerek üremeye müdahale etmekteydi.[382] Üremenin aynı zamanda "gelecek neslin kalıtımsal yapısının yayılımının ve değişiminin gerçekleştiği"[383] pratik olarak kodlanması, öjeni hareketlerinin üreme eylemine yönelik müdahalesine meşruiyet zemini oluşturuyordu. Bu durumda üreme, "kolektif bir sorumluluk" ve "iyi veya kötü kalıtımın üreticisi" olarak değerlendirilen çok boyutlu bir eylemdi.[384]

Evliliğin ertelenmesi nüfusun niceliği ve niteliği açısından olumsuz sonuçlara yol açabileceğinden profesyonellerce onaylanmayan bir durumdu. Ertelenen evliliklerin nüfus artışına yapacağı katkının erken yaşta yapılan evliliklere oranla daha az olacağının altı çizildiği gibi geç yaşta evlenenlerin dünyaya getirecekleri çocukların niteliklerinin de düşük olabileceğine işaret edilmekteydi.[385] Evlilik yaşı konusunda kadınların yaş durumları ayrıca önem taşımaktaydı. Bu konuda ünlü istatistikçi ve demograf Gini özellikle genç annelerin çocuklarının niteliksel açıdan daha iyi

[381] Nazi Dönemi Almanya'sındaki evlenme pratiğine odaklanan uygulamalar bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Nasyonel Sosyalist döneminin Almanya'sında hayata geçirilen ırkçı politikalar evliliğin düzenlenme pratiğinin de temel öncülü haline gelmiştir. Almanya'da evlilik kredisi almak için evlenmeye uygun olunduğuna dair, kapsamında "partnerlerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarını, ve onların doğurganlarını, ebeveyn olma yeteneklerini, aile üyelerinin muzdarip oldukları kalıtımsal hastalıklar" gibi bilgileri içeren sertifikanın sunulması gerekmekteydi. Gabriele Czarnowski, "The Value of Marriage For The Volksgemeinschaft: Policies Towards Women and Marriage Under National Socialism", **Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrast**, ed. Richard Bessel, 2. bs (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 100. Bu bağlamda üreme sürecine yönelik hayata geçirilecek müdahalelerin ırkın gelişimi gayesine hizmet edecek pratikler olarak düşünülmekteydi. Czarnowski, **age**, 95. Ayrıca Nasyonal Sosyalist dönemde yetkililerin genç çiftlere dağıttıkları "Alman Ailesi El Kitabı"nda yer alan "Eş Seçimi Hakkında On Emir" bireylere evlenecekleri kişiyi seçerken dikkat etmeleri gereken hususlarla ilgili öğütler içermekteydi. Bu öğütler ırkçı temalar taşırken, sağlıklı ve niceliksel açıdan fazla bir nüfus yaratmayı hedefleyen nüfus politikası anlayışının bir yansıması olarak okunabilir. Bu emirlerden bazıları ise şöyledir: "Bir Alman olarak kendinize Alman ya da Kuzeyli bir eş seçin", "Eşinizi seçerken soy ağacına bakın.", "Sağlık dış güzelliğin ön şartıdır.", "Olabildiğince çok çocuk yapın." Mazover, **age**, 87. Evlilik öncesi yapılan testler ve verilen sertifikalar "ırkın gelişimine" hizmet edecek veya "ırkın sağlığını koruyacak" araç olarak düşünülebilmiştir. Latin Amerika deneyimi için bkz. Stepan, **age**, 123-4.

[382] Stepan, **age**, 103.

[383] **Age**, 103.

[384] **Age**, 103.

[385] Horn, **age**, 77.

olacağı düşüncesinden hareketle kadınların evlilik yaşının düşürülmesini "en uygulanılabilir öjeni teknolojisi" olduğunu ifade ediyordu.[386]

Evlenme yaşı Türkiye'deki profesyonellerin de üzerinde söylemler ürettiği bir konuydu. İstatistiksel verilere dayanak üretilen bu söylemler, otuz yaşından sonra evlenenlerin sahip oldukları çocuk sayısı ile yaşları arasında ters yönlü bir korelasyon olduğuna işaret ediyordu. Yaşın ilerlemesi ile birlikte üreme işlevinde meydana gelen yetersizlikler bu durumun sebeplerinden biri olarak sunulmaktaydı.[387]

Dönemin bazı elitleri erken evlenmeyi nüfus artışının sağlanmasında önemli bir unsur olarak görüyordu. Bu konu her iki cinsiyet grubunun üreme pratiğini kapsıyordu. Lakin yukarıda da ifade edildiği üzere, bu vurgu çerçevesinde doğurganlık işlevlerinden ötürü kadınların durumu ayrıca önem taşımaktaydı. Winkler'in istatistiki verilerini temel alan Sadi Irmak geç yaşta evlenmenin nüfus artışına yansımasının olumsuz olduğuna işaret ediyordu. Bu veriler 20 yaşından önce evlenen bir kadının sahip olacağı çocuk sayısının 5.5 olduğunu gösterirken, kadının evlenme yaşının yüksekliği ile sahip olabileceği çocuk sayısı arasında kurulan ters orantıya dikkat çekmekteydi. Bu çerçevede kadınların "20-25 yaş arasında 4,1; 30-36 yaş arasında 2,7; 35'ten sonra 1.3" çocuğa sahip olma olasılığının altı çiziliyordu.[388]

Evlenme yaşı ilerledikçe sahip olunabilecek çocuk sayısıyla kurulan ters orantı erkekler için de geçerli bir durumdu. Yine Winkler'in istatistiki verilerini referans alan Irmak erkeklerin evlenme yaşı ile sahip olabilecekleri ortalama çocuk miktarı arasındaki bağlantıyı verilere dayandırıyordu. Bu verilere göre 25 yaş altında evlenenlerin sahip olabilecekleri çocuk miktarı 3,5'a denk gelirken bu rakam 30-32 yaş arasında 3'e, 30-35 yaş arasında ise 2'ye düşmekteydi.[389] Sadi Irmak'ın işaret ettiği başka bir istatistik de benzer değerleri barındırmaktaydı. 25 yaşından önce, 25 ve 29 arası, 30 ile 34 arası, 34 ile 44 arası, 44 yaşından sonra evlenenlerin sahip olabilecekleri çocuk sayısı sırasıyla şöyleydi: 3,5; 3,2; 3; 2,3; 1,1.[390]

---

[386] Gini Corrado, **The Contributions of Demography to Eugenics. In problems in Eugenics: Report of Proceedings of the First International Eugenics Congress**, vol. 2. pp. 75-171. Kingsway: The Eugenics Education Society, pp. 146, 159'dan aktaran Horn, **age**, 77.
[387] Irmak, **Kendimize Doğru**, 75.
[388] **Age**, 75.
[389] **Age**, 84.
[390] Sadi Irmak, "Milletlerin Tereddi ve Istifası", **CHP Konferansları Serisi**, 12. Kitap, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940), 20.

Evlenirken dikkat edilmesi gereken hususlar ve evlenmesi arzulanan ve arzulanmayanlara dair sınırları çizen söylemler evlenme pratiğinin düzenlenmesinde dikkat çeken diğer veçhelerdi. Bu veçheler sıhhi normlar doğrultusunda ve öjenik kaygılarla şekillenmişti. Evlilik pratiğine yönelik müdahaleler genç Cumhuriyet'in ihtiyaç duyduğu kaliteli nüfusa erişmesini sağlayacak merhaleler arasında yer alıyordu. Bu nedenle evlilik hakkındaki söylemler evliliği kişisel tercihlerin ötesinde "bir ırk bir devlet meselesi" olarak kodluyorlardı. Bu çerçevede kişilere evliliği adeta bir görev bilinciyle yerine getirmeleri hatırlatılarak "sadece kendilerinin istirahatini, temiz ve hafif bir tenasül (üreme) ihtiyacının tatminini temin edecek bir yuva kurmaya muhtaç olduğunu" tahayyül etmemeleri gerektiği söyleniyor; ve "nesline, ırkına, memleketine karşı mukaddes bir vazifeyi niyet ettiğini takdir etmeleri" telkin ediliyordu.[391] Çünkü evliliğin sıhhi ilkeler dahilinde gerçekleştirilmemesi çiftlerin çocuklarının cılız doğmasına veya ölmesine neden olabilecek bir hususdu.[392] Bu konu sağlıklı ve yoğun nüfus yaratma gayesine engel olması bakımından üzerinde oldukça durulan bir mevzuydu. Dolayısıyla evliliğin yalnızca bir ihtiyaç olarak düşünülerek araçsallaştırılması oldukça hatalı bir tutumdu. "Neslin ve devletin hayat kaynağı" ailenin kurucu pratiği olan evlenme "tesadüfe bırakılamayacak kadar" önemli bir konuydu.[393] Bu doğrultuda Sara Akdik "bilhassa genç arkadaşlara" şu mesajı vermekteydi[394]:

> "Hayat arkadaşlarınızı seçeceğiniz mühim bir anda hem gelecek neslinizin hem de memlekete karşı olan büyük vazifenizin mesuliyetini tamamen müdrik (idrak) olunur, vatan sizden bunu bekler."

Öjeni düşüncesinin anlatıldığı bölümde de değinildiği gibi "insanların üremesine rasyonel bir şekilde müdahale" edilerek milletin ve ırkın niteliğinin değiştirilmesinin mümkün olduğu vurgulanmaktaydı.[395] Bu çerçevede "irsen normal kabiliyetli ve çoğalması arzu edilen seçkin bir neslin üremesine yardım" edecek olumlu öjenik tedbirlerle "ırsen hasta, dejenere, soysuz ve ırk için tehlike teşkil edeceklerin üremesine mani olma" pratiğine referans veren olumsuz öjenik önlemlerin

[391] Uzman, "Öjenik", 7
[392] Ali Şükrü, "Bizde Çocuk Vefatına Sebep Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri", **Sıhhi Sahifalar**, s. 2 (1930): 39.
[393] Birol, **age**, 7.
[394] Akdik, "Neslin Korunması", 31.
[395] Birol, **age**, 5.

tezahürü[396] erken Cumhuriyet döneminde evlenme pratiğine odaklanan söylem ve müdahalelerin odağına yerleşmekteydi.

Evlenmesi arzu edilenler konusunda erken Cumhuriyet elitlerinin tutumları benzerdi. Yalnız bazı elitler konuyu daha kapsamlı ele alıyordu. "Vatandaşların mühim bir kısmına evlenme"nin ve "çocuk yapmanın vazife"[397] olduğunu belirten Mazhar Osman Uzman ideal evliliğin koşullarına da değinmekteydi. Uzman "sağlam gençleri birbirleriyle evlendirme"nin, "yetişecek neslin sağlam ve gürbüz olarak yaşamasını temin etme"nin yolu olduğunu,[398] dolayısıyla da ideal evliliklerin kurucu unsurunu oluşturduğunu ifade etmekteydi. Ali Esad Birol ise evliliğin "normal, sağlam, irsen kabiliyetli" bireyler arasında gerçekleştirilmesinin iyi bir neslin devamlılığındaki önemine dikkat çekmekteydi.[399] Ali Esad Birol bu vurgusuyla evlenmesi gerekenlerin kapsamını da genişletmiş oluyordu. Çünkü Birol, Uzman'ın aksine ideal evlilik kapsamına "ırsen kabiliyet" sahibi olanların evliliklerini de dahil ediyordu.

Evlenmemesi arzulananlara odaklanan söylemler negatif öjenik tutumun yansımasıydı. Bu çerçevede "iyi nesil yetiştiremeyeceklerin" ve sağlık durumlarından ötürü "bu kabiliyeti" yerine getiremeyecek olanların evlenmesi arzulanmıyordu.[400] Hatta kimi elitlerce "gereksiz insanlar, aptallar" gibi aşağılayıcı nitelemeler kullanılarak hedef gösterilenlerin evlenmelerinin neden istenmediğine dair bir meşruiyet zemini yaratılması ve hakikatin inşa edilmeye çalışılması göze çarpmaktadır. Yaratılan meşruiyet zeminin dayanaklarından birini bu kişilerin ailesine, topluma ve devlet bütçesine yük olmaktan başka işlevlerinin bulunmadığı düşüncesi oluşturmaktaydı. Bu söylemin belirgin bir şekilde taşıyıcılığını yapan Mazhar Osman Uzman farklı ülkelerdeki "aptal ve saralı" olarak nitelendirilen kişilerin ve "sinir hastalarının" niceliksel verilerini referans alarak bu insanların varlığının devlete tahmini maliyetini değerlendirmekteydi. Bu veriler "hasta kollar, "çarpık kafalar", "aptallar", merhametleri sömüren "fuzuli varlıklar"[401] yüzünden devletlerin ağır bir külfet altına girdiğine işaret etmekteydi. Böylece Uzman "işe yaramayan" bu insanların evlenip çoğalmalarının hem ailelerine ve yaşadıkları topluma hem de devlete mali açıdan darbe vuracağının mesajını veriyordu.

[396] Birol, **age**, 6.
[397] Uzman, "Öjenik", 9.
[398] Uzman, "Öjenik", 7.
[399] Birol, **age**, 7.
[400] Uzman, "Öjenik, 9.
[401] Uzman, "Öjenik".

Uzman'ın nitelediği tarzdaki insanların evlenmelerinin istenmemesinin bir diğer nedeni ise toplumsal şirazeyi tehdit edici eylemlerin parçası olarak görülmeleriydi. Uzman "aklı zayıf, iradesiz, çarpık düşünceli" insanların "dilendiricilik, dolandırıcılık, fuhuş, cerh (yaralama)" gibi eylemlerle bağlantısının daha fazla olduğunu ifade ederek toplumsal sorunların ortaya çıkışını bir takım biyolojik kusurlarla ilişkilendiriyordu. Dolayısıyla aptal, iradesiz, aklı zayıf, sakat, çarpık düşünceli, soyu bozuk olarak kodlanan insanların evlenmesi yozlaşmaya davetiye çıkarmaktı. Çünkü bu insanların "her biri kendi gibi birkaç sakat daha yetiştirme" potansiyeli taşıdıkları için üremelerinin önüne geçilmesi gerektiği inancı hakimdi.[402] Yine Ali Esat Birol da sağlamlarla karşılaştırıldığında "kabiliyetsiz, asosyal, irsen ve ruhen hastaların" çok daha fazla üretiklerini ifade ederek bu durumun ülkenin geleceği açısından tehlike arz ettiğini vurgulamaktaydı. Çünkü böyle bir durum toplumsal ahengi olumsuz etkileyebileceği gibi memleket için de mali yük anlamına gelmekteydi.[403] Öyle ki Türkiye gibi "çalışacak sağlam kollara"[404] ihtiyacı olan bir ülke için bu konu oldukça önemliydi.[405]

Bazı hastalıklardan mustarip olanların evlenmemesi yalnızca söylemde kalmamış; pratiğe de dökülmüştür. Bu çerçevede Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 122, 123 ve 124. maddeleri sağlıklı nüfus yaratma motivasyonunun evlenme pratiğine yansımasının somutlaşmış halidir. Negatif öjeni anlayışının dışavurumu olarak da okunabilecek bu kanun maddeleri[406] önleyici sağlık anlayışının da parçası olarak şekillenmiştir. Böylece evlenecek çiftlere evlilik öncesi tıbbi muayene zorunluluğu getirilirken, bazı hastalıklardan mustarip olanların ise evlenmeleri yasaklanmaktaydı. Bu hastalıkların neler olduğu 123. maddede frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr, cüzam ve "marazi akliye müptela" olarak sıralanıyordu. Bahsedilen hastalıkların taşıyıcılarının evlenmelerinin tek yolu ise bu kişilerin tedavilerinin ardından iyileştiğine veya hastalığı bulaştırma tehlikesinin geçtiğine dair doktor raporunu ilgili makamlara sunmalarıydı. Kanunun 124. Maddesinde ise vereme ayrıca yer verilmekteydi. Bu rahatsızlığı ilerlemiş olanların evlenmelerinin altı ay erteleneceği, iyi olmamaları durumunda ise bu sürenin altı ay daha uzatılacağı ifade edilmekteydi.

[402] **Age**, 4.
[403] Birol, **Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı: Öjenik Tatbikatı**, 3.
[404] Uzman, "Öjenik", 5.
[405] Uzman, "Öjenik", 5.
[406] Alemdaroğlu, "Öjenik Düşüncesi", 417.

Belirtilen süre sona erdiğinde ise hastalığın neden olabileceği risklerin ve verem hastalarının evlenmesinin yol açacağı zararların çiftlere aktarılması zorunluydu.[407]

Öjenistlerin evlenme konusunda özellikle bazı hastalıkların üzerinde daha fazla durduğu görülmektedir. Bu hastalıklar arasında yer alan frengi ve belsoğukluğu nesilleri yok etme tehlikesiyle karşı karşıya getiren zührevi hastalıklar grubunda yer alıyordu. Bu hastalıklardan öne çıkan frenginin "alkolizm, fuhuş, ahlaki ve cinsi terbiye noksanlığı" gibi faktörler nedeniyle insan bedenine sirayet ettiği ifade edilirken soy üzerinde yarattığı tahribatın boyutunun vahim olduğunun altı çizilmekteydi.[408] Dönemin metinlerinde bu hastalıktan mustarip olanların evlenmesinin ve üremesinin sonuçlarının nesillerin sağlığı açısından felakete yol açacağı yönündeki anlatı göze çarpmaktadır. Bu anlatıya göre frengili anne ve babadan doğan çocuğun nüfus için risk unsuru olabilecek birçok rahatsızlığı da beraberinde getirebilirdi. Konuyla ilgili olarak Uzman "frengiye yakalanan ana babanın felaketi nefislerine münhasır kalmaz. Çocukta frengili veya frengiden ileri gelme birçok kusurlarla sakat çıkar hangisini saymalı: Aptal, saralı, inmeli, sinirli, deli, kör, sağır, yaşama kabiliyeti, hulasa ne bileyim akla gelen gelmeyen her şey olur"[409] ifadesini sarf ederek durumun ciddiyetine dikkat çekmekteydi.

Uzman gibi frenginin tehlikesine işaret eden Besim Ömer Akalın bu rahatsızlığın çocukların çelimsiz doğmasına veya ölmesine yol açabileceğini ifade etmekteydi. Akalın böyle bir durumun frengili anne ve babanın hastalığının çocuklarına geçmesinin neden olduğunu belirtiyordu. Ayrıca frengili çocuğun yaşasa dahi karşılaşacağı "frengi afetleri" nedeniyle yaşamının ilk aylarında hayatını kaybetme olasılığı bulunmaktaydı. Frengili çocuk ölmese bile hastalıklara karşı direncinin dayanıksız olacağı belirtiliyordu.[410] Dolayısıyla frengili kişilerin evlenmesi kaliteli nüfus yaratma gayesine engel olabilecek bir durumdu. Bu nedenle bu hastalıktan mustarip olanlar tedavi olup iyileşmeden evlenmemeliydi.[411]

---

[407] **TBBM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 3, c. 18, 24 Nisan 1930, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018051.pdf, 80-81. [10.11.2015]

[408] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 59.

[409] Uzman, "Öjenik", 10.

[410] Besim Ömer Akalın**, Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Sosyal Bakım ve Sosyal Yardı**m, (İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1936), 24.

[411] Akalın, **, Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Sosyal Bakım ve Sosyal Yardım**, 109.

Zeki Ragıp Yalım'ın ise tımarhanede bulunan her sekiz hastanın birinin frengiden mustarip olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir.[412] Böylelikle "dimağı (bilinci) ve bedeni kabiliyetleri" sekteye uğratan bu hastalığa yakalanmanın bir insanın yaşayacağı en büyük felaket olduğu algısı yaratılmaya çalışılırken[413], aileye ve cemiyete de sayısız zarara neden olan bir hastalık olarak resmedildiği görülmektedir.[414]

Frenginin nüfus için felaket olarak kodlanması farklı görüşleri de gündeme getirmiştir. Öyle ki bu görüşler arasında frengiden mustarip olan çocukların yaşamamasının daha iyi olacağını savunan görüşün varlığı dahi söz konusu olabilmiştir. Bu görüş çocukların hastalığı kendisinden sonraki nesle aktarma ihtimalinin yarattığı endişenin ürünüdür. Zeki Ragıp Yalım'a göre frengi öyle bir rahatsızlıktı ki "sirayet ve intikali men edilse bile üç nesilden evvel beşeriyet bu afetten kurtulmaya" nail olamazdı.[415] Modern tedavi yöntemleri uygulanan frengili bir çocukta bu hastalığın yol açtığı bazı rahatsızlıkların yirmi beş yaşına geldiğinde zuhur etme ihtimali olduğunu ifade eden Yalım[416] aynı zamanda hastalıktan kurtulmak için bir takım modern tıbbi yöntemleri deneyen birinin tam anlamıyla vücudundan bu mikrobu atamayacağını söylemekteydi. Bu nedenle böyle bir kişinin evlendiğinde hastalığı eşine veya çocuklarına bulaştırma olasılığının azalmış olsa dahi tehlikenin varlığını devam ettirmesine dikkat çekilmekteydi.[417]

"Şahsı ve ırkı" yozlaşmaya iten, nesillerin hem fiziksel hem de zihinsel açıdan harap bir duruma düşmesine neden olan bir diğer faktör ise alkoldü.[418] Çok fazla tüketilmesinin deliliğe yol açtığına işaret edilen alkolün aynı zamanda tımarhanelerdeki çoğu hastanın orada bulunmasının sebebi olduğu iddia edilmekteydi.[419] Öjenistlerin çoğu alkolün *germ plasm* bozacağı ve bu nedenle de müstakbel nesli tahrip edebileceği düşüncesini savunmaktaydı.[420] Alkol "tohumu bozarak kusurlu ve deliliğe müstait (yeteneği olan) çocuk" doğmasına yol açan zehirlerden biri olarak kodlanmaktaydı. Alkol bağımlılarının dünyaya getirecekleri

[412] Zeki Ragıp Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 58.
[413] Arpacı, "Hastalık, Ulus, Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)", 66-72.
[414] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 58.
[415] **Age**, 59.
[416] **Age**, 60.
[417] **Age**, 60.
[418] **Age**, 63, 65.
[419] **Age**, 65.
[420] Stepan, **age**, 124.

çocukların "soyu bozulmuş, aptal, saralı, deliliğe namzet (yatkın)" olarak doğabilme ihtimaline dikkat çekilmekteydi.[421]

Zeki Ragıp Yalım alkolün zararları ile ilgili İngiltere'de "neslin tereddiden muhafazası komutası" tarafından yayımlanan raporun sonuçlarına yer vererek alkolün neslin tahribatındaki rolünü kanıtlamaya çalışıyordu. Raporda ebeveyni alkolik olan çocukların "mefluc (felçli), saralı ve aptal" olduğu belirtiliyordu. Ayrıca bu çocukların akıbetlerinin ölüm olacağını veya yaşasalar bile sakat kalmaya mahkum olduklarına işaret ediliyordu.[422] Yalım'ın sunduğu Amerika ve Fransa'yı temel alan istatistiki veriler söz konusu durumun en net yansımasıydı. Bu verilerde çocukların "dejenere, aptal, saralı, akıl hastası" olmalarının anne veya babasının veya her ikisinin alkolik olmasıyla bağlantısı gösterilmekteydi. Veriler bu tarz hastalıklara yakalanan çocuklardan ebeveyninin alkolik olanların oranının yüksek olduğuna işaret etmekteydi.[423] Tüm örnekler, alkolün nesiller üzerinde ne kadar kötü etkileri olduğu yönündeki söylemlere kanıt oluşturuyor, öjenistlerin ürettiği söylemlerinin dayanağını inşa ediyordu.

Evlenmeye uygunluk koşulu yalnızca fiziksel sağlık ile sınırlandırılmamaktaydı. Önemli olan bir diğer husus ise bireylerin ruhsal açıdan da sağlıklarının yerinde olmasıydı. Bu kişilerin evlenerek "sağlam bir vatandaşın başını derde soktukları yetmiyormuş gibi cemiyete de yüklü nesiller hediye ettikleri"nden yakınılıyordu. Bu nedenle bu kişilerin şifa olur düşüncesiyle evlendirilmemesi gerektiği konusunda anne ve babalar uyarılarak bu meselenin önemsenmesinin memleket vazifesi olduğu hatırlatılıyordu.[424]

Tokgöz ebeveynlerden birinin şizofren olması durumunda çocuklarının da sinir hastası olma ihtimalinin yüzde elli; ikisinin bu hastalıktan mustarip olma durumunda ise çocuklarında sinir hastalığının görülme oranın yüzde seksen iki olacağını vurgulamaktaydı.[425] Bu durumda Tokgöz, ırkın hıfzıssıhhası için sağlıklı olanların üremesini sağlayacak pratiklerin hayata geçirilmesini; hasta olanların ise üremesinin engellemek olduğunu ifade etmekteydi.[426]

---

[421] İhsan Şükrü Bey, "Deliliğin Sebepleri", **Muhit**, s. 18, (1930): 1382.
[422] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 65.
[423] **Age**, 67.
[424] Fahrettin Kerim Gökay, "Milli Nüfus Siyasetinde Öjenik Meselesinin Mahiyeti", **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**, c. 3, s. 15 (1940): 208.
[425] Birol, **age**, 4.
[426] **Age**, 6.

Aile dergisi *Muhit*'te yayınlanan yazısında doktor İhsan Şükrü Bey deliliğin ortaya çıkmasının "bünyevi" ve "harici" olmak üzere iki etkenden kaynaklandığının altını çizmekteydi. İhsan Şükrü "bütün dünyadaki istatistiklerin" bünyevi etmenler kapsamında bulunan veraset (kalıtım) faktörünün delilik üzerindeki etkisinde hemfikir olduğunu belirtiyordu. Ayrıca anne ve babadan aktarılan kalıtımsal bilginin önceki kuşakların kalıtımsal bilgisinden daha etkili olduğuna dikkat çeken doktor Ali İhsan "deli ana babadan ekseriya (genellikle) aptal veya deliliğe namzet (aday) çocuk doğduğunu" ifade etmekteydi.[427]

Evlikle ilgili normlar çizilirken doktorlar akraba evliliklerine de dikkat çekmekteydi. Bazı hastalıklara olan yatkınlığın soydan soya aktarıldığına işaret eden Akdik, ailede bir hastalığın varlığı durumunda o hastalığın birkaç kuşakta görülmemesinin sonraki kuşaklardakilerin hastalığa yakalanma olasılığından kurtulduğu anlamına gelmediğini belirtmekteydi.[428] Çünkü aile üyelerinin hastalığa yakalanmalarındaki yatkınlık ortadan kalkmayacaktır. Yalnızca hastalığın kendisini göstermesi için uygun koşullar oluşmamıştır. Bazı hastalıklar, hem annenin ve hem de babanın hastalığa olan yatkınları sonucu çocuklarında görülebilir. Akdik, akraba evliliklerinin bu tarz hastalıkların ortaya çıkmasını perçinleyen koşulları yaratabileceğine işaret etmekteydi. Bu nedenle bu tarz evliliklerin engellenmesi oldukça yerinde bir karardı.[429]

Bu çalışmanın kapsamının dışında olsa da yeteneğin ve ahlakın da kalıtımsal olabileceği görüşünü paylaşan öjenistlerin söylemlerine yer verilmesi yararlı olabilir. Anne ve babadan çocuğa sirayet eden kalıtımsal niteliklerin baskınlığına dikkat çeken Akdik, bu sirayetin kapsamının yalnızca hastalıklarla sınırlı olmadığını belirtir. Yani çocuğun anne ve babasından devraldığı kalıtımsal miras fiziksel ve ruhsal boyutun ötesindeydi. Bu mirasa yetenekler de dahildi. Bu durumu Charles Darwin, Burnoulli ve John Sebastian Bach'ın aile şecereleri hakkında bilgi vererek anlatmaya çalışan Akdik, bu dehaların mensup oldukları ailelerin önceki kuşaklarında başka dehaların varlığına işaret ediyordu.[430] Özellikle John Sebastian Bach'ın aile şeceresine dikkat çeken Akdik, Bach'ın kendisinden önceki ve sonraki kuşaklardaki

[427] İhsan Şükrü, **age**, 1381-82.
[428] Akdik, "Neslin Korunması", 23.
[429] **Age**, 25.
[430] **Age**, 31.

birçok aile üyesinin müzik yeteneğine sahip olmasına dikkat çekerek "sanat kabiliyetinin" hastalıklar gibi kalıtımsal olduğunu savunuyordu.[431]

Sadi Irmak Cumhuriyet Halk Partisi Konferansları Serisi'nde çıkan "*Suç İşlemenin Amillerine Dair*" isimli makalesinde "dejenere bir soydan gelenlerin" sonraki kuşak üyelerinin de dejenere olma ihtimalinin bulunduğunu yabancı ülkelerden örneklerle göstermeye çalışır. Irmak, "suçlu" kadın ve erkeklerin evliliklerinin "yeni suçlu tiplerinin" oluşmasına yol açtığını ifade ederken; verdiği örneklerle bu durumun sadece yeni suçlu tipleriyle sınırlı kalmadığına işaret etmekteydi. Bu durum başka türlerden dejenerelerin oluşumunu da tetikleyebilirdi. Irmak'ın verdiği bir örnek şöyledir[432]:

> "Suçluluğun irsiyetine dair delillerden en parlağı Amerika'daki Juke ailesidir. Bu ailenin kurucuları Ada Juke ile Max Juke'dir. Kadın hırsız ve ayyaş, erkek balıkçı ve kadın peşinde koşan bir adamdı. Bu adamın zürriyetinden (soyundan) 540 meşru ve 169 gayri meşru çocuk doğmuştur. Birinci nesil zürriyetinden 76 suçlu 142 serseri ve dilenci, 64 fakir, 184 fahişe 91 piç, 131 budala, 46 akim (kısır) gelmiştir. Bu ailenin beşinci neslinden kadınların hepsi fahişe, erkeklerin hepsi kıyacı (katil)dır. Diğer nesillerde zaman zaman fuhuş ve kıya (adam öldürme suçu) istidadı (alışma) görülmektedir."

Sadi Irmak'ın bu söylemi hedef gösterdiği kişilerin evlenmemesi gerektiğine dair bir yorum içermese dahi bu tarz kişilerin evlenmesinin engellenmesine yönelik pratiklerin hayata geçirilmesine meşruiyet zemini oluşturmaktaydı.

Sağlıklı ve yoğun bir nüfus yaratma gayesine odaklanan söylemler, yalnızca bekarlık ve evliliğin alanını düzenlemeyi hedeflemiyor; ailenin düzenlenmesini de amaçlıyordu. Bu bağlamda ülke nüfusunun kaynağı olarak görülen aile ele alınırken özellikle çocuk ve kadınlarla ilgili üretilen söylemler dikkat çekiyordu. Bir sonraki başlıkta ailenin nüfus politikaları bağlamında biyopolitik bir durumun göstergesi olarak nasıl düzenlenmeye çalışıldığının analizi yapılacaktır.

3.2. Aile

Zafer Toprak "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devlet, Aile ve Feminizm" isimli makalesine toplumsal yapı ve aile arasındaki ilişkiye değinerek başlar. Toplumsal yapı ile ailenin birbiriyle etkileşiminde galip gelenin "toplumsal değişim süreci" olduğunu belirten Toprak, büyük toplumsal değişimlerin tahayyüllerinde yeni ailelerin inşasının da bulunduğuna işaret eder. Bu durum "devletin uğraş alanına"

[431] **Age**, 31.
[432] Sadi Irmak, "Suç İşlemenin Amillerine Dair", **Cumhuriyet Halk Partisi Konferansları Serisi**, 13. Kitap, 1940, 55.

yeni bir nesnenin dahil olması anlamına geldiği gibi, özel alanda bulunan ailenin artık "kamu alanı"nın bir parçası haline geldiğinin de göstergesidir.[433]

Türkiye'nin tarihsel süreci bağlamında da aileyi şekillendirilme çabaları yukarıda anlatılan izlekten azade bir biçimde gerçekleşmemiştir. Siyasi inkılabının başarılı olma koşulunun toplumsal inkılabın gerçekleştirilmesine bağlı olduğu inancını taşıyan İttihatçılar, "yeni hayat"ı içeren bir toplumsal dönüşüm projesini hayata geçirmenin gerekliliğine inandılar. Özgürlük, eşitlik ve hürriyet kelimeleriyle özdeşleşen bu dönem, kadının toplum içindeki konumunda da değişiklikler gerçekleşmesini, yani kadının "toplumsallaşmasını" da içermekteydi. Bu durum ise içtimai inkılabın içeriğini oluşturan "yeni yaşam biçimine" uygun ve aynı zamanda "dönüşüm sürecini hızlandıracak" yeni ailelerin inşasını gerektiriyordu.[434]

Erken Cumhuriyet dönemi elitleri de ailenin işlevsel rolünün farkındaydı. 1935 ve 1939 tarihli CHP programlarında sırasıyla "Türk sosyal hayatında aile esastır."[435] ve "Türk içtimai hayatında ailenin mahfuziyeti (korunması) esastır." [436] ibarelerine yer verilmesi bu önemin yansıması olarak okunabilir. Bu çerçevede modernleşme ile bir arada yürüyen ulus devlet inşa sürecinde dönemin seçkinlerinin odaklandığı husus yalnızca devletin niteliği değildi. Türk milliyetçiliğinin "toplumsal ve siyasal" tahayyülünün yönlendiriciliğini yaptığı bu süreç aynı zamanda toplumsalın biçimlendirilmesini de içeriyordu. Peki yeni toplumun inşasının gerçekleşeceği sürecin izleği nasıl olmalıydı? Dönemin elitleri bu sorunun cevaplarından birinin "modern aile"nin yaratılmasında gizliği olduğunu düşünüyordu. "Devletin modern aile yaratma politikası"[437] bağlamında öncelikli olarak kadınların modernleştirilmesi gerekiyordu. Çünkü arzulanan aileler "modern kadınlar"ın çabalarıyla hayat bulabilirdi.[438] Özetle modern Türk ailesi "doğal ve özel bir kurum olarak düşünülmedi; bir toplumsal inşa sonucu oluşan, ulusun kurucu unsuru olarak

---

[433] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", **Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, (Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992): 220-229.
[434] Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", 223, 229.
[435] **CHP Programı: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır**, (Ankara: Ulus Basımevi 1935), 44.
[436] **CHP Programı: Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca Kabul Edilmiştir**, (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), 13.
[437] Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 208.
[438] Sancar, **age**, 206.

görevler üstlenen ve bu görevlerin bilincine vardıkça ulusun inşasına katılan bir modernleş(tir)me aracı oldu."[439]

Çocuğun keşfedilme süreci aynı zamanda ailenin görev ve sorumluluklarını ön plana çıkaran nüvelerin de şekillenmesine zemin hazırlamıştır.[440] Ailenin tahayyüllerdeki müstakbel vatandaşı şekillendiren "toplumun temel taşı" olarak algılanması, onun işlevini oldukça önemli kılmaktaydı. Ailenin çocuğa kazandıracağı terbiyenin milli terbiyeyi de perçinleyeceği düşünülmekte; bu nedenle "uyumlu ve medeni ailelerin" varlığı elzem bir husus olarak kodlanmaktaydı.[441]

Geleceğin vatandaşları olacak çocuklar "anne-baba ve kardeş sevgisini" bilmeli, "aile büyüklerine saygı ve itaat" gösterme meziyetini özümsemeliydi. Disiplin ve saygının olduğu, çocuğun görevlerine dair bilincin aşılandığı aileler yaratılmak istenen düzene itaat eden ve ulusun istikbalini idame ettirecek vatandaşların kaynağıydı. Anne ve babasına itaat ve hürmet eden çocukların varlığı devletin "kaide ve ritüellerine" karşı gelmeyen vatandaşlar yaratmanın da garantisi anlamına geliyordu. Ayrıca çocuklarına sevgi aşılayan ailelerin "…her ne pahasına olursa olsun önündeki engelleri aşacağı ve milletine hizmet edeceği" düşüncesini benimseyen çocuklar yetiştirmesindeki rolüne dikkat çekilmekteydi.[442]

Erken Cumhuriyet döneminde aile yalnızca toplumun dönüştürülmesi ve müstakbel vatandaşların inşasına hizmet eden bir araç olarak kurgulanmadı. Özel alandan kamusal alana taşınan ailenin bir diğer önemli işlevini de dönemin nüfus politikasındaki rolü oluşturuyordu. Yalım'ın ailelerin "nüfusun bereketile, neslinin artma ve kısbi (edinilmiş) sıhhatile milleti kuvvetlendirmeye mecbur"[443] olduğu ifadesi erken Cumhuriyet Türkiye'sinde ailenin nüfus politikası açısından zaruri konumunu özetlemekteydi. Bu çerçevede toplum "ailenin ruhsal ve bedensel sağlığı ve böylece sağlam nesil yetiştirilmesinden sonsuz yarar"[444] sağlayacak, nüfusun niceliği de ulusu oluşturan aileler sayesinde artacaktı.[445]

---

[439] **Age**, 208-209.
[440] Gürkan Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 4.
[441] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, 178.
[442] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası,** 178-179.
[443] Yalım, "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat", 62.
[444] Hıfzı Veldet, **Evlenme ve Boşanma**, (Ankara: Halkevi, 1938), 16'dan aktaran Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası,** 178.
[445] Yurttagüler, **age**, 22, 79.

Milletin birçok ailenin bir araya gelmesiyle oluşan cemaat olarak tanımlanması, onun sağlığının ve yoğunluğunun da kapsamındaki ailelerden ayrı düşünülemeyeceği anlamına geliyordu. Bu bağlamda aile "gerek şahıs gerek cemiyetin sağlığı bakımından en büyük garanti"[446] unsuru ve üremenin ana mekanıydı. Bu hususta genç Cumhuriyet'in vatandaşlarından kendi sağlıkları kadar ailelerinin de "sağlığını ve sağlamlığını" koruma vazifesini üstlenmeleri beklenmekteydi.

Sıhhi normlar doğrultusunda gerçekleştirilen evliliklerle temeli atılan "sağlıklı" ailelerden beklenen bu niteliklerini korumaları ve çok sayıda çocuğa sahip olmalarıydı. Böylece aileler bu işlevlerini yerine getirerek nüfus yoğunluğuna katkı sağlayacakları gibi ülkenin bekasını da garanti altına almış olacaklardı. Bu hususta devlet ve dönemin elitleri aile üyelerinin doğurganlıklarını ve sağlıklarını dert edinerek arzulanan ailelerin yaratılma çabasına girmiş[447]; aile üyelerinin yaşama dair süreçlerine müdahale etmiştir. Gerek yasal bağlamda hayata geçirilen düzenlemelerle gerek söylemsel düzeydeki müdahalelerle ailelerden ülke nüfusunun stoğu olmaları ve "sağlıklı ve zinde" nesillerin yaratılmasına hizmet etmeleri beklendi.[448] Bu çerçevede devlet zinde ve sağlıklı bir nüfus yaratmak amacıyla ailenin alanına girdi; doktorlar da aileyi sıhhi normlar temelinde düzenlemeye çalıştı. Bu düzenlemeler dönemin nüfus meselesinin yönlendiriciliği ile ve bu mesele kapsamında benimsenen ilkelerin ve hayata geçirilen gelişmelerin bir parçası olarak şekillendi. Diğer bir deyişle genç Cumhuriyet'in aileleri, pronatalist nüfus politikasının yanı sıra dönemin nüfus meselesinin önemli parametrelerini oluşturan sağlık ve öjeni anlayışları çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldı.

Nüfus politikasının işbirlikçileri olarak kurgulanan ailelerin inşa edilme pratikleri özellikle iki figüre odaklanmaktaydı: "milletin biyolojik yeniden üreticileri"[449] olarak addedilen anneler ile ülkenin çalışan kolları ve milli savunmanın öznesi olan müstakbel vatandaşlar, yani çocuklar. Cumhuriyet Halk Partisi programlarında "partinin çocuk hayatı ve anaların sıhhati ile derin ilgisi vardır."[450] ibaresine yer verilmesi bu iki figüre yönelik ilginin en net yansımasıdır. Çünkü anneler,

[446] Yalım, **age**, 62.
[447] Pınar Öztamur, Definig a Population: Women and Children in Early Republican Turkey 1923-1950", (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 46.
[448]Reşit Galip, "Sıhhat Koruma Bilgisi", **Halk Kitapları Serisi**, no. 4, (İstanbul: Devlet Matbaası), 1929, 1.
[449] Davis, **age**, 80.
[450]**CHP Programı: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır**, 44; **CHP Programı: Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca Kabul Edilmiştir,** 43.

doğurganlık işlevleri ve sağlıklarının müstakbel çocuklarının sağlığı ile ilişkilendirilmesi nedeniyle; çocuklar ise ülkenin istikbalini inşa edecek müstakbel bireyleri temsil etmelerinden ötürü dönemin elitlerinin ve devletin ilgi alanına girmekteydi. Ailenin nüfus politikası bağlamında nasıl düzenlenmeye çalışıldığının anlatıldığı bu bölümde ilk olarak dönemin elitlerinin tahayyülündeki ideal aile ele alınacaktır. Ardından annenin ve çocuğun yaşamına dair süreçlerin hangi söylemler doğrultusunda ve nasıl düzenlenmeye çalışıldığı anlatılacaktır.

3.2.1. İdeal Ailelerin İnşa Çabası

Yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma motivasyonu ile hareket eden Cumhuriyet dönemi elitleri aileyi nüfusun stoğunu oluşturan ana mecra olarak kurgulanmışlardı. Bu çerçevede çok çocuklu aileler yüceltilirken çocuk sayısı az olan veya hiç çocuğu olmayan aileler ülkenin geleceği açısından bu kadar mühim bir mesele karşısındaki tutumlarından dolayı eleştirilmişlerdir. Bu çerçevede evli olduğu halde çocuk sahibi olmayanlar kendi menfaatlerini düşünmekle suçlanabilmiştir[451]:

> "Evlenenlerin çocuk istememeleri gibi nesil ve millet için tahripkar bir meş'um bir hod beyni olamaz. Her mahluk gibi tabii bir insanın Hulki iki vazifesi vardır: yaşamak ve yaşatmak. Bir taraftan şahsını korumak için ceht eder. Diğer taraftan kendi kanından gelecek sağlam ve temiz nesille varlığını idame eyler. Evlenmeyenler çoğalırsa, evlenenler çocuk yapmazsa vay o memleketin haline…"

Metinlerde dikkat çeken bir diğer husus ise elitlerin ailelerin sahip olması gereken ideal çocuk sayısı ile ilgili ürettikleri söylemlerdir. Ebeveynlerin üreme davranışlarına yönelik müdahalelerin ülkenin bekasına dayandırılarak meşrulaştırılması ve ailelerin arzulanan nüfus yoğunluğuna erişilmesinde en önemli işbirlikçiler olarak kodlanmaları bu söylemlerin ortak veçhesini oluşturmaktaydı. Söylemsel düzeydeki müdahalelerin ailelerin sahip olmaları arzulanan ideal çocuk sayısı ile ilgili hesaplamalar içermesi dikkat çeken bir diğer hususdu. Bu konudaki söylemlerin üreticilerinden birisi de milletvekili ve doktor kimliği ile öne çıkan Reşit Galip'ti. Reşit Galip vatanın müstakbel ailelerini kuracak gençlere şu öğüdü veriyordu[452]:

> "Vatanın şenlenmesini, yükselmesini ve kuvvetlenmesini isteyen Türk kızları ve delikanlıları düğün günlerinde birbirlerine: en az dört evlat yetiştirmek! Yeminini versinler. Dört yavrudan biri ananın, biri babanın yerini tutacak, üçüncüsü muharebelerde millet için can vermiş yüz binlerce vatan evlatlarının bıraktığı boşluğu dolduracak, dördüncüsü de Türk milletinin sayısını arttıracaktır."

[451] Uzman, "Öjenik", 7.
[452] Reşit Galip, "Dört Azgın Canavar", **Halk Kitapları Serisi**, no: 3 (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929), 51.

İdeal çocuk sayısı ile ilgili söylem üreten bir diğer seçkin de Mazhar Osman Uzman'dı. Uzman ailelerin iki çocuğa sahip olmayı tercih etmelerinin milletlerin geleceği açısından oldukça tehlikeli bir durum olarak yorumlamaktaydı. Ailelerin geçim sıkıntısını bahane ederek böyle bir tercihte bulunulması da kabul edilemezdi. Bu durum o kadar vahimdi ki, çocukların hayatta kalma olasılıklarını değerlendiren Uzman'a göre bir milletin iki çocuklu ailelerden oluşması o milletin "üç yüz senede" yok olmasına zemin hazırlamaktaydı. Çünkü her doğan çocuğun hayatta kalamama, ya da yaşaması durumunda bile evlenip çocuk sahibi olamadan ölme veya kısır olma ihtimali vardı. Bu ihtimaller her çocuğun nüfus artışına katkıda bulunamayacağı anlamına geliyordu. Bu nedenle Uzman'a göre bir ailenin en az dört çocuğa sahip olması neslin devamlılığının teminatıydı. Uzman sahip olduğu çocuk sayısı dörtten fazla olanları ise "vatansever" olarak nitelendirmekteydi.[453]

Uzman'ın değerlendirmesine benzer bir değerlendirme de Sadi Irmak'tan gelmiştir. Irmak'ın hedefinde ise üç çocuklu aileler vardır. Irmak'a göre çoğu ailenin üç çocuğa sahip olması nüfus artışına katkı sağlamayacak; yalnızca nüfus miktarını sabit tutabilecektir. Nüfus artışının gerçekleşmesi için ailelerin en az dört ve üstü çocuğa sahip olmaları gerekmektedir. Reşit Galip gibi Irmak da üç çocuklu bir ailede çocuklardan ikisinin anne ve babanın yerine ikame olacağını diğerinin ise üreme çağına gelmeden ölebilme olasılığının bulunduğunu ifade etmekteydi. O nedenle nüfus yoğunluğunun idamesi için ailelerin dört ve üzeri çocuğa sahip olması elzemdi.[454]

Şevket Raşit Hatipoğlu ise Ülkü'de yayımlanan yazısında ideal çocuk sayısının kaç olması gerektiğine dair en yüksek rakamı söyleyendi. Elli milyonluk Türkiye idealini gerçekleştirme yolunda her Türk ailesinin altı çocuğa sahip olması önemliydi. Ayrıca çocuk sahibi olmaktan kaçınmayı hastalıkla eş değer gören Hatipoğlu, neyse ki böyle bir durumun Türkiye'de "salgın" olmadığını belirtiyordu. Özellikle köyde yaşayan ailelerin çok çocuk sahibi olmasının memnuniyet duyulan bir durum olduğunun altını çizerken, büyük şehirlerde yaşayan bazı ailelerin az çocuklu olma tercihlerini ise

[453] Uzman, "Öjenik", 8.
[454] Irmak, "Milletlerin Tereddi ve Istıfası", 34-35.

eleştirmekteydi. Çünkü "nüfus davasının" olduğu böyle bir zamanda vatandaşların çocuk sahibi olmaktan kaçınmaları ihanetle eş değerdi.[455]

Dönemin seçkinlerinden Ali Esat Birol ise ailelerin sahip olmasının arzulandığı çocuk sayısıyla ilgili değerlendirmede bulunurken diğer taraftan bu konuyu öjenik bağlamda da ele almaktaydı. Çocuk yetiştirme arzusuyla hareket eden "münevver ve memur tabaka"dan ailelerin çocuk sayısının genellikle iki olduğunu belirten Birol az çocuklu ailelerden oluşan bir milletin uzun ömürlü olamayacağı düşüncesindeydi. Az çocuklu ailelerden muhtevi milletlerin üç yüz altmış senede yok olma ihtimali olduğunun altını çizen Birol, bu sürecin önüne geçebilmek için "değerli ve sağlam ailelerin" dört veya beş çocuğa sahip olmalarının önemine işaret eder. Birol böylelikle nüfusun niteliksel açıdan da iyi durumda olmasının önemine de dikkat çekmekteydi. Arzulanan bu durumun zeminini ise çocuk düşürmekle mücadele ve toplumsal ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi hazırlayacaktı.[456]

Konuyu öjeniksel bağlamda değerlendiren bir diğer isim de Servet Kamil Tokgöz'dür. Tokgöz yüksek tabakadan insanların çocuk sahibi olmamasını eleştirirken, bu tabakaya mensup kişilerin bu tercihlerini hodbinlik ve "keyif düşkünlüğü" olarak nitelendirir. Çünkü bu insanlar çocuklarını "cemiyete faydalı" bireyler olarak yetiştirebilecek koşullara sahip olmalarına rağmen çocuk yapmak istememektedirler. Lakin Tokgöz'e göre bu tabakaya mensup olanlardan çocuk sahibi olmalarının beklenilmesi bir "ulus hakkı" dır.[457]

İyi durumdaki bazı ailelerin çocuk sahibi olmayı tercih etmemesi arzulanmayan bir durumdu. Aile refahının çocuk sayısını arttıracağı yönünde bir algı olsa da birçok zengin ailenin bu mesuliyetten kaçtığından yakınılmaktaydı. Bu muhite dahil insanlarda görülen bu "kusur" karşısında normal veya orta halli aileler çok sayıda çocuk sahibi olarak "hayati ve içtimai vazifelerini" yerine getirmekteydiler.[458]

Nüfus meselesinde ailelerin merkezi konumuna yapılan atıf sadece söylemle sınırlı kalmamış; devlet politikası olarak da benimsenmiştir. Bunun en net örneği ise "çok çocuklu ailelere" yapılan yardımlardır.[459] 1926 tarihli Memurin Kanunu'nundaki

[455] Şevket Raşit Hatipoğlu, "Nüfus Davamızın Gerçekleri ve Meseleleri", **Ülkü: Milli Kültür Dergisi**, s. 15, (1942): 2.
[456] Birol, **Öjenik Tatbikatı**, 9.
[457] Tokgöz, **age**, 8.
[458] Tevfik Remzi, "Doğum Gittikçe Artıyor", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1935.
[459] Elif Çağlı, "Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 116-117.

memur çocuklarını hedef alan eğitim yardımı Adnan Güriz'e göre nüfus artışının sağlanmasına yönelik bir teşvik olarak okunabilir.[460] Güriz aynı zamanda fazla çocuk sahibi olanların yol mükellefiyetinden azade oldukları ibaresini barındıran 1929 tarihli "Şose ve Köprüler Kanunu"nun nüfus artışını teşvik politikasının yansıması olan en önemli kanunlardan biri olarak değerlendirmektedir.[461] 1937 "Çok Çocuklu Hakimlere Yardım Parası ve İkramiye Hakkındaki Kanunu" da ailelere yönelik desteğin bir parçası olarak okunması mümkündür.[462] Sonraki başlık altında değinileceği üzere yardımlarla çocuk sayısı fazla olan anneler mükafatlandırılmıştır.

3.2.2. Nüfusun Biyolojik Üreticileri: Anneler

Cinsiyet ve Millet isimli çalışmasında Davis, kadınlık ve erkeklik mefhumlarının kurgulanmasını içeren ulus inşa süreçlerinde kadınlara atfedilen rolün mensubu bulundukları ulusun "biyolojik, kültürel ve sembolik" üretici olmakla sınırlandırıldığının altını çizer.[463] Davis'e göre bu durum aslında, kadınların milli topluluk içindeki üyeliklerinin "çift karakterli"liğinin yansımasıdır: Kadınlar bir taraftan topluluğun üyeleridir, diğer taraftan cinsiyetlerinden dolayı "özel kurallar ve düzenlemelerle" kuşatılmışlardır.[464]

Erken dönem Türkiye'sinin modernleşme ile eklemlenen ulus inşa süreci de bu durumdan farklı bir seyir izlememiş, süreç içerisinde kadınlar "ulusu kuran" erkeklerin gerisinde bu süreci "destekleyecek yardımcılar" olarak konumlandırılmıştır.[465] Bu çerçevede kadınlar Cumhuriyet ideolojisinin yeni nesillere aktarıcıları ve toplumu ve gündelik hayatı dönüştürecek aktörler olarak görüldükleri gibi sembolik amaçlara hizmet edecek araç olarak da telakki edilmişlerdir.

Cumhuriyetle birlikte kamusal alandaki görünürlüklerini arttıran reformların gerçekleştirilmesinin ve erkeklerle "eşit vatandaşlık statüsü" edinmelerini sağlayan gelişmelerin yaşanmasının[466] kadınların hayatında iyileşmelere yol açtığı kuşkusuzdur. Kadınların edindikleri bu kazanımlar Cumhuriyet toplumunu Osmanlı

[460] Güriz, **age**, 143.
[461] **Age**, 144.
[462] **Age**, 170.
[463] Davis, **age**, 17-19.
[464] Davis, **age**, 80.
[465] Sancar, **age**, 206.
[466] Ayşe Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", ed. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 323, 327.

toplumundan ayıran bir kopuşa işaret ediyor olsa da,[467] böyle bir kopuş kadınların cinsiyetçi iş bölümü üzerine temellenen geleneksel kadınlık rollerini sürdürmeleri yönündeki beklentide bir dönüşüm yaratmamıştır. Kadınlar her ne kadar sivil ve siyasal haklarla kuşatılıp reformların nesnesi haline getirilseler de, bu gelişmeler onların özgürleşme ve "kimliğini geliştirme" arzusuyla gerçekleştirilmemiştir. Hayata geçirilen bu reformlarla kadınların daha çok araçsal ve sembolik bir işlev üstlenmesi hedefinin güdüldüğü söylenilebilir.[468] Bu araçsal ve sembolik işlev ise genç Cumhuriyet'in "modernleşme ve Batılılaşma" yolunda ilerlediği algısını yaratma çabasında temellendirilmiştir.[469]

Kadınlara eğitim alanında her ne kadar erkeklerle eşit fırsatlar ve yükselme olanakları tanınmış olsa da, onların önemsenme derecesi anne olmaları ve toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olarak görülmeleriyle ilişkiliydi.[470] Bu çerçevede Cumhuriyet ideolojisini özümsemiş modern kadının yaratılmasının hedeflendiği ve bunun sınırlarının da erkeklerce çizildiği[471] bu dönemde kadın aslen kendini mensubu olduğu ulusa ve ailesine adaması beklenen "kolektif bir özne" olarak kurgulanmış;[472] temel görevi ise annelik olarak kodlanmıştı. Bu çerçevede bu görevini yerine getirirken kadından beklenen hem modern olması hem de toplumu bu yönde dönüştürmesiydi.[473]

Annelik vazifesinin atfedildiği, kendini düşünmeyip "ailesi ve ulusu için varolan" bu modern kadını şekillendirecek olan ise eğitimdi. Bu eğitimin öncelikli işlevleri ise "Cumhuriyet'in yeni ideolojisini benimsetmek, mümkün olduğu kadar yaymak ve yeni kuşakları bu doğrultuda yetiştirmek"[474] olarak planlanmıştı. Mutlaka bir gün evlenmeleri ve anne olmaları tasavvur edilen kız çocuklarının ve genç kızların eğitimi yalnızca bu amaçlarla da sınırlı değildi. Eğitim aracılığıyla kadınlar "ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri" olacaktı. Bu düşüncenin izleri Türkiye bağlamında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden erken Cumhuriyet'e

[467] Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşruiyet'in Birikimi**, c. 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 353.
[468] Zehra F. Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", ed. Ayşe Berktay Hacımirzalioğlu, **75. Yılda Kadınlar ve Erkekler**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 52.
[469] Arat, **age**, 68.
[470] Santanber, **age**, 327.
[471] Berktay, **age**, 356.
[472] Sancar, **age**, 209.
[473] Saktanber, **age**, 329.
[474] Elif Ekin Akşit, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 144.

uzanmaktaydı.[475] Cumhuriyet Türkiye'sinin tahayyül ettiği "tahsilli" aynı zamanda evi ile alakalı ve annelik görevini de ihmal etmeyen kadın imgesi Sabiha Zekeriya'nın şu sözleriyle somutlaşıyordu[476]:

> "Üç türlü ailelere bakalım: zengin, orta halli, fakir aileler. Zengin aile tamamen bozulmuş gibidir. Bu ailede kadın bir süstür. Evin içinde adeta hiçbir fonksiyonu yoktur. Ev işlerini hizmetçiler yapar, çocuklara dadılar bakar, yemekleri aşçı pişirir. Kadının ailedeki vazifesi erkeğe cazip görünmek için süslenmekten ibaret gibidir. Orta halli ailede kadın evine bağlıdır, iş görür ve analık vazifesini yapar. Fakat tahsili kafi derecede değildir. Böyle bir aile istenilen semereyi vermez. Fakir ailede kadın tamamıyla istismar edilen bir mahluktur. Bir yandan zavallı dışarıda çalışmaya, kocasının kazancına bir şeyler ilave etmek için gayet az ücretlerle pek çok uğraşmaya mahkumdur. Bir yandan da evini idare etmeye, çocuklarına bakmaya mecbur olur. Bu ailenin yetiştirdiği çocuktan fazla hayır beklenir mi? Ne ana iyi bir ana olur, ne baba iyi bir baba…"

Bu düşüncenin ürünü olarak ülkenin "müstakbel anneleri" çocukluktan itibaren cinsiyete dayalı işbölümünü aşılama hedefi güden eğitim müfredatı ile karşılaştı.[477] Hatta genç kızlıktan itibaren sadece müstakbel modern kadının biçimlendirilmesine doğrudan hizmet etmesi hedeflenen kurumsallaşma da hayata geçirilmiştir. Akşit'in çalışmasında da ifade ettiği gibi böyle bir kurum olarak işlev gören Kız Enstitüleri'nde genç kızlara verilen eğitim Cumhuriyet kızlarını çalışacak kapasiteye ulaştırsa da asıl hedeflenen bu değildi. Genç kızlardan beklenen Cumhuriyet ideolojisini benimsemeleri ve bunu yaygınlaştırmalarının yanı sıra "ailesinin sağlığını ve varlığını koruyabilecek bir kadın ve çocuklarını hakkıyla yetiştirebilecek anne" olmalarıydı. Bu hususta Kız Enstitüleri ev idaresi, yemek yapma, dikiş nakış, çocuk bakımı gibi kadınlarla özdeşleştirilen müfredat çerçevesinde "devletin evdeki temsilcileri" ni yaratmayı amaçlamaktaydı.[478] Bu durum aynı zamanda Cumhuriyet elitlerinin tahayyülündeki modern ailenin de inşası anlamına geliyordu. Çünkü kadınlar modern toplumu inşa edecek olan modern ailenin de temel aktörleriydi. Kadınların ailelerini modernleştirerek toplumun da modernleşmesine katkıda bulunmaları hedeflenmekteydi.[479] Bu nedenle kadının eğitimli olması bu gayeye ulaşılmasında elzemdi.[480]

Kemalist rejimin özel ve kamusal alanda tasavvur ettiği Cumhuriyet kadının aslında çelişkili durumlara yol açtığı da belirtilmelidir. Bu kadının kamusal alanda "ciddi, erkeksi ve meslek kadını", özel alanda ise "neşeli, anlamlı, bilgili, doğurgan" olması

---

[475] Berktay, **age**, 350.
[476] "Kadın Erkekle Bir Olabilir Mi?: Sabiha Zekeriya Hanım'ın Anketimize Cevabı", **Cumhuriyet**, 12 Mart 1933.
[477] Arat, **age**, 67.
[478] Akşit, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi,** 145, 153,167.
[479] Sancar, **age**, 221.
[480] Sancar, **age**, 219.

arzu edilmiştir. Kadın iş yaşamına adım attığında ise kamusal ve özel alanda kendisi için tasavvur edilen rolleri ifa etmesi istenmiştir. Lakin kadının her iki alanda benimsemesi arzulanan rolleri arasında ciddi ayrımlara gidilmesi "Kemalist ideal toplumun iç çelişkisi" olarak belirmiştir.[481]

Anne olma arzusu Türk kadınlarının benliklerine işlemiş bir duygu olarak sunulmaktaydı. Öyle ki "Türk kadını fedakarlık derecesinde ana olmak isteyen bir kadın"[482] olarak nitelendirilebiliyordu. Avrupalı kadınlarda görülen çocuk sahibi olmama isteğinin aksine Türk kadınının yoksul bile olsa anne olmaktan feragat etmediği ifade edilmekteydi.[483] Pronatalist nüfus politikasının benimsendiği erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kadının anne olması en önemli "vatandaşlık" görevini de yerine getirmesi anlamına gelmekteydi. Bu görev ise nüfus artışının hedeflendiği bu dönemde doğurganlık işlevleriyle kadınların bu artışa katkıda bulunuyor olmalarıydı.

İstatistik ilminin yarattığı hiyerarşide kadın bedeninin nüfus politikalarıyla olan ilişkisi çoğunlukla arka planda kalır.[484] İstatistiki verilerin simgelerden oluşan görünümünün ötesinde anlamlar barındırması göz ardı edilir. Nitekim o simgeler arka planda kadın bedenine yönelik denetimlerin dışavurumunu da içermektedir. Çünkü kadın bedeni ve doğurganlığı pronatalist ve antinatalist nüfus politikalarının merkezine konumlandırılarak tıbbi ve hukuki müdahalelerle biçimlendirilmeye çalışılır. Bu durum nüfusun niceliksel ve niteliksel açıdan değişimine yönelik kaygıları şekillendirerek kadın bedeninin denetim ve gözetimiyle sonuçlanan biyopolitik rasyonalitenin de tezahürüdür.

Kadınların üreme hakları mensubu oldukları "devletteki konumlanışları" ve "devlete karşı yükümlülükleri" bağlamında etkilenmeye uğrar.[485] Bu haklar, milletin istikbali için kadınların çocuk sahibi olmalarını önceleyen söylemlerin baskısı altında kalmıştır. Kadının en önemli görevinin annelik olarak kodlandığı ulus devlet inşa süreçleri böyle bir durumun en net örneklerini barındırır. Bu süreçlerde kadınlardan beklenen görevlerden biri de anne olmaları ve sağlıklı, nitelikli ve yoğun bir nüfus yaratma çabasına katılmalarıdır.

---

[481] Saktanber, **age**, 330.
[482] Tevfik Remzi, "Doğum Gittikçe Artıyor", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1935.
[483] **Age**.
[484] Elif Ekin Akşit, "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları" **Toplum ve Bilim**, s.118, (2010): 179.
[485] Davis, **age**, 62.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında nüfus buhranıyla karşılaşan Avrupa devletleri nüfus artışını sağlamak için doğum oranlarının artırılması hedefini gütmekteydiler. Bu çerçevede nüfus politikasının bir parçası olarak annelik yüceltilmiş ve çok çocuklu aileler arzulanmıştır.[486] Bu durum kadının doğurganlığını denetimin nesnesi haline getirilmesine neden olmuştur. Nüfus artışına ket vurduğu düşülen kürtaj ve doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının yasaklanmasından, doğumları teşvik etmek amacıyla annelere maddi destek sağlanmasına uzanan bir dizi uygulama hayata geçirilmiştir.[487]

Pronatalist politikaların benimsendiği erken Cumhuriyet döneminde de süreç farklı bir boyutta ilerlememiş, hedeflenen nüfus politikası çerçevesinde kadın bedeni önemli bir mecra olarak kurgulanmıştı. Her ne kadar "Türk kadını" dünyanın en doğurgan kadını olarak nitelendirilip asıl meselenin doğan çocukların yaşatılamaması olduğunun altını çizen söylemler dile getirilse de[488] nüfus arttırma ve sağlıklı nüfus yaratma gayretinin vuku bulduğu bu dönemde kadının doğurganlığı ve bedenine sürekli müdahale edilmiştir. Bu bağlamda hayata geçirilen nüfus politikasını sekteye uğratabilecek durumlara karşı kadın bedeni "yasal, kurumsal, söylemsel bir dizi tıbbi ve hukuki müdahale"[489] nin nesnesi haline getirilmiştir.

Çalışmasında kadın bedeninin ve doğurganlığının denetiminin Osmanlı nüfus politikasındaki merkezi konumuna işaret eden Gülhan Balsoy, kadın bedenine yönelik denetimin hangi mevziler üzerinden hayata geçirildiğini anlatırken bir çerçeve sunar. Balsoy'un sunduğu bu çerçeve erken Cumhuriyet Türkiye'sinin kadın bedenine odaklanan denetim pratikleri için de geçerli olması açısından elzemdir.[490] Bu pratikler ise "kadın bedenini ve doğurganlığını denetim altına almaya yönelik politikaların kurucu unsuru" olarak kurgulanan "ebelik, doğum, kürtaj ve hamilelik" başlıklarını barındırmaktadır. Balsoy'un odaklandığı bu pratikler aynı zamanda erken dönem Türkiye'sinde nüfusun niceliğini ve niteliğini dert edinen muktedirlerin de

[486] David L. Hoffman, "Mothers in Motherland Stalinist Pronatalism in Its Pan-European Context", **Journal of Social History**, c. 34, s. 1 (2000): 35-36.
[487] Hoffman, **age**, 40.
[488] Süreya, **age**, 31; Hatipoğlu, **age**, 2.
[489] Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", 8.
[490] Balsoy çalışmasında Osmanlı nüfus politikasının kadın bedeni ve doğurganlığına odaklanan müdahaleler temelinde "formüle edildiğini" tezini sunarken bu durumu ebelik, doğum, kürtaj, hamilelik çerçevesinde inceler. Bu bağlamda çalışmasında "doğumun tıbbileştirilmesi, ebeliğin profesyonelleşmesi, kürtajın yasaklanması, hamileliğin ve kısırlığın tıbbileştirilip kadın bedeninin disipline edilmesi" pratiklerini ele almaktadır. Gülhan Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", s. 5, 7.; Daha fazla ayrıntı için bkz. Balsoy, **The Politics of Reproduction in Ottoman Empire 1838-1900, (**London: Pickering & Cahatto), 2013.

kadın bedenine yönelik müdahalelerini içeren unsurlardı. Bu pratiklere yönelik "yasal, kurumsal ve söylemsel"[491] nitelikli müdahaleler kadın doğurganlığının sürekliliğini sağlamayı amaçladığı gibi annenin sağlığını da dert edinmekteydi. Çocuğun sağlığının annenin sağlığıyla ilişkilendirilmesi bu meselenin ciddiyetini daha da arttırıyordu.

Sağlıklı ve yoğun nüfus yaratılmasının dert edinildiği ve kısa zamanda çoğalmanın arzulandığı bu dönemde bu gayeyi sekteye uğratabilecek pratikler çocuk düşürme ve kürtajdı.[492] Nedensiz yere çocuk aldırmak topluma karşı suç işlemekle eşdeğer görülmekteydi. Bir "yurttaşın" ölmesinin nedeni olarak da kodlanan böyle bir eylem aynı zamanda "Türk Dünyası'na" ihanet[493] olarak da değerlendirilebilmekteydi. Yalnız kürtajla ilgili söylemsel alan şekillenirken kürtajın öznesi olan kadınlar arasında bir ayrıma gidilmesi dikkat çekmektedir.[494] Bu ayrımın ise maddi yoksulluk nedeniyle çocuk düşürenler ve hayat tarzından feragat etme fedakarlığında bulunmayarak çocuk düşürmeyi tercih eden kadınlar arasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çerçevede "hoppa ve kibarlık taslayan, şehir ve sosyete kadınları"[495] olarak tasvir edilen ikinci gruptaki kadınların çocuk istememeleri aşağılayıcı bir dille eleştirilmektedir. Annelik görevini yerine getirmek istemeyen, çocuktan iğrenen, çocuğun güzelliklerini ve eğlencelerini sekteye uğratacağını düşünen bu kadınlar egoist olarak nitelendirilmekteydi. İlk grupta yer alan kadınlara yönelik bu tarz bir eleştiri yapılmazken, bu gruptaki kadınların çocuk düşürme sorununun nasıl çözülebileceğine dair öneriler sunulmaktaydı. Bu hususta geçinmede zorluk yaşayan, yoksul, çok çocuklu kadınların çocuk düşürme "cinayetini" işlemelerinin engellenmesinde "maddi ve manevi yardımları" içeren sosyal

[491] Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", 8.
[492] Dönemin metinlerinde kürtaj kavramı yerine genellikle "çocuk düşürme" ifadesinin kullanılmıştır. Ben iki kavramı ayırmayı tercih ediyorum.
[493] Necib Ali Küçüka, "Çocuk Düşürme", **Ülkü**, s. 37 (1936): 26.
[494] Bu konuya Balsoy'un çalışmasından esinlenilerek değinilmiştir. Balsoy, Osmanlı döneminde Meclis-i Umur Nafia'nın ıskat-ı cenin pratiğine dair endişeleri dile getirirken kadınların bu "cinayeti" işleme sebeplerine ve bu sebeplere göre nasıl konumlandırıldıklarına dikkat çeker. Bu çerçevede Balsoy'un ifade ettiği üzere Meclis'i Umur Nafia tarafından sefahat yani zevk ve eğlencesinden feragat etmek istememesi nedeniyle çocuk düşüren kadınlar ile sefalet nedeniyle çocuk düşüren kadınlar arasında bir ayrımına gidildiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede sefahat nedeniyle çocuğunu düşürenlere yönelik vurgunun "kadınlara ve kadınlığa" odaklandığını tespitinde bulunurken, sefalet nedeniyle çocuk düşüren kadınlar temel alındığında vurgunun aile üzerinde toplandığı ifade edilmektedir. O nedenle aileye yardımda bulunulmasının kürtajın önüne geçecek bir pratik olabileceği dile getirilir. Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", 16.
[495] Akalın, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım**, 18.

tedbirlerin hayata geçirilmesinin etkili bir mekanizma olarak işlev görebileceği dile getirilmekteydi.[496]

Çocuk düşürme "nüfus ihtiyacını baltalayan" bir eylem olarak kodlandığı gibi annenin sağlığına da zarar veren, hatta ölümüne yol açan bir pratik da olarak görülmekteydi. Bu hususta çocuk düşürmenin kadın sağlığı açısından zararlı bir eylem olduğuna işaret edilirken, bu eylemin öznesi olan kadınların doğurganlıklarını tehlikeye düşürecek rahatsızlıklara yakalanma olasılığına da dikkat çekilmekteydi.[497] Ayrıca böyle bir eylemin kadının kısır kalması veya hayatını yitirmesi ile sonuçlanabileceğine de işaret edilmekteydi. Bu nedenle bu mevzunun devletin denetiminde olması elzemdi.[498]

Türkiye bağlamında ele alındığında devletin kadının üremesine doğrudan müdahale ederek kadının rahmini sahiplenme süreci Osmanlı devletinin kadına "vatandaşlık" hakları vermesiyle eş zamanlı olarak başlamış; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla da devam etmiştir. Bu hususta anne olmak kadının vatandaşlığının tamamlayıcı unsuru olarak kodlanırken, bahşedilen vatandaşlığının bedeli olarak kadının rahmine el konulmuştur.[499] Bu dönemde de kadının doğurganlığını temel alan müdahaleler hukuki metinler aracılığıyla kurumsallaşmış; kadın bedeni tahakkümün nesnesi haline getirilmiştir.[500] Hatta objektiflik nosyonuna bürünen hukukun da kadının doğurganlığını hedef alan yasalarla "cinsiyetçi tutumu" normlaştırmaya hizmet ettiği söylenilebilir.[501]

Türk Ceza Kanunu kapsamında çocuk düşürmeye odaklanan maddeler böyle bir durumun en net yansımasıdır. Türk Ceza Kanunu İtalyan Ceza Kanunu'nun uyarlanmasıyla 1926 yılında yürürlüğe girdi. Bu kanun kapsamında yer alan "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri" başlığı 1936 yılında "Irkın Tümlüğü ve Aleyhine Cürümler" başlığı ile değiştirildi.[502] Böylece kadının rahminin kendisine ait bir alan olmaktan çıkarılıp devletin alanı haline getirme pratiği daha da

[496] **Age**, 18-19.
[497] Suad Yılmaz, "Çocuk Yetiştirmek Bugün Bir Vatan Borcudur", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1937.
[498] Birol**, Öjenik Tatbikatı**, 10.
[499] Ruth A. Miller "Rights, Reproduction, Sexuality and Citizenship in the Ottomon Empire and Turkey". **Signs: Journal of Women in Culture and Society**. c. 32, s. 2 (2007): 359.
[500] Akşit, "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", 180.
[501] **Age**, 180.
[502] Ebru Özberk, "Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerinde Denetim", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 72.

genişletildi; rahim suçun meydana geldiği alan oldu. [503] Çocuğun düşürülmesi amacıyla rahim üzerinde herhangi bir işlem gerçekleştirilmesi veya doğum kontrol araçlarından yararlanılması tüm ulusa yönelik suç işlemekle eşdeğer görüldü; üreme ulusal bütünlüğün parçası olarak kodlandı.[504] Bu yasa biyopolitik rasyonalitenin ürünü olduğu gibi "cinsiyetçi vatandaşlık" anlayışının da bir göstergesiydi.

Bu başlık kapsamında "çocuğunu düşürtmeye rıza gösteren kadının" iki yıldan beş yıla, "isteyerek çocuğunu düşüren kadının" ise bir seneden dört seneye uzanan hapis cezası ile cezalandırılacağı hükmüne yer verilmekteydi.[505] Kanun ceza verilecek olanların kapsamını çok daha geniş tutarak sadece kadının değil, çocuğunu düşürmesine yardımcı olanların da cezalandırılmasını öngörmekteydi. Bu çerçevede çocuk düşürme eyleminde yer alanlar "kadının rızası olmaksızın çocuk düşürtenler" ve "kadının rızası ile çocuk düşürtenler" olarak kategorileştirilerek bu kişilere farklı yılları kapsayan hapis cezasının verileceği ifade edilmekteydi.[506] Fakat bu durum bir istisnayı da içermekteydi. Kanunun 472. maddesinde belirtilen istisna şöyleydi: Eğer çocuk düşürme işlemi çocuğu düşürülen kişinin "kendisinin ve akrabasının şeref ve namusunu kurtarmak için işlenmiş ise" o kişiye verilecek ceza "yarıdan üçte ikiye" kadar düşürülecekti. Ayrıca bu cezalar sadece hamile kadın ve ona yardım edenlerle de sınırlı değildi.[507] "Çocuk yapmaya mani fiil ve hareketlerin işlenmesini teşvik eden veya bu fiil ve hareketlerin işlenmesi için propaganda yapan kimse"nin de para cezasına çarptırılacağı hükmüne yer verilmekteydi.[508]

Çocuk düşürme yalnızca bazı durumlarda suç kapsamında yer alan bir eylem olarak nitelendirilmemekteydi. Türk Ceza Kanunu'nun "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler" başlığı kapsamındaki maddelerin görüşülmesi esnasında doktor

[503] Miller, **age**, 362. Miller makalesinde Türk Ceza Kanunu'nun çocuk düşürme ile ilgili fasıl isminin 1938 yılında "Irkın Tümlüğü ve Aleyhine Cürümler" olarak değiştiğini ifade eder. Fakat bu faslın ismi 1938 değil 1936 yılında değiştirilmiştir.
[504] **Age**, 357, 361, 362-363.
[505] Türk Ceza Kanunu, **Resmi Gazete**, 3038, (Haziran, 1936): 6718., http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf [03.10.2016]
[506] Kanununu 468.maddesinde bir kadının çocuğunu rızasını almadan düşürten kişinin yedi yıl ile on iki yıl arası, kadının rızasını alarak düşürten kişinin ise iki yıl ile beş yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılacağı ibaresine yer verilmekteydi. Bunun yanı sıra kanun kapsamında kadının on dört yaş altında veya idrak yeteneği olmayan kadına çocuğunu düşürten kişi ile kadının çocuğunu düşürtmeye yönelik rızasını tehdide veya şiddete başvurarak alan kişilerin de yine yedi yıl ile on iki yıl arası hapis cezasıyla cezalandırılacağı ifade edilmekteydi. Çocuk düşürme işlemi esnasında kadın ölürse, ölümüne sebep olanların daha ağır hapis cezasına çarptırılacağına dair hükme yer verilmektedir. **Age**, 6718.
[507] **Age**, 6719.
[508] **Age**, 6719.

milletvekili Hasan Vasıf Somyürek'in yönelttiği sorudan çocuk düşürme işleminin "tıbbi, sıhhi, hayati" nedenlerden ötürü gerçekleşmesinin suç teşkil etmediği anlaşılmaktadır.[509]

1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Çocuk Hıfzıssıhhası" başlığı kapsamındaki maddelerin adeta ulusun kadınlarının çok sayıda ve sağlıklı çocuklar dünyaya getirme gayesiyle hazırlandığı söylenilebilir. Bu durum aynı zamanda kadının doğurganlığının devlet tarafından denetlenmesinin bir diğer örneğiydi. Bu başlık kapsamında üremeyi engelleyici ve çocuk düşürmede kullanılan araç ve gereçlerin satışı yasaklanıyordu.[510] Ayrıca doğum hizmetinin resmi kurumlarda bedava olduğu ibaresine yer verilerek anne adayının hijyenik bir ortamda ve profesyonel yardımıyla doğumunu gerçekleştirmesi teşvik edilmekteydi. Doğum sonrasında ise kadının bir hafta boyunca doğumunu gerçekleştirdiği hastanede kalmasının zorunlu olduğu belirtilmekteydi.[511] Böylelikle hem annenin hem de bebeğin sağlığının ve hayatının korunması amaçlanıyordu. Ayrıca "hükümet ve belediye tabipleri ve ebeleri"nin fakir kadınların doğumlarına ücret talep etmeksizin yardım etmesi zorunluydu.[512] Yine annenin ve çocuğun sağlığının temin edilmesi açısından doğum gerçekleşmeden üç hafta önce ve doğum sonrasında üç hafta boyunca müstakbel annenin çalışması ve çalıştırılması yasaklanmaktaydı.[513] Ayrıca aynı kanun kapsamında yer alan "İşçiler Hıfzıssıhhası" başlığı altında hamilelik sürecindeki kadın işçilere de yer verilmekteydi. Hem kendi sağlığının hem de bebeklerinin sağlığının tehlikeye girmemesi açısından kadın işçilerin, doğumunun gerçekleşeceği tarihin üç ay öncesinden itibaren ağır işlerde çalışması yasaklanıyordu. Azami doğum izni sonrasında mesaiye başlayan kadına bebeğini emzirmesi için günde iki defa yarımşar saatlik izin verilmesi uygun görülmekteydi.[514]

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 156. maddesi ise kadınların doğurganlığına odaklanmakta ve fazla sayıda çocuk sahibi olmasını teşvik edici nitelik barındırmaktaydı. Bu maddede altı veya altıdan fazla çocuğu olan annelere para

[509] **TBMM ZC**., Devre 5, İçtima senesi 1, c. 12, 11 Haziran 1936, 225.
[510]Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 8902.
[511] **Age**, 8902
[512] **Age**, 8902.
[513] **Age**, 8903.
[514]**Age**, 8902-8903.

mükafatı veya altın madalya verileceği ifade edilmekteydi.[515] Cumhuriyet Gazetesi'nde şartları sağlayan annelere Sıhhat Vekaleti'ne yapacakları başvurularla ikramiye veya madalya verildiğine dair haberlere rastlanılmaktadır. Yalnız bu haberlerden ödülün düzenli bir şekilde verilmediği anlaşılmaktadır.[516]

Kadın bedeni ile ilgili bir diğer husus kadının hamilelik sürecindeki pratiklerinin hedef alınmasına yönelikti. Bu pratiği denetleme motivasyonunun kaynağı ise çocuğun sağlığının annenin sağlığı ile ilişkilendirilmesinde yatıyordu. Bu çerçevede doktorlar, anne adaylarının hamilelik süreçlerini sorunsuz geçirmeleri ve sağlıklı çocuklar dünyaya getirmeleri için normatif nitelik taşıyan öğütler sunmaktaydı. Sonraki başlıkta da değinileceği üzere nüfus artışında önemli bir engel olarak görülen çocuk ölümlerinin veya çocukların sağlıksız doğmalarına yol açan sebeplerin bir kısmı annenin hamilelik sürecindeyken bebeğe zarar verebilecek eylemlerinden kaynaklanabiliyordu. Bu nedenle önleyici sağlık anlayışının bir parçası olarak anne adayının hem kendi sağlığını hem de geleceğin vatandaşı olacak bebeğinin sağlığını düşünerek hareket etmesi, zamanından önce doğum yapmasına neden olacak durumlara mahal vermemek amacıyla hamilelik süreci hakkında bilgili olması gerekiyordu. Bu durumda anne adayı "fenni tedbirler"i hayatının bir parçası haline getirmeliydi.[517]

Fenni tedbirler kapsamında ise gebelik hıfzıssıhhası veya diğer bir ifadeyle doğum hıfzıssıhhası pratiğini hayata geçirme pratiği yer alıyordu. Doktor Kenan Tevfik'in ifade ettiği üzere, gebelik hıfzısıhhası "kadının ve çocuğun tehlikesizce doğum zamanına kadar bu devreyi geçirmesini" sağlayan tedbirlerden oluşmaktaydı.[518] Bu çerçevede annenin hamilelik süreci boyunca nelere dikkat etmesi, hangi uygulamaları benimsemesi ve nelerden kaçınması gerektiğine dair normlar çizilmekteydi. Bu bağlamda çocuğun sağlığının temelinin doğmadan önce atıldığının

---

[515] **Age**, 8903.

[516] Cumhuriyet Gazetesi'ndeki 30 Ocak 1941 tarihli haber şöyle deniliyordu: "Sıhhiye Vekaleti'nin altıdan fazla çocuğu olan analardan ihtiyacı olanlara otuzar lira verdiği malumdur. 1933 senesinden bugüne kadar bunlardan 200 kişiye bu ikramiyeden verilmiştir. Halbuki müracat edenlerin sayısı 3000'ü bulmuştur. Bu ay zarfında çok çocuklu üç aileye ikramiye verilmiştir." "Çok Çocuklu Ailelere İkramiye", **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1941. Benzer haberler için bkz. "Çok Çocuklu Aileler" **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1930; "Çok Çocuklu Aileler", **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1931; Çok Çocuklu Bir Aile İkramiye Bekliyor" **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1937; "10 Çocuklu Baba İkramiye Bekliyor", **Cumhuriyet**, 6 Mart 1938; "Bursa'da Çok Çocuklu Ailelere İkramiye Veriliyor", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1938; "İzmir'de Çok Çocuklu Aileler", **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1938

[517] Nuri Süleyman, "Anne Olacaklara", **Sıhhat Almanakı**, (İstanbul: Kader Matbaası, 1933): 1007.

[518] Kenan Tevfik, "Gebeler Ne Yapmalı Ne Yapmamalı", **Sıhhat Almanakı**, (İstanbul: Kader Matbaası, 1933): 604.

bilincinde olan anne adayı gezinti yapmayı ihmal etmemeli, alkolden kaçınmalı, üşütmemeli, yorulmamalı, iyi beslenmeli, temizliğine özen göstermeli, düşük yapmasına yol açacak işler yapmaktan kaçınmalı, rahatsızlığı olduğu zaman doktora başvurmalıydı.[519]

Doğumun ebe ve hekimlerin yardımıyla sıhhi koşullar gözetilerek gerçekleştirilmesi hem annenin hem de çocuğun sağlığı açısından önemli bir hususstu. Bu durum Osmanlı aydınlarının da dikkat çektiği bir konuydu. Çünkü anne ve bebek sağlığını tehlikeye düşüren hatta ölümle sonuçlanmasına neden olan bir takım pratiklerin mahalli ebelerden kaynaklandığına dair bir algının varlığı söz konuydu.[520] Aynı endişeyi taşıyan Cumhuriyet'in elitleri de ebelik kurumunun varlığını ve "bilgili ve sayıca yetecek kadar ebe yetiştirmeyi" nüfus siyaseti açısından önemli bir pratik olarak kodlamaktaydılar.

Besim Ömer'in ifade ettiği üzere ebelerin görevi yalnızca fenni koşullar dahilinde doğumu gerçekleştirmek değildi. Ebeler anne adayının hamilelik döneminden itibaren anne ve çocuğun sağlığının korunması için birçok vazifeyi yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardı. Bu vazifeler ise müstakbel anneye hamileliği esnasında nasıl bir yaşam tarzı benimsetilmesi gerektiğinden çocuk bakımının öğretilmesine uzanan pratikler yelpazesini kapsamaktaydı. Tabii ki ebelerin en önemli görevi çocuk doğurtma pratiğiydi. Bu hususta eğitimli ebelerin varlığı, edindikleri fenni bilgi sayesinde doğum sırasında karşılaşılabilecek aksiliklerin önüne geçerek anne adayının kısır kalmasını önlemesi ve olası ölümlerin önüne geçmesi açısından elzem görülmekteydi.[521] Nüfus siyaseti açısından oldukça mühim bir konum arz eden eğitimli ebelerin varlığı devlet tarafından da önemsenmiş; bu hususta eğitimli ebelerin sayısının arttırılması için bir takım düzenlemelere gidilmiştir.

Kadının doğurganlığı kapsamında üzerinde çok durulmasa da söylem üretilen bir diğer mevzu ise kısırlıktı. Cumhuriyet Gazetesi'nde "Çocuk Yetiştirmek Bugün Bir Vatan Borcudur" isimli makalesinde Doktor Suat Yılmaz kadınları "ana olmak bahtsızlığına" maruz bırakan bu rahatsızlığın tedavi yardımıyla iyileştirilebileceğini ifade ederken konuyu nüfus meselesiyle ilişkilendirmesi dikkat çekmektedir.

[519]Kenan Tevfik, "Gebeler Ne Yapmalı Ne Yapmamalı", 607., Nuri Süleyman, "Anne Olacaklara", 1008.; Ali Şükrü,"Bizde Çocuk Vefatına Sebepler Nelerdir", **Sıhhi Sahifalar**, s. 2 (1930): 38; Muzaffer Sezar, "Doğum Hıfzıssıhhası Hakkında Bir Fikriniz Var Mı?" **Ana**, s. 16, 1939.
[520] Balsoy, "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları", 8.
[521] Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım**, 134.

Yılmaz'a göre tedavi sayesinde kadınlar gururlarını inciten ve yuvalarının saadetini tehlikeye sokan bu durumdan kurtulabilecekleri gibi, çocuk sahibi olarak aynı zamanda "tabii ve milli" vazifelerini de yapmış olacaklardı.[522] Yani kısırlık kadınların milli vazifelerinin ifa edilmesine ket vuran bir durum olarak da nitelendiriliyordu.

Bu başlık kapsamında anlatılmaya çalışıldığı üzere kadınlar bedenleri ve doğurganlıkları açısından dönemin nüfus meselesinin en önemli aktörlerinden biriydi. Bu meselede kadınlar kadar önemli olan diğer aktörler ise çocuklardı. Sonraki başlıkta Cumhuriyet rejiminin çocuğa yönelik bakışına kısaca değinildikten sonra nüfus meselesinde çocuğa atfedilen rol incelenecektir.

3.2.3. Milletin İstikbali: Çocuklar

Çocuk meselesi genç Cumhuriyet'in gündemini işgal eden önemli bir mevzuydu. Bu dönemde çocuklar "toplumsal ve siyasal tahayyülün" unsuru olarak görüldüğü gibi nüfus meselesi bağlamında da oldukça önem atfedilen aktörler olarak kodlanmışlardır.

Erken dönem Türkiye'sinde çocuğa atfedilen önemin çok boyutluluğuna yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Dönemin elitlerinin çocukla ilgili ortak görüşünü yansıtan "Tek çocuk başlı başına bir millettir, bir vatandır. Bir tek çocuk bir milletin tarihine, istikbaline neler ilave etmez?"[523] ifadesi çocuğun önemine yönelik vurgunun çok boyutlu niteliğine yönelik ipucunu barındırdığı gibi çocuğun ulus-inşa sürecindeki rolüne de işaret etmekteydi. Bu hususta rejimin çocukları vatanın gelişmesinin lokomotifi ve devletin bekasıyla da özdeşleştirilen temel aktörlerdi. Devlet için oldukça önem arz eden bu grup modernleşme ve kalkınma, medenileşme, cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcısı olma gibi birçok projenin öznesi olarak kurgulanmış; bu hususta tasavvur edilen vatandaşları şekillendirilmesi için yoğun bir mesaiye girilmiştir.

Cumhuriyet rejimi ideallerdeki çocuğu eğitim ve öğretimde gerçekleştirdiği inkılaplarla şekillendirmeye çalıştı. Bu şekillendirme sürecinde Cumhuriyet değerlerinin taşıyıcısı ve modernleşme ve kalkınmanın temel öznesi olan çocuklara değerler aşılanmaya çalıştı. Ayrıca çocukların medenileşme projesinin de önemli bir

[522] Suad Yılmaz, "Çocuk Yetiştirmek Bugün Bir Vatan Borcudur", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1937.
[523] Ferit Celal, "Çocuk", **Gürbüz Türk Çocuğu**, s. 34 (1929): 2.

aktörü olarak biçimlendirilmesi hedeflendi.[524] Bu doğrultuda Cumhuriyet'in evlatları olarak çocuklara medeni olmanın kıymetini ve incelikleri öğretilerek geleceğin medeni vatandaşlarını yaratma çabası içine girilmiştir.

Nüfusun niceliğinin ve niteliğinin artmasının hedeflendiği bu dönemde çocukların korunması ve sağlığı nüfus meselesinin en önemli alt başlıklarından birini oluşturuyordu. Nüfus siyasetinin çocuk siyasetinden ayrılamayacağı[525] görüşünü dile getiren Şemsettin Dora aslında çocuğun nüfus politikasındaki önemine yönelik dönemin genel algısını özetlemekteydi. "Yarını yaratacak ve yaşatacak"[526], askeri güce katkı sağlayacak, geleceğin anne ve babaları olacak müstakbel yetişkinlerin sağlık ve refah içinde olmaları gerekiyordu. Çocuğun yaşaması ve iyi koşullarda yetişmiş olması devletin bekasının yanı sıra kalkınma ve ilerleme projesini hayata geçirebilmesi açısından da önemliydi.[527] Ayrıca çocuklara küçüklüğünden itibaren aşılanan görevlerini müstakbel vatandaşlar olarak ifa edebilmelerinin koşulu "sağlıklı, gürbüz ve güçlü" olmalarıyla ilişkilendirilmekteydi.[528]

Genç Cumhuriyet'in karşılaştığı çocuk nüfusunun durumu ideallerdeki Türkiye'nin yaratılmasını zorlaştıracak nitelikteydi. Dönemin elitleri azımsanamayacak boyutta bir çocuk sorunuyla karşılaşmışlardı. Sorunun kaynağı Cumhuriyet öncesine uzanıyordu. Fakat bu sorun Cumhuriyet öncesinde Cumhuriyet dönemindeki kadar gündemi yoğun bir şekilde işgal etmemişti. Özellikle çocuk yoksulluğu ve buna bağlı olarak yetersiz beslenme ciddi bir problem olarak telakki edilmekteydi.[529] Bu meselenin yanı sıra uzun süren savaş yılları boyunca ve sonrasında çocuk meselesi kapsamındaki kaygıları biçimlendiren "acil ve yaygın" sorunlar "bebek ve çocuk ölüm oranlarının fazlalığı, öksüz çocuklar, hastalıklar"dı.[530] 1926 yılının Mayıs ayından 1927'nin sonuna kadar yılında Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekaleti'nin bazı bölgelerde topladıkları istatistikler çocuk ölüm oranına işaret ediyordu. Buna göre "1309 köyde 487.146 nüfus arasında yapılan inceleme sonucunda ortalama doğumun binde 39, umumi ölüm oranının binde 19 olduğu, bir yaşına kadar ölen çocukların ise

[524] Öztan, **Çocukluğun Politik İnşası**, 63-68.
[525] Şemsettin Dora, "Yeni Rejimde Çocuğun Ehemmiyet ve Kıymeti", **Uludağ**, s. 18 (1938): 45.
[526] Özmen, "Çocuk", **Gürbüz Türk Çocuğu**, s. 102 (1935): 10.
[527] Pınar Öztamur, "Definig a Population: Women and Children in Early Republican Turkey 1923-1950", 34.
[528] Libal, **age**, 54.
[529] Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesi'nde Yoksulluk Söylemleri", 183.
[530] Libal, **age**, 54-55.

binde 156" olduğu tespit edildi. Aynı bölgelerde düzenlenen anket 1929 yılı Ekim ve 1930 Eylül arasında çocuk ölüm oranının binde 141.7 olduğunu gösteriyordu.[531]

Arzulanan nitelikte nüfus yaratma politikasında çocukların elzem rolü doktorların da gündemini işgal eden bir konuydu. Özellikle çocuk ölümlerinin fazlalığının nüfus artışına ket vuran boyutta olduğuna dair doktorlar arasında yaygın bir endişe vardı. "Her yıl ölüp giden çocukları yaşatabilsek yurdumuza tümen tümen babayiğit asker kazandırmış oluruz"[532] ifadesi aslında dönem elitlerinin çocuk ölümleri karşısında duydukları endişenin ortak bir yansımasıydı.

Dönemin doktorlarından Besim Ömer Akalın çocuk sorununu en aza indirgemenin yolunu şöyle ifade ediyordu: "Bir ırk bir ulus için çocukların sayısı değil, sağlığı ve sağlamlığı da önemlidir. Çocuğu korumak ana ve baba kadar hükümetin ve yurttaşların da bir borcudur."[533] Akalın'nın bu ifadesi aslında dönem elitlerinin sorunun genel çözümüne yönelik ortak tutumunu özetliyordu. Bu çerçevede çocuk meselesi yalnızca anne ve babanın baş etmesi gereken bir görev olmakla sınırlandırılmıyor; devletin ve tüm yurttaşların bu meseleden sorumlu oldukları hatırlatılıyordu. Ebeveynler çocuklarının bakımlarına her ne kadar dikkat etseler de bu durumun yoğun ve sağlıklı nüfus yaratılmasında yeterli olamayacağı düşünülmekteydi. Bu nedenle çocuk meselesinin çözülmesinde özellikle de devletin rolü elzemdi.[534] "Bir hükümet, çocuğun hayatiyetini ve sağlamlığını temin ederek istikbale emin nazarlarla bakabilir, yurdun ilerlemesini emniyet altına almış"[535] olabilirdi. Bu çerçevede özellikle yoksul çocuklara yardım edilmesi oldukça önemli bir mesele olarak kodlanmıştı. Çünkü yoksulluk çocukların daha zayıf ve dirençsiz olmasına neden olduğu gibi yaşam koşullarını kötüleştirerek çocuk ölümlerine yol açan bir mesele olarak telakki edilmekteydi.[536]

Genç Cumhuriyet'in Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kapsamında "Çocuk Hıfzıssıhhası" başlığını taşıyan bir bölüme yer vermesi çocuk sağlığını dert edinmesinin ve "nüfus

---

[531] Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti: Vekaletin On Yıllık Mesaisi**, 1933, s. 76'dan aktaran Battal, **age**, 123-124.

[532] Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım,** 5.

[533] **Age**, 10.

[534] İhsan Hilmi Alantar, "Pediyatri Köşesinden Öjenik", **Yedinci Türk Tıb Kurultayı**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1939), 92.

[535] Akif Şakir Şakar, "Çocuk Maluliyetlerinde Erken Tedavinin Önemi", **CHP Konferanslar Serisi**, Kitap 17, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940): 3.

[536] Akalın, Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım, (**İstanbul:Ahmed İhsan Basımevi 1936), 46.

siyasetinin çocuk siyasetine bağlı"[537] olduğu anlayışının yansıması olarak okunabilir. Çocuğa ve kadın bedenine yönelik müdahaleleri bir arada ele alan bu bölümün ilk maddesi çocuk sağlığının korunması ve çocuk ölümlerinin azaltılması amacıyla kurumların inşasının yanı sıra halk arasında çocuk bakımının nasıl yapılacağının yaygınlaştırılmasıyla ilgili hayata geçirilmesi elzem görülen pratikler hususunda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'ni sorumlu tutmaktaydı. Bu bölüm kapsamında "Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi" ve "Süt Damlası"nın inşa edilme şartları ele alındığı gibi, çocuğun "hayat ve sıhhatini tehlikeye maruz bırakacak" davranışlar karşısında devletin çocuğu koruma altına alınacağı belirtilmekteydi. Ayrıca on iki yaşından küçük çocukların yanlarında ebeveynleri olsa dahi meyhane, sinema, tiyatro ve bar gibi mekanlara götürülmeleri yasaklanıyordu. Bunun yanı sıra kanunda çocuğa ispirto ve içki satışının da yasak olduğu ifade edilmekteydi. Çocukların temiz hava alması için park açılması dahi kanun kapsamında yer alıyordu.[538]

Bu kanunun yönlendiriciliğinde sağlık alanında kurumsal yapının geliştirilmesi çabası içine girilmiştir. Bu çerçevede Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin rolü öne çıkmaktaydı. Bu bakanlığın hayata geçirdiği birçok kurumla adeta "Türk çocuğunu yaşatmak ve gürbüzleştirmek davasını" üstlendiği ifade edilmekteydi.[539] İnşa edilen doğum ve bakım evleri sayesinde her yıl anneler ve çocukları "şifa ve sıhhat" bulduğu gibi çocuk doktorlarının sayısının artış içinde olduğu ve hastanelerde tedavi imkanlarının genişlediğinin altı çiziliyordu.[540]

Devletin çocuğun sağlığını temin etmek için hayata geçirdiği kurumsal yapılar aynı zamanda pozitif öjenik tutumun bir yansıması olarak da okunabiliyordu. İhsan Hilmi Alantar Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı'nda sunduğu "Pediyatri Köşesinden Öjenik" isimli metninde kurulan çocuk dispanserlerinin, çocuk sanatoryumlarının ve hastanelerinin "öjenik tatbikatına ait teşekküller" olduğunu ifade etmekteydi. Bu kurumların görevi yalnızca hasta çocukları tedavi etmekle sınırlandırılmamıştı. Çocuk sağlığını dert edinen bu kurumlar aynı zamanda "çocukları koruma, anneleri irşad (uyarma), onları doğru yola getirme", çocuklara maddi yardımlarda bulunma gibi faaliyetleri hayata geçirmiştir. Alantar kurumların bu faaliyetlerini öjeninin "çocuk hygiene (hijyen) kısmında birer çekirdek" olarak nitelendirmekteydi. Bu

[537] Şemsettin Dora, "Yeni Rejimde Çocuğun Ehemmiyet ve Kıymeti", **Uludağ: Bursa Halkevi Dergisi**, s. 18, (1938): 45.
[538] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", 8903.
[539] Rükneddin Fethi, "Çocuk Meselesi", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1939.
[540] Dora, **age**, 46.

çerçevede "çocuğun hastalandırılmamasının" öjeni açısından asıl önemli nokta olduğunu belirten Alantar, çocuk sağlığına odaklanan kurumların hayata geçirdikleri pratiklerle bu amaca hizmet ettiklerinin altını çiziyordu.[541]

Söylemleri işgal eden ve dönemin yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma idealine ters düşen çocuk meselesinin çözülmesi hususunda devletin sorumluluğu dile getirilse de, sorunun giderilmesi devletin kapasitesini aşan boyuttaydı. Otuzlu yıllarda Dünya krizinin etkisiyle ekonomisi daha da kötüleşen genç Cumhuriyet'in çocuk meselesiyle baş etmesi daha zor bir hal almaktaydı.[542] Böyle bir durum karşısında çocuk meselesinin çözümü için devlete yardımcı olabilecek kuruluşların hayata geçirilmesi dönemin elitlerince zaruri görülmüştür. Çocuk meselesi devletin ve sivil kurumların "sağlık ve refah" alanlarında gerçekleştireceği girişimlerle çözülebilirdi.[543] Bu sivil oluşumlar arasında öne çıkan ise Himaye-i Etfal Cemiyeti'ydi. Sonraki yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumu ismini alan bu oluşum yüzlerce şubesiyle "Türkiye'nin en göze çarpan" örgütlenmesi haline geldi.[544] Temel olarak "şehit çocukları ve savaş nedeniyle yoksulluk içine düşmüş çocukların bakım ve korunmasını sağlamak" gayesiyle oluşturulan,[545] devlete bağlı olmayan bu oluşumun merkezi komitesi milletvekillerinden oluşmaktaydı. Bu durum her ne kadar devletle resmi bağları olmasa da devletin bu alandaki politikalarının taşıyıcısı olduğunun en net ifadesiydi.

Oluşum bir taraftan öksüz çocukların barındırılması ile uğraşıyorken faaliyet alanını da gittikçe genişlemekteydi. Kurumun faaliyet alanı kapsamında çocuk sağlığına ve refahına odaklanan kampanyalar göze çarpmaktadır. Bu çerçevede çocukların yedirilmesinden giydirilmesine, anneye ve çocuğa sağlık hizmeti verilmesine uzanan pek çok uygulama hayata geçilmekteydi. Daha ayrıntılı olarak ele alınırsa kurum süt damlası, gündüz bakımevleri, diş dispanserleri, doğumevleri, yıkama yurtları, çocuk dispanserleri, aş evlerini hayata geçirmiştir.[546] Parasız süt dağıtımı, muayeneye gelen çocuklardan evde takip edilmesine karar verilenlerinin yardımcı ebe teşkilatı vasıtasıyla kontrollerinin yapılması, çocuğun korunmasının anne karnında başladığı düşüncesi doğrultusunda hamilelerin muayene edilmesi, gibi uygulamalar hayata

[541] Alantar, **age**, 92-93.
[542] Libal, **age**, 56.
[543] Libal, **age**, 55.
[544] Libal, **age**, 72.
[545] Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, 104.
[546] Çocuk Esirgeme Kurumu, **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi 1938-1939 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor**, (İstanbul: Kader Basımevi, 1940), 56-59.

geçirilmiştir.[547] Sağlık işlevlerini ise kapsamındaki poliklinikler ve gönüllü doktorlarca gerçekleştirmekteydi.[548] Himaye-i Etfal Cemiyeti hayata geçirdiği pratiklerle aynı zamanda anneliği de koruyordu. Çünkü anneliği korumak, aynı zamanda çocuğu korumaktı.

Himaye-i Etfal Cemiyeti eğitsel alandaki işlevleriyle de dikkat çekmekteydi. Çocuk bakımı konusunda yayımladığı eserlerle özellikle anneleri çocuklarının sağlığını koruma hususunda bilgilendirmeyi hedeflemekteydi. Kuruma bağlı olarak çıkartılan "Gürbüz Türk Çocuğu" dergisi ve kitapçıklar çocuk bakımı konusunda aileler için adeta rehber niteliğindeydi.[549]

Himaye-i Etfal Cemiyeti bütçe yetersizliği nedeniyle amaçladığı tüm hedeflerini gerçekleştiremese de nüfusun niceliği ve sağlığının temini açısından çocukların refahlarını ve sağlıklarını dert edinerek faaliyetlerde bulunması önemli bir husus olarak belirmektedir.

3.2.4. Asri Anneler ve Gürbüz Çocukları

Bir önceki başlıkta da değinildiği üzere erken Cumhuriyet döneminde çocuk ölümleri nüfus artışına engel olan ciddi bir endişe kaynağıydı. Doktorlar çeşitli yayınlar aracılığı ile dönemin sağlık anlayışı ile paralel bir şekilde, çocuk sağlığı konusunda bir taraftan halkı bilgilendirme misyonu üstlenirken diğer taraftan başka ülkelerdeki çocuk sağlığının korunmasına yönelik politikaları referans göstererek neler yapılabileceği konusunda devlete önerilerde bulunuyorlardı. Çocuk bakımı konusunda uluslararası literatürü takip eden[550] doktorlar gerek halkevleri yayımlarında ve popüler dergilerde çıkan makaleleri aracılığıyla gerek yayımlanan kitapları vasıtasıyla çocuk sağlığının korunmasında elzem görülen pratiklere, çocuk ölümlerinin nedenlerine ve bu ölümleri engelleyebilmek amacıyla hayata geçirilmesi zaruri görülen tedbirlere işaret etmekteydiler.

Doktorlar çocuk ölüm nedenlerini iki başlık altında sınıflandırmaktaydı. İlk sınıflandırma kapsamında hamilelik öncesi, doğum öncesi ve doğum esnasındaki pratiklerin çocuk ölümü üzerindeki etkisine yer veriliyordu. Önceki başlıklarda da

[547] Çocuk Esirgeme Kurumu, **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939**, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, 1940), 11-32.; MEB, "Süt Damlasında Gördüklerim", **Muhit**, s. 34 (1931): 12.
[548] Battal, **age**, 130.
[549] **Age**, 131.
[550] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası,** 130.

değinildiği üzere evlenecek çiftlerin sağlık durumlarını gözetmemelerinin neden olduğu hastalıklı cenin, kürtaj, erken doğum, annenin hamilelik sürecinde "hıfzıssıhha" ilkelerine uymaması ve doğumun hijyenik koşullarda gerçekleştirilmemesi ilk sınıflandırma kapsamında yer alan pratiklerdi.[551]

Çocuk ölümlerine dair sınıflandırmanın ikinci bölümünü ise, bebek ölümlerinin en sık karşılaşıldığı dönem olduğu belirtilen, çocuğun doğumdan bir yaşına kadar geçen süreçteki ölüm sebepleri oluşturmaktaydı. *Sıhhi Sayfalar'da* "Çocuklar Neden Ölüyorlar" başlığı ile yayınlanan yazısında Doktor Ali Rıfat ilk senesinde çocuk ölümlerinin "fevkalade" olduğunu vurgularken, doğumu takip eden ilk üç hafta içinde gerçekleşen bebek ölümlerinin çok daha fazla olduğunun altını çizmekteydi.[552] Naci Sait ise çocuk ölümleri sıklığının en fazla görüldüğü dönemin bebeğin doğumunu takip eden ilk on gün ve birinci ay olduğunu ifade ederken, bu ölümlerin yalnızca bir rahatsızlıkla doğan bebeklerin ölümlerinden ibaret olmadığını, bir kısmının da "ilerde tamamiyle salim şahıslar verecek" ve millet için adeta bir "ziyan" olarak nitelendirilen sağlıkla doğmuş çocukların ölümlerinden oluştuğunu vurgulamaktaydı.[553] Naci Sait bu vurgusuyla öjenik ideale de ters düşen bir duruma işaret etmekteydi.

Peki bu ölümler karşısında ne yapılabilirdi? Sıhhi Sayfalar'da çocukların yer aldığı bir fotoğrafın altında yazan "yok yere yok edilenler" ifadesi çocuk ölümlerinde ihmallerin etkisine dair dönem elitlerinin genel düşüncesini yansıtırken, ölümlerin ortadan kaldırılmasında yapılması gerekenlerle ilgili ipucu da sunuyordu. Bu ipucu doktorların üzerinde uzlaştıkları "çocuk bakımı" konusundaki yetersizliklerdi. Çocuk ölümlerinin büyük bir bölümü oluşturduğu düşülen bu ihmaller karşısında hayata geçirilmesi gereken önemli bir pratik vardı. Bu da çocukların sağlığının korunması ve ölüm sebeplerinin ortadan kaldırılmasında işlevsel olacağına inanılan "çocuk hıfzıssıhhası" bilgisinin halka aşılanmasıydı.[554] Hatta kimi doktorlara göre bu konu o kadar mühimdi ki, yeterli sayıda çocuğun dünyaya geldiği fakat yaşatılamadığı erken Cumhuriyet Türkiye'sinde doğumun teşvik edilmesinden ziyade halka çocuk bakım

[551] Ali Rıfat, "Çocuklar Neden Ölüyorlar", **Sıhhi Sahifalar**, s. 1 (1930): 6.; Ali Şükrü, "Bizde Çocuk Vefatına Sebep Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri", **Sıhhi Sahifalar**, s. 2 (1930): 38.; Naci Sait, "Çocuk Ölümü", **Ülkü**, c. 3, s.14, 1934.
[552] Ali Rıfat, "Çocuklar Neden Ölüyorlar", 7.
[553] Naci Sait, **age**, 130.
[554] Ali Rıfat, "Çocuk Ölümüne Karşı Çareler", 59.

bilgisinin aktarımı nüfus artışı hususunda oldukça elzem bir mesele olduğunun altı çizilmekteydi.[555]

Pierikültür yani çocuk bakım bilgisine sahip olunmasının "yalnız bedenen zayıf kalmaya mahkum ve cemiyet için bir yük olacak çocukların hayatını idame etmek ve bunları suni vasıtalarla büyütme"ye yaratmaya yardımcı olmayacaktır. Çocuk bakım bilgisinin "sağlam ve sıhhatte fertler verecek olan çocukların hayatlarını temin etme"yi de sağlayacağına dikkat çekilerek çocuk bakımının yurdun sağlıklı vatandaşlarla doldurulma gayesine temel teşkil ettiği vurgulanmaktaydı.[556] Bu çerçevede doktorlar çocuk sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek uygulamaları sorunsallaştırırken, çocuk bakımının sıhhi temeller doğrultusunda gerçekleştirilmesinin önemini vurgulamaktaydılar. Bu durum gürbüz bir çocuk yetiştirirken çocuğun nasıl giydirilmesinden, sıhhi bir çocuk giysisinin[557] hangi özellikleri barındırması gerektiğine; çocuğa banyo yaptırırken suyun sıcaklığının kaç derece olmasından odasının koşullarına kadar uzanan öğütlerle somutlaştırılmaktaydı.

Hayata geçirilmesi arzulanan bu pratikler, dönemin kamu sağlığı anlayışını da biçimlendiren önleyici sağlık ilkeleri kapsamında bulunduğu gibi olumlu öjeni idealine de hizmet etmekteydi. Çevresel koşullar bağlamında düzenlemeleri içeren çocuk bakımı dönemin öjenistlerince olumlu öjenik bir uygulama olarak telakki edilmekte ve sağlam nesillerin yetiştirilmesinde çocuk bakımı önemli bir pratik olarak yorumlanmaktaydı. Bu öjenistlerden biri olan İhsan Hilmi Alantar, sağlam bir anne ve babadan" sağlıklı bir çocuğun dünya gelmesiyle öjeni pratiğinin son bulmadığını vurgulayarak "çocuk hijyeni" hususunda ailenin bilgilendirilmesinin ehemmiyetine dikkat çekmekteydi.[558] Bu çerçevede Alantar çocuk hıfzıssıhhasının "insan mahsulünü Eugenik'in mühim bir şubesi" olduğunu ifade ederken, önemli olanın çocuğun hastalanmaması olduğunun" altını çizmekteydi. Bu unsur önemsenmediği takdirde çocukların karşılaşacağı durum şu benzetme ile özetlenebilirdi "Mahsul çürür, heder olur hastalanır ve ölür."[559]

[555] Uzman, "Öjenik", 6.
[556] Naci Sait, **age**, 130.
[557] Ali Şükrü, "Bizde Çocuk Vefatına Sebepler Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri", 73.
[558] Alantar, **age**, 94.
[559] Alantar, **age**, 94.

Rasyonel temeller doğrultusunda inşa edilen çocuk bakım meselesi yalnızca çocukların gündelik yaşamını şekillendirmeyi amaçlayan tavsiyelerle sınırlı kalmamış, ebeveynlerin yaşam tarzlarına da tesir etmiştir.[560] Bu hususta çocuk bakım pratiğinden sorumlu tutularak gündelik yaşamı dönüştürülmeye çalışılan baş aktörler ise annelerdi. Reşit Galip'in şu sözleri annelerin bu konudaki sorumluluklarını özetlemekteydi[561]:

> "Elbiselerinin ipeği ve elmaslarının parıltısı ile öğünen kadınlara yazıklar olsun! Türk kadını için en güzel süs ve en parlak elmas yavrusudur. Türk anası ancak çocuklarının sayısı ve gürbüzlüğü ile, onları ölüme kaptırmadan büyütebilmiş olması ile öğünür."

Anne olacak kadınların çocuk bakım bilgisinden yoksun olması doktorlar tarafından oldukça eleştirilen bir durumdu. Bu durum çocuğun sıhhati açısından tehlike arz edici olduğu kadar medeniyetle de çatışıyordu.[562] Doktor Nazım Bekir'in kadınların çocuk bakımı konusundaki cehaletlerine dair şu sözleri dönemin doktorlarının annelerle yönelik ortak tutumuna işaret etmekteydi[563]:

> "Annelerin çoğu çocuklarına bakmıyorlar. Yalnız doğurmasını ve öldürmesini biliyorlar. Zenginlerde de böyle. Çocuk bakımı hakkında zerre kadar malumat yok. Kitap okumuyorlar. Sinema vakti geldi mi hizmetçiye 'ne pişirirsen pişir!' deyip kapıyı çekip gidiyorlar. Çocuğun ateşi oldu mu geçer diye on gün bekliyorlar. Doktor çağırmıyorlar. Fakirlerde görgüsüzlük, cahillik, zenginlerde süs, eğlence düşkünlüğü çocuk hayatlarını kasıp kavuruyor."

Annelerin ne kadar çok çocuğa sahip olsalar da "bakım bilmediğinden, ferdi ve içtimai hıfzıssıhhaya vakıf olmadığından" ve "ilmin emrettiği" hususları dikkate almadığından çocuklarının hastalanıp ölmesi[564] nüfus politikası lehine çözülmesi gereken bir sorundu. Bu çerçevede anneler geleneksel yöntemleri terk ederek doktorların önerileri dahilinde modern pratikleri benimsemeliydiler. Çünkü "iyi bakılan çocuk ne ağır hasta olur ne de doktor ister, hastalar ve ölenler bakımsız ve ihmal edilmiş çocuklar" olduğu anlayışı hakimdi.[565] Doktorlar yalnızca çocuk doğurmakla annelik işlevinin yerine getirilemeyeceği hatırlatılıyordu. Kadınlardan fenni bilgiler doğrultusunda çocuklarını büyüten, hastalığa yakalanmaktan koruyan "asri anneler" olması bekleniyordu.[566] Çocuk bakımı konusunda "aydınlatılan" bu anneler ilim rehberliğinde çocuğunu büyütecek ve böylece sahip oldukları hıfzıssıhha bilgisiyle çocuklarının sağlığını temin ederek nüfusun ziyadeleşmesine de katkıda bulunacaklardı. Bu kadar mühim bir mesele karşısında asri anneliği benimsememiş

[560] Öztan, **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası,** 128.
[561] Reşit Galip, "Çocuk Bakımı Öğütleri"**, Halk Kitapları Serisi**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929, 3.
[562] İhsan Hilmi, "Asri Anne", **Sıhhi Sahifalar**, s. 6 (1930): 184.
[563] MEB., **age**, 14.
[564] Uzman, "Öjenik", 8; İhsan Hilmi, "Asri Anne", 182.
[565] İhsan Hilmi, "Asri Anne", 183.
[566] **Age**, 183.

kadınlar ise aşağılayıcı söylemleri barındıran eleştirilerin hedefindeydi. "Çocuklarının nasıl besleneceğini bilmeyen" ve "öğrenmek de istemeyen" bu cahil anneler ülkenin ihtiyaç duyduğu sağlam vatandaşlar yaratma idealine engel teşkil ediyorlardı. Doktorların aktardıkları bilgilere uymayıp "Hatice ninenin" sözüyle hareket eden[567] veya "kocakarı ilaçlarından" medet umarak çocuklarını hocalara okutan bu annelerin çocuk ölümlerindeki payına dikkat çekiliyordu.[568]

Geleneksel yöntemlerin terk edilerek anneliğin "fenni" temeller dahilinde yürütülmesi kanunlar yoluyla da desteklenmekteydi. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 169. maddesi bu durumunun yansıması niteliğindeydi. Geleceğin müstakbel anneleri olarak görülen genç kızların fenni annelik yolunda ilerlemeleri amacıyla "Kız liselerinde ve orta tahsilli kız mekteplerinde" haftada en az bir saat olmak üzere, idarece uygun görülen sınıflara "fenni çocuk bakımı" yöntemlerinin verildiği derslerin açılacağı ifade ediliyordu.[569] Bu kanun asri anneliğin temellerinin genç kızlıktan itibaren atıldığının en net göstergesiydi. Çocuk bakım bilgisinden yoksun olan "akıllı" anneler ise modern yöntemlerin aktarıcıları olan ebelerden ve doktorlardan bilgi alarak bu konudaki açığını giderebilirdi.[570]

Peki çocuğun yaşamına dair süreçleri dert edinen doktorlar çocuk bakımı kapsamında özellikle hangi konularda söylemler üreterek annelerin davranışlarını dönüştürmeyi hedefliyorlardı? Çocuğun nasıl beslenmesi gerektiği üzerinde durulan en mühim meselelerden biriydi. Çünkü çocukların en iyisi olduğu tartışmasız olan "fenni" ilkeler doğrultusunda beslenmesi, onların bedenlerinde dezenformasyona yol açarak sağlam nesil yaratma idealine engel olabilecek hastalıklardan koruyabilirdi. Hatta bu ilkelere dikkat ederek çocukları beslemek çocuk ölümlerine yol açan hastalıkların önüne geçilmesinde de elzem bir pratik olarak resmediliyordu. Öyle ki *Sıhhat Almanakı'ndaki* yazısında Doktor Ali Rıfat Bey çocukların ilmin göstericiliğinde beslenmesinin nüfus azlığı ile mücadele etmek anlamına geldiğinin altını çizerken bu meselenin aynı zamanda hem "memleketini sevenler için" hem de "insanlığı sevenler için" bir borç olduğunu vurguluyordu.[571] Bu açıdan doktorlar çocukların ne zaman ve hangi yiyeceklerle beslediklerinde vatana gürbüz evlatlar

[567] İhsan Hilmi, "Yaz İshalleri", **Sıhhi Sahifalar**, s. 5 (1930): 137.
[568] Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır**, 7,9; Ali Şükrü, "Bizde Çocuk Vefatına Sebep Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri", 71.
[569] "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", 8903.
[570] İhsan Hilmi, "Asri Anne", 183.
[571] Ali Rıfat, "Hanımlar Çocuklarınızı Kendiniz Emziriniz**", Sıhhat Almanakı**, ed. Mazhar Osman Uzman, (İstanbul: Kader Matbaası, 1933): 284.

kazandırabileceklerinin reçetelerini sunarak annelerin nüfus davasına hizmet etmesini arzuluyorlardı.

Çocukların beslenmesinde üzerinde en çok durulan konu ise anne sütünün önemiydi. Anne sütünün barındırdığı vitamin ve minerallerle çocuğun bağışıklık sistemini güçlendirerek hasta olmasını engellediği gibi çocuğun dinçliğini de arttırdığının ve büyümesine yardımcı olduğunun altı çizilmekteydi.[572] Hatta doktora danışmadan ve sebepsiz yere bebeğe verilen anne sütünün kesilmesini "cinayet" olarak nitelendiren söylemlerin varlığı dikkat çekmektedir.[573] Anne sütüyle beslenmeyen çocukların ölüm miktarının, anne sütüyle beslenenlerinin ölüm miktarının çok üzerinde olduğu vurgulanmaktaydı. Ayrıca çocuklarını sütleriyle beslemeyen anneler, çocuklarının verem gibi hastalıklara yakalanabileceği veya bünyelerinin zayıf karakterde olacağı konusunda uyarılmaktaydı.[574]

Çocuğun sağlığı açısından başka bir annenin sütünün kendi annesinin sütü kadar yararlı olmayacağının altı çizilerek anneler çocuklarını kendilerinin emzirmeleri konusunda uyarılıyorlardı. Öyle ki bu hakikat söylemlerinin yaratıcısı olarak öne çıkan profesyonel kişilerin aktardığı istatistiki veriler bir taraftan durumun ciddiyetinin kanıtlanmasına dayanak oluşturuyorken, diğer taraftan annelerin bu konudaki eylemlerinin de profesyonellerin söylemleri doğrultusunda dönüştürülmesi hedefleniyordu. Bu "çok bilgili hekimlerin" hesaplarına göre çocukların beslenme koşullarındaki farklılıklar ölüm oranlarına da yansıyordu. Beslenme koşullarına göre "sütanaların evlerinde bakılan çocuklar, annesinin evinde emzikle beslenenler ve annesinin yanında meme ile beslenenler" olarak üç kategoriye ayrılan çocukların ölüm ihtimalleri ise sırasıyla şöyle verilmekteydi: yüzde yetmiş bir, yüzde otuz iki ve yüzde on beş. Başka bir anlatıda ise kendi annesinin sütüyle beslenen çocuklar arasındaki ölüm oranının yüzde on dört civarında seyrettiği ifade edilirken, bu oranın çocukların sütanneler tarafından beslendiğinde yüzde otuz ile yüzde elli arasındaki bir değere yükseldiğinin altını çizilmekteydi.[575] Bu veriler annelerin mecbur kalmadıkça çocuklarını beslemek için inek sütü kullanmamaları ve sütanne tutmamaları konusunda meşruiyet zeminini de inşa etmekteydi. Anneler çocuğunu

[572] İhsan Hilmi, "İlk Yaştaki Çocukların Beslenmesi", **Sıhhat Almanakı**, ed. Mazhar Osman Uzman (İstanbul: Kader Matbaası, 1933), 490.
[573] Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **Annelere Nasihat**, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1929), 5.
[574] İsmet Kamil, "Valide Sütü İle Çocuk Beslemek", **Sıhhi Sahifalar**, s. 3 (1930): 110.
[575] Ali Rıfat, "Çocuklar Neden Ölüyorlar", 7.

kendi sütü ile besleyerek geleceğin sağlam vatandaşlarının nüvelerini de atmış olacaktı.

Annelerin çocuklarını emzirirken bu görevlerini "fenni" usullere sadık kalarak yerine getirmeleri de önemliydi. Bebeklerinin sağlıklı olması için annelerden beklenen ise çocuğa sütün kaç saat arayla verilmesinden kaç dakika verilmesi gerektiğine dair doktor önerilerine uymalarıydı.[576] Annelerin kendi güzelliği için çocuklarını emzirmemeleri ise kabul edilemez bir durumdu. Hatta erkeklerin askerlik yapmasıyla annelerin bebeklerini emzirmesi eş değer nitelikte görevler olarak sunulabiliyordu. Doktor İhsan Hilmi'nin "Çocuğunu emzirmekten kaçınan ana askerlikten kaçan erkekten daha ağır soysuzluk etmiş olur."[577] ifadesi bu durumun en açık örneğidir. Annelerin bebeklerini sadece tek bir durumda emzirmemeleri kabul edilebilirdi. O da annenin bulaşıcı hastalığa yakalandığı zamandı. Annenin böyle bir hastalıktan mustaripken bebeğini emzirmesi bebeğin sağlığını tehlikeye atan bir eylemdi.

Sağlam çocuklar yetiştirilmesinde anne sütü kadar ek gıdalara başlama zamanı da mühimdi. Doktorlar anne sütünün çocuğun ihtiyacı olan mineralleri ve vitaminleri zamanla karşılayamayacağını belirtiyorlardı. Bu durum ise çocuğun gelişimini engelleyebilir ve hastalanmasına neden olabilirdi. Bu nedenle ne zaman ek gıdalara geçilmesi gerektiği konusunda doktorlarca belirlenmiş reçetelere uyulması çocuğun sağlıklı olmasında dikkat çekilen bir diğer önemli hususdu.[578]

Çocuk sağlığı konusunda doktorların sundukları reçetelerde beslenme kadar ehemmiyet gösterilen bir diğer husus da çocuğun düzenli olarak dışarı çıkarılarak hava aldırılması ve güneş banyosu yaptırılmasıydı. Uygulanması adeta "vazife" olarak addedilen bu pratiklerin çocukların hastalıklardan korunmasına yardımcı, doğal bir ilaç niteliğinde olduğu ifade edilmekteydi. Hava çocuğun verem, soğuk algınlığı gibi hastalıklarına iyileştirici etkisi ile kendini gösterirken, güneş ışını ise çeşitli kemik hastalıklarına yakalanmasını önleyerek çocuğun sağlıklı olmasını temin ediyordu.[579]

Bulaşıcı hastalıklar çocukların sağlığını tehlikeye atan bir diğer unsurdu. Bu hastalıklardan korunarak "yüz binlerce çocuğun" hayatının kaybedilmesinin de

[576] Ali Rıfat, "Çocukları Besleme Usulü", **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933, s. 248-250.; Ali Rıfat, "Çocukları Nasıl Emzirmeli", Sıhhi Sahifalar, s. 143-145.
[577] Reşit Galip, "Çocuk Bakımı Öğütleri", 27.
[578] İhsan Hilmi, "İlk Yaştaki Çocukların Beslenmesi", 490-490.
[579] Ali Şükrü, "Hava ve Ziya", **Sıhhat Almanakı**, (İstanbul: Kader Matbaası, 1933): 266-268.

önüne geçilebilirdi. Bu nedenle anneler çocuklarını hastalığa yakalanmaya müsait ortamlara götürmemeye dikkat etmeliydi. Hastalığın hanede belirdiği durumda ise çocuklarını okula göndermemeli, çocukların sağlığının düzelmesini beklemeliydi.[580]Ayrıca çocuğun sağlığının korunup onun hastalanmasının önüne geçmek ne kadar mühimse, çocuk hastalandıktan sonra yapılacak olanlar da o kadar önemliydi. 1929 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti tarafından yayınlanan kitapçıkta özellikle bulaşıcı hastalığa yakalan çocukların vaktinde doktora götürülmemesinin çocuk ölümlerinin ciddi bir kısmının nedenini oluşturduğu da vurgulanmaktaydı.[581]

Çocuk bakımı konusu devlet kurumlarınca da üzerinde durulan bir meseleydi. Çocuk bakımında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nce oluşturulan bakımevleri de önemliydi. Bakımevleri çocukların yalnızca hastalandığında değil; sağlıklı olduklarında da her hafta götürülmesi gereken ve annelere de "doğru bakım usullerini" öğreten merkezlerdi.[582] "Çocuk dispanserleri, süt ve mektep çocuğu bakım yerleri, doğum ve çocuk bakım yerleri" de öjenik müesseseler olarak değerlendirilmekteydi.[583]

Sonuç olarak, yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma idealindeki genç Cumhuriyet çocuk sağlığını ve ölümünü bu idealine ulaşmasını engelleyen bir durum olarak kodladı. Sorunun çözülmesinde ise annelerin çocuk bakımı konusunda eğitilmesi gerekiyordu. Bu çerçevede doktorlar çeşitli vasıtalar yoluyla anneleri bu konu hakkında aydınlatma misyonu üstlendiler. Çocuk bakımı öjenist söylemin de dikkat çektiği bir meseleydi. Bu hususta annelerin geleneksel yöntemi bırakıp, fenni ilkeler doğrultusunda çocuklarına bakmaları arzulandı. Yani onlardan asri anneler olmaları beklendi. Çocuğun beslenmesinden uyutulmasına kadar annelerin uymasının arzulandığı birçok hakikat söylemi inşa edildi. Anneler bu söylemlere uyarak ülkeye gürbüz çocuklar kazandıracaklardı. Nüfusun biyolojik varlığının sorunsallaştırmasının parçası olan bu pratikler aynı zamanda biyopolitik durumun da bir göstergesiydi.

[580] Ali Şükrü, "Bizde Çocuk Vefatına Sebep Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri", 39-40.
[581] Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **Annelere Nasihat**, 3.
[582] **Age**, .4.
[583] Alantar, "Pediyatri Köşesinden Öjenik", 93.

4. SONUÇ

Bu tez, erken Cumhuriyet Türkiye'sinde 1923-1950 arası evlilik pratiğinin ve ailenin nüfus meselesi bağlamında nasıl düzenlenmeye çalışıldığına odaklandı. Ayrıca hayata geçirilen pratiklerin ise biyopolitik rasyonalitenin bir göstergesi olduğunu göstermeye çalıştı. Cumhuriyet kurulduğunda devlet ve dönemin elitleri uzun süren savaş yılları nedeniyle yıpranmış bir nüfusla karşılaşmıştı. Nüfus, devletin prestiji ve bekası kadar özellikle ekonomik kalkınması ve ülke savunması açısından da önemli bir faktördü. Dönemin benimsenen ekonomi politikası ve deneyimlenen uzun savaş yılları, ülke topraklarını yoğun ve sağlıklı bir nüfusla doldurma gerekliliğini meşrulaştırıyordu. Ülke topraklarının arzu edilen nüfusla dolması için devlet ve elitler işbirliği içine girdi. Bu süreçte evlilik pratiğinin ve ailenin düzenlenmesi önemli bir merhale olarak görüldü. Diğer bir deyişle evlilik pratiği ve aile, arzulanan nüfusu yaratmak için üretilen söylemler ve hayata geçirilen uygulamalar bağlamında düzenlenmeye çalışıldı.

Devletin ve elitlerin tahayyüllerindeki nüfusu yaratmak için yoğun bir çaba içine girmeleri ve vatandaşlarının biyolojik varlığını dert edinerek yaşama dair süreçlere müdahalede bulunmaları aynı zamanda genç Cumhuriyet'in biyopolitikasının da bir tezahürüdür. Foucault, biyopolitika olarak adlandırdığı iktidar teknolojisinin "nüfus olarak ortaya çıkan bir canlılar topluluğuna özgü fenomenlerin (sağlık, sağlığın koruması, doğum, uzun yaşam, ırklar) hükümet uygulamalarının karşısına çıkardığı sorunların nasıl akılsallaştırdığına"[584] işaret ettiğini söylemektedir. Yaşamı konusu haline getiren iktidar yaşama ait süreçleri denetlemekte ve düzenlemektedir. Bu çerçevede iktidar "daha çok yaşatmak için müdahale etme ve yaşamın biçimine yaşamın nasılına müdahale" etmeye odaklanmaktadır.[585] Tez boyunca da görüldüğü gibi iktidar odağına nüfusu yerleştirerek, nüfusun biyolojik varlığını hedef alan söylemler üretmiş ve pratikleri hayata geçirmiştir. Böylelikle yoğun ve sağlıklı bir

[584] Foucault**, Ders Özetleri 1970-1982**, 109.
[585] Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, 253.

nüfusun inşasına engel olabilecek faktörlerle mücadele amaçlanmıştır. Tahayyüllerdeki nüfusun inşa sürecinde genç Cumhuriyet'in vatandaşları adeta biyolojik varlıklarına odaklanan hakikat söylemleriyle kuşatılmışlardır. Bu söylemler bir taraftan vatandaşların sağlığını koruması için nelere dikkat etmeleri ve nelerden kaçınmaları gerektiğinin sınırlarını çizerken, diğer taraftan onlardan nüfus davasına yardımcı olmalarını talep etmekteydi. Sadece söylemlerle değil kanunlarla ve kurumsallaşma ile de nüfusun biyolojik varlığını tehdit edebilecek faktörler düzenlenmeye ve ayarlanmaya çalışılmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusa yönelik politikaların hayata geçirilmesi için nüfus sayımlarının düzenlenmesine büyük bir önem atfedildi. Nüfus sayımları aracılığıyla nüfusun denetimi gerçekleştirildiği gibi bilimsel verilere dayanan sonuçlar hakikatin de inşa edilmesine yardımcı oldu. Tahayyül edilen nüfusun inşa sürecinde bir taraftan pronatalist nüfus politikası hayata geçirilirken diğer taraftan ülkenin sağlıklı vatandaşlarla doldurulması hedeflendi. Nüfusun biyolojik varlığını tehdit ederek arzulanan nüfusun yaratılmasına engel olabilecek durumlarla mücadele edilmesi amaçlandı. Böylelikle yaşamın tıbbi anlayış doğrultusunda örgütlenmesi hedeflendi. Bu çerçevede devlet sağlık alanındaki kurumsal yapısını genişletme ve personel sayısını arttırma çabası içine girdi. Oldukça kapsamlı nitelikteki Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hayata geçirildi. Bu kanun, hastalıklarla nasıl mücadele edileceğine işaret ettiği gibi devletin benimsediği yeni sağlık anlayışını da ilan ediyordu. Benimsenen yeni sağlık anlayışı önleyici tıp etrafında örgütlenmişti. Bu anlayışın odaklandığı husus ise vatandaşların hastalığa yakalanmasının önüne geçilmesiydi. Bu pratiğin en etkili yolu kamu sağlığı propagandası yapılarak halkın sağlık konusunda eğitilmesi; başka bir ifadeyle halka hıfzıssıhha (hijyen) bilgisinin aşılanmasıydı. Ayrıca halkın geleneksel yöntemleri terk edip modern tıbbın yönlendiriciliği ile hareket etmesi arzulandı.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bulaşıcı hastalıklarla ilgili film gösterimleri düzenleyerek, afiş ve bröşürler çıkartarak ve kitapçıklar yayımlayarak bu amacını gerçekleştirmeye çalıştı. Ayrıca kamu sağlığı elemanları da halkın koruyucu sağlık önlemleriyle ilgili bilgilendirilmesinde görevlendirildiler. Nitekim sağlıklı toplumun yaratılmasında devlet yalnız değildi. Doktorlar farklı mecralar yoluyla sağlığı koruma konusunda halkı bilgilendirme misyonu üstlendiler. Bu mecralar arasında farklı alanlarda uzmanlaşmış doktorların makalelerinden derlenen kitap, dergiler ve

doktorların eserleri bulunmaktaydı. Bu tablonun özeti dönemin elitlerinden olan doktorların ve devletin işbirliğine girerek sağlıklı toplum idealini somutlaştırmaya çalışmasıdır. Ayrıca sosyal yardım alanında işlev gören gönüllü kuruluşların faaliyetleri de sağlıklı toplum inşa pratikleri kapsamına yerleştirildi. Çünkü yaşam koşullarının iyileştirilmesi aynı zamanda toplumun sağlığı açısından da önemliydi.

Erken Cumhuriyet Dönemi nüfus meselesinin biçimlenmesinde öjeni düşüncesinin de payı olmuştur. Türkiye bağlamında nüveleri Cumhuriyet öncesine uzanan öjeni düşüncesi 1930'lu yıllardan itibaren nüfus meselesine dair söylemleri şekillendirmeye başlamıştır. Kalkınma ve ilerleme gayesinin benimsendiği bu dönemde öjeni, öjenistler tarafından fit insanlardan oluşan bir toplumun inşası için yararlı bir bilim olarak kodlandı. Çünkü bu gayenin gerçekleştirilmesi için sadece niceliksel açıdan değil niteliksel açıdan da iyi durumda bir nüfusa ihtiyacı vardı.[586]

Türkiye'deki öjenistler ahlaki karakterin ve yeteneklerin de kalıtımsal olduğunu dile getirmiş olsalar da odaklandıkları temel husus sağlam nesillerin inşasıydı. Bu nedenle frengi, belsoğukluğu, alkolizm, cinnet gibi rahatsızlıklardan mustarip olanların üremesi nüfusta dejenerasyona yol açacağından arzulanan bir durum değildi. Hatta bu rahatsızlıkların başka rahatsızlıkları da tetikleyeceğini ifade eden söylemler üretilerek toplumda bir korku halesi yaratılması dikkat çekmektedir.

Hem Lamarkçı ve hem Mendelci kalıtım teorileri Türkiye'deki öjeni söylemlerinde kendilerini gösterdi. Lakin Türkiye'deki öjenistler çevresel etkileri daha geniş bağlamda okudular. Şöyle ki, iyi olanın potansiyelini gösterebilmesini veya kalıtımsal yapıda dezenformasyona neden olacak hastalıkların önlenmesini sağlayacak uygulamaları da öjenik nitelikli pratikler olarak değerlendirdiler. Böyle bir durum dönemin sağlık anlayışı kapsamındaki kimi pratiklerle öjenist söylemin kesişmesine neden oldu. Ayrıca Türkiye'deki öjeni tarihi ile ilgili çalışan araştırmacıların[587] da belirttiği gibi öjeni sadece tartışma düzeyinde kalmadı; etkisi bazı kanunlara ve pratiklere de yansıdı. Yine her ne kadar Türkiye'de genel olarak olumlu öjenik pratikler benimsense de kimi öjenistlerin söylemlerinde ve Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun evlilikle ilgili maddelerinde olumsuz öjenik tonlar da kendini gösterdi.

[586] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", 414.
[587] Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi"; Arpacı, ""Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)".

Evlilik pratiği ve aile de yukarıda özetlenen yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma çabalarının bir parçası olarak düzenlenmeye çalışıldı. Evliliğin nüfus artışını sağlayan mecra olarak kurgulanması bekarlığın nüfus artışını engelleyen bir faktör olarak kodlanmasına neden oldu. Nüfus Komisyonu'nun bekarlık vergisiyle ilgili raporu erken Cumhuriyet Türkiye'sinde bekarlık meselesinin nasıl algılandığının en açık ifadesidir. Yine 1938 yılındaki evlilik yaşının düşürülmesine dair kanun görüşmesinin de aktarıldığı meclis tutanağı, dönem elitlerinin bekarlığa yönelik bakış açısının tespit edilmesine yardımcı olan bir diğer belgedir.

Nüfus Komisyonu'nun raporu ülkedeki bekar nüfusla ilgili elde net veriler bulunmadığından dolayı tahminlerden yola çıkılarak hazırlanmıştı. Ülkedeki tahmini bekar sayısının vergi almaya değmeyecek miktarda olduğu belirtildiği halde evlenmenin kolaylaştırılmasıyla ilgili önerilerin sunulması ülkedeki bekarlığı en aza indirme çabasının ürünüydü. Bu durum ise bekarlığın devlet ve elitler nezdinde nüfus artışını tehdit edici unsur olarak kodlandığının ve daha fazla nüfusa erişmeyi engelleyen bir faktör olarak görüldüğünün göstergesidir. Ayrıca bekarlık vergisi önerilerinde toplanan verginin bir bölümünün çok çocuklu ailelere verilmesine dair ibarenin bulunması da bekarların milli bir dava olarak kodlanan nüfusun arttırma gayretlerine yardımcı olmamalarının karşılığıydı.

Bekarlığın nüfus meselesi bağlamında sorunsallaştırıldığı bir diğer boyut ise bekar erkeklerin sağlığıydı. Bekarlığın zührevi hastalıklarının artma nedeni olarak addedilmesi, bekarlığın nüfusun sağlığını açısından tehdit edici bir unsur olarak kodlanmasına neden oldu. Bu durum genç erkeklerin sağlıklı yuvalar kurmasını engellediği gibi tahayyüllerdeki nüfusa ulaşılmasını da zorlaştırabilirdi.

Evlilik pratiğine de yoğun ve sağlıklı nüfusa erişme motivasyonuyla müdahale edildi. Bir taraftan ideal evlenme yaşı belirlenirken, diğer taraftan sağlıklı nesiller yaratma gayesinin yönlendiriciliği ile evlenmesi arzulananlarla arzulanmaların sınırlarını çizen söylemler üretildi. Bu sınırlar yasal çerçeveye de yansıdı. Böylelikle evlilik pratiğinin düzenlenmesinde dönemin sağlık anlayışının ve öjeni söylemlerinin etkisi oldu. Tüm bu pratikler sağlıklı neslin inşasında önemli olduğu kadar anne ve babanın hastalığından kaynaklanan çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi açısından da elzemdi.

Yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma gayretleri çerçevesinde ailenin alanına da müdahale edildi. Nüfusun arzulanan nitelikte olması için sağlıklı ve kalabalık ailelerin inşasının

gerekliliğine inanıldı. Hem söylemsel boyutta hem de yasal çerçevede çok çocuklu ailelerin varlığı desteklendi. Söylemler ve uygulamalar ailenin özellikle iki üyesine odaklandı. Bu üyelerden biri annelerdi. Dönemin pronatalist nüfus politikası ve sağlık anlayışının yönlendiriciliği ile kadınların bedeni ve doğurganlığı hedef alındı. Bu müdahaleler aynı zamanda öjenistlerin destekledikleri pratikleri de barındırıyordu. Bir taraftan kürtaj ve doğum kontrol yöntemleri yasaklanırken diğer taraftan anne adayının ve bebeğinin sağlığını koruyacak kurumlar ve pratikler hayata geçirildi. Ayrıca anne adaylarının bebeğinin sağlığını tehdit edebilecek davranışlardan kaçınması ve gebelik hıfzıssıhhasının belirlediği hususlar dahilinde davranması arzulandı.

Söylemlerin ve pratiklerin yoğunlaştığı diğer aile üyesi ise çocuklardı. Geleceğin işgücü ve ülke savunmasının aktörleri olarak bu grubun sağlığı da oldukça mühimdi. Çocuk ölümleri ise dönemin elitleri arasında nüfus artışına ket vurduğu düşünülen ciddi bir endişe kaynağıydı. Çocuğun nüfus meselesi ve ülkenin geleceği bağlamındaki konumu nedeniyle devlet ve elitler çocukların sağlığının temini için yoğun bir çaba içerisine girdiler.

Çocukların gürbüz olması ve ölümlerinin önüne geçilmesinde annelerin çocuk bakımındaki rolleri önemli görülürken konu ile ilgili cahillikleri çocuk ölümlerine yol açan ciddi bir problem olarak kodlandı. Bu nedenle Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti yayımladığı kitapçıklarla ve personelleri aracılığıyla; doktorlar ise çeşitli yayınlar vasıtasıyla anneleri fenni çocuk bakım ilkeleri ile aydınlatarak "asrileşmelerini" arzuladılar. Bu hususta annelere bebeklerini nasıl emzirmelerinden çocuk kaç aylıkken ek gıdaya başlanması gerektiğini içeren reçeteler sunuldu. Böylelikle annelerden çocuk bakımıyla ilgili geleneksel uygulamaları terk edip fenni çocuk bakım ilkelerini benimsemeleri, vatana gürbüz Türk çocuklarını kazandırmaları istendi.

Bu tez merkezine yaşama dair süreçleri yerleştiren iktidara odaklanılarak "nasıl" sorusuna cevap aradı. Bu soruya cevap ararken yoğun ve sağlıklı nüfus yaratma çabalarının başarısı ise çalışmanın dışında bırakıldı. Fakat konuyla ilgili özellikle birkaç noktaya değinmek istiyorum. Tahayyül edilen nüfusu yaratma başarısı aynı zamanda "devletin toplumu yönetecek sürekli ve etkili mekanizmaları elinde

bulundurmasıyla"[588] alakalıdır. Bu noktada Mann'ın "merkezi devletin, bölgelerine nüfuz etme ve lojistik olarak kararlarını uygulamak için sahip olduğu kurumsal kapasitesi" olarak tanımladığı alt yapısal iktidar kavramı devreye girmektedir.[589] Başka bir ifadeyle devletin kapasitesi gündeme gelmektedir.

Alt yapısal iktidar "devletin altyapısıyla toplumsal yaşamı denetleyen, toplum aracılığıyla iktidar, kolektif iktidardır."[590] Böylelikle toplumla karşılıklı ilişkiye giren devlet "kendi varlığını görünür kılmayı"[591] arzular. Tek taraflı bir ilişkinin olmadığı böyle bir durumda, devlet toplumsal kontrol mekanizmalarıyla topluma nüfuz ederek "gündelik yaşama sızma"yı arzular.[592] Bu çerçevede toplumsal hayata temas ederek etki alanını genişletmek için lojistik teknikleri hayata geçirir.[593] Devletin alt yapısal iktidar arayışı "sadece ekonomik ve teknik anlamıyla değil, özellikle devlet kapasitesini genişlettiği ve merkezin yerel üzerindeki iktidarını kuvvetlendirdiği ölçüde siyasal anlamda önem kazanır."[594]

Peki erken Cumhuriyet döneminde devletin yoğun ve sağlıklı bir nüfus yaratmak için hayata geçirdiği pratikler ne kadar başarılı olabilmiştir? Başka bir ifadeyle devletin, halkın gündelik yaşamına sızarak yerelde altyapısal iktidarını kurma arayışlarının başarılı olduğunu söyleyebilir miyiz?

Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda erken Cumhuriyet döneminde devletin altyapısal iktidarının inşa sürecinde bir takım sınırlarının olduğunu söylemek mümkün. Bu sınırlardan ilki devletin istatistik toplama yani nüfusu denetleme zafiyeti. Bekarlığın düzenleme çabalarının anlatıldığı bölümde görüldüğü gibi, Nüfus Komisyonu'nun bekarlık vergisiyle ilgili hazırladığı raporda bekarların ve dulların sayısına dair elde kesin veriler bulunmadığından dolayı ülkedeki bekarların sayısı ancak tahmine dayanılarak hesaplanmaya çalışılıyordu. Nüfus kaydının sistematikleşmemiş olması

[588] Akın, **age**, 208.
[589] Michel Mann, **İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914**, çev. Ali Rıza Gürgen vd., (Ankara: Phoneix Yayınevi, 2012), 68.
[590] **Age**, 68.
[591] Ayfer Genç Yılmaz, "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,** c.1, s. 1 (2013): 44.
[592] Yılmaz, "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", 44.
[593] Tim Jacoby, **Sosyal İktidar ve Türk Devleti,** çev. Devrim İnci, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 23.
[594] "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", 44.

ve halkın nüfus dairelerine bildirimde bulunmaması[595] devletin nüfusunu tanımayı zorlaştırdığı gibi bu alanda devlet kapasitesinin sınırlarına da işaret ediyor.

Çalışmanın ilk bölümünde de değinildiği gibi ülkeyi sağlıklı vatandaşlarla doldurma derdinde olan devlet, yereldeki doktorları aracılığıyla halka modern tıp pratiklerinin aşılanmasını arzuluyordu. Fakat doktorların merkeze gönderdikleri raporlarda modern tıp pratikleri halk arasında yaygınlaşsa da hala geleneksel yöntemlere başvurulduğundan yakınılıyordu. Yani halk gündelik yaşamda devletin arzuladığı pratikleri benimseme noktasında direnç gösteriyordu. Yine her ne kadar erken Cumhuriyet döneminde sağlık alanının kurumsallaşmasında bir hızlanma olsa da bu kurumsallaşmanın yetersiz olduğunu dile getiren söylemlerin varlığı devletin bu alandaki kapasitesinin sınırlarını gösteren başka bir durum. Özellikle bir doktorla yapılan görüşmede doktorun ülke genelinde yalnızca bir tane çocuk hastanesi olduğunun altını çizmesi bu durumun en net ifadesidir. Böyle bir durum karşısında devletin toplumun gündelik yaşamına temas etme noktasında etkisinin sınırlandığını ve altyapısal iktidarını kurmakta zorlandığını söylemek mümkündür. Çünkü devletin altyapısal iktidarının temellerini oluşturan kurumsal yapıların varlığı oldukça önemlidir.

Kısaca değindiğim bu noktalarla erken Cumhuriyet yıllarında, devletin tahayyül edilen nüfusu yaratırken alt yapısal iktidarını inşa etmekte zorlandığını ve belli sınırları olduğunu söylemek mümkün. Bu sınırları özellikle kurumsal ve finansal alanda kendini belli ediyordu. Tabi ki devletin yoğun ve sağlıklı nüfus yaratılmasında başarılı olup olmadığı; halkın gündelik yaşamına ne kadar sızabildiği sorularına net bir cevap verebilmek için daha kapsamlı bir analizin yapılması gerekiyor. Başka çalışmaların bu sorulara yönelik cevap arayışları Türkiye'de hakim olan güçlü devlet geleneği tezine farklı alternatifleri sunması açısından da aydınlatıcı olabilir.

[595] TBMM Nüfus Komisyonu, **age**, 13.

KAYNAKÇA

"16.188.767 kişiyiz!". **Cumhuriyet**. 25 Ekim 1935.

"20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı".**Cumhuriyet**. 10 Ekim 1935.

"20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı". **Cumhuriyet**. 25 Ağustos 1935.

"20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı". **Cumhuriyet**. 25 Ağustos 1935.

"20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı"**. Cumhuriyet**. 11 Ekim 1935.

Adams, Mark B. "Eugenics in the History of Science". **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**, ed. Mark B. Adams, New York: Oxford Universitiy Press, 1990: 3-7.

Ahmad, Faroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. çev. Yavuz Alagon. 9 bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

Akalın, Besim Ömer. **Türk Çocuğu Yaşamalıdır: Küçük Çocuklara Sosyal Bakım ve Sosyal Yardım.** İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1936

Akdik, Sara. "Neslin Korunması". **CHP Konferansları Serisi**. Kitap 14. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Akın, Yiğit. **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor.** 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Alemdaroğlu, Ayça. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. "Öjeni Düşüncesi". c. 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 414-421.

_____. "Eugenics, Modernity and Nationalism". **Social Histories of Disability and Modernity**. ed. David M. Turner, Kevin Stagg. London: Routledge (2006): 127-141.

Alantar, Ali İhsan. "Pediyatri Köşesinden Öjenik". **Yedinci Ulusal Türk Tıp Kurultayı**. İstanbul: Kader Basımevi, 1939.

Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı Darwinizmi". **Cogito**: **Darwin Devrimi: Evrim**. s. 60 (2009): 333-358.

Akşit, Elif Ekin. **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

_____. "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları". **Toplum ve Bilim**. s. 118 (2010): 179-197.

Arat, F. Zehra. "Kemalizm ve Türk Kadını". ed. Ayşe Berktay Hacımirzalioğlu. **75. Yılda Kadınlar ve Erkekler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998: 51-70.

Arpacı, Murat. "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950)". **Toplum ve Bilim**. s. 130 (2014): 59-86.

_____. "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamu Sağlığı Siyaseti ve Öjenik (1923-1946)". **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**. s. 17 (2014): 129-156.

_____. "Sağlam Nesiller ya da Dejenerasyon: Türkiye'de Alkol Karşıtı Düşünce ve Hareket". **Toplum ve Bilim**. s. 134 (2015): 30-54.

Aybar, Celal. "1940 Genel Nüfus Sayımı: Metot ve Alınan Mufakkat Neticeler". **İktisat Fakültesi Mecmuası**. c. 2 (1940): 60-69.

Aydın, Erdem. "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Örgütlenmesi". **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**. s. 5 (1999): 141-172.

Balsoy, Gülhan. "Geç Osmanlı Nüfus ve Kadın Bedeni Politikaları". **Toplum ve Bilim**. s. 134 (2015): 5-29.

_____. The Politics of Reproduction in Ottoman Empire 1838-1900. London: Pickering & Cahatto, 2013.

Battal, Yaşar. "Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi". **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**. s. 10 (2009): 117-137.

Bayraktar, Uğur Bahadır. "Social Darwinism for Families: The Magazine Muhit, Childern and Women in Early Republican Turkey". **Eupopean Journal of Turkish Studies**. s. 16 (2013): 1-21. https://ejts.revues.org/4837 [10. 10 2015]

Behar, Cem. **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.

_____. "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1931 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**. ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk. Ankara: DİE Matbaası, 2000: 61-72.

Berktay, Fatmagül. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat ve Meşruiyet'in Birikimi**. c. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002: 348-361.

Bingöl, Sedat.“1830-1835 Yılları arasında Ankara Kent Merkezi’nde Müslüman (Erkek) Nüfus”. **Nüfusbilim Dergisi**. c. 23 (2001): 59-77.

Birol, Ali Esat. **Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı: Öjenik Tatbikatı**. İstanbul: Kader Basımevi, 1938

Boratav, Korkut. “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye’nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929-1939”. **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye’de Sanayii**. ed. Orhan Kurmuş ve diğ., Ankara: Makine Mühendisleri Odası, 1977: 3-15.

Bozbeyoğlu, Alanur Çavlin. “Nüfusun Biyopolitikasına Yeni Açılım: Türkiye’nin Biyometrikelektronik Kimlik Kart Sistemi”. **Toplum ve Bilim**. s. 122 (2011): 53-74.

Bozok, Nur. “Biyoiktidara Özgü Bir Özne(l)eşme Pratiği Olarak Popüler Sağlıklı Yaşam Söylemi”. **Toplum ve Bilim**, s. 122 (2011): 37-52.

Buğra, Ayşe. “Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika: Zenginlerimiz Nerede?”, **Toplum ve Bilim**, s. 99 (2004): 75-97.

Celal, Ferit. “Çocuk”. **Gürbüz Türk Çocuğu**. s. 34, 1929.

CHP Programı: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır. Ankara: Ulus Basımevi: 1935.

CHP Programı: Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca Kabul Edilmiştir. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

Cillov, Haluk. “Atatürk Dönemi’nde Nüfus Politikası”. **Atatük Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri: 8-9 Haziran**. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1981.

_____. “Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken Olan Amiller”. **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**. c. 6. s. 1-2 (1974): 2-13.

Cumhuriyet Halk Partisi. **On Beşinci Yıl Kitabı**. İstanbul: Cumhuriyet Halk Partisi, 1938.

Çocuk Esirgeme Kurumu. **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi 1938-1939 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor**. İstanbul: Kader Basımevi, 1940.

_____. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939. İstanbul: Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, 1940.

“Çok Çocuklu Ailelere İkramiye”. **Cumhuriyet**. 30 Ocak 1941.

“Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”. **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**. c. 2. s. 9 (1933): 253-259.

Curtis, Bruce. "Foucault on Govermentality and Population: The Impossible Discovery". **The Canadian Journal Of Sociology**. c. 27. s. 4 (2012): 505-533.

Czarnowski, Gabriele. "The Value of Marriage For The Volksgemeinschaft: Policies Towards Women and Marriage Under National Socialism". **Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrast**. ed. Richard Bessel. 2. bs Cambridge: Cambridge University Press, 1997: 94-112.

Çağlı, Çağlı, "Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

_____. "Türkiye'de İdeal Kadının Kurgulanmasında Bir Araç Olarak Spor ve Beden Terbiyesi". **Toplumsal Tarih**. s.216 (2011): 64-71.

Çambel, Perihan. **Öjenik (Eugenics) Hakkında Düşünceler**. İstanbul: Kader Basımevi, 1946.

Çavdar, Tevfik. "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları. c. 6, 1983: 1551-1557.

Daver, Abidin. "Nüfus Sayımında Ulusal Ödev". **Cumhuriyet**. 5 Ekim 1935.

Davis, Nira Yuval. **Cinsiyet ve Millet**. çev. Ayşin Bektaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Dean, Mitchell. **Govermentality: Power and Rule in Modern Society**. 2. bs. Washington DC: SAGE Publications, 2010

Dora, Şemsettin. "Yeni Rejimde Çocuğun Ehemmiyet ve Kıymeti". **Uludağ: Bursa Halkevi Dergisi**. s. 18, 1938.

Duben, Alan, Cem Behar. **İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940**. çev. Nuray Mert. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014.

Dündar, Fuat. **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Erdal, İbrahim. "Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası". **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.** s. 48 (2011): 779-790.

Ergin, Murat. "Biometrics and Anthropometrics: The Twins of Turkish Modernity". **Patterns of Prejudice**. c. 42. s. 3 (2008): 280-304.

Eric, Zan Zürcher. **Modernleşen Türkiye Tarihi**. çev. Yasemin Saner. 23. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Ertem, Ece Cihan. "Anti Abortion Policies in the Late Ottoman Empire and Early Republican Turkey: Intervention of State on Women's Body and Reproductivity". **Fe Dergi**. c. 3. s.1 (2011): 47-55.

Evered, Emine Ö. Kyle T. Evered, "Governing Population, Public Health, and Malaria in The Early Turkish Republic", **Journal of Historical Geopraphy**, s. 37 (2011): 480-482.

_____. "Syphilis and Prostitution in the Socio-Medical Geopraphies of Turkey's Early Republican Provinces". **Health & Place**. s. 18 (2012): 528-535.

_____. "State, Peasant, Mosquito: The Biopolitics of Public Health Education and Malaria İn Early Republican Turkey". **Political Geography**. s. 31 (2012): 311-323.

_____. "Protecting The National Body: Regulating The Practice and The Place Of Prostitution In Early Rebublican Turkey", **Gender, Place and Culture**. c. 20. s.7 (2013): 839-857.

"Evlilerin gözü aydın! Bekarlık vergisi için Meclise bir lahıya verildi". **Cumhuriyet**. 19 Mart 1929.

Fethi, Rükreddin. "Çocuk Meselesi". **Cumhuriyet**. 28 Nisan 1939.

Foucault, Michel. **Toplumu Savunmak Gerekir**. çev. Şehsuvar Aktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

_____. Ders Özetleri 1970-1982. çev. Selahattin Hilav. 6. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

_____. İktidarın Gözü. çev. Işık Ergüden. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

_____. Entelektüelin Siyasi İşlevi. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

_____. Cinselliğin Tarihi. çev. Hülya Uğur Tanrıöver. 4. bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Galip, Reşit. "Dört Azgın Canavar", **Halk Kitapları Serisi**, no. 3, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

_____. "Sıhhat Koruma Bilgisi". **Halk Kitapları Serisi**. no. 4. İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

_____. "Çocuk Bakımı Öğütleri". **Halk Kitapları Serisi**. İstanbul: Devlet Matbaası, no.5, 1929.

_____. "Doğum Arttırma İşi Bekarlık Düşmanlığı". **Cumhuriyet**. 27 Nisan 1929.

Gambetti, Zeynep "Foucault'ta Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı", **Mesele Kitap Dergisi**, s. 20 (2008): 43-46.

Gastaldo, Denise. "Is Health Education Good For You? Re-Thinking Health Education Though The Concept of Bio-Power". **Foucault, Health and Medicine**. Ed. Alan Petersen, Robin Bunton. London: Routledge, 2006: 111-133.

Gökay, Fahrettin Kerim. "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti". **Ülkü**. s. 15, 1934.

Güriz, Adnan. **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı. 1975

Hatipoğlu, Şevket Raşit. "Nüfus Davamızın Gerçekleri ve Meseleleri". **Ülkü: Milli Kültür Dergisi**. cilt: 2. s. 15, 1942.

Hilmi, İhsan. "Asri Anne", **Sıhhi Sahifalar**, s. 6, 1930.

_____. "Yaz İshalleri", **Sıhhi Sahifalar**. sayı: 5, 1930.

_____. "İlk Yaştaki Çocukların Beslenmesi". **Sıhhat Almanakı**. ed. Mazhar Osman Uzman. İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Hoffman, David L."Mothers in Motherland Stalinist Pronatalism in Its Pan-European Context". **Journal of Social History**. c. 34. s. 1 (2000): 35-54.

Horn, David. **Social Bodies: Science, Reproduction and İtalian Modernity**. New Jersey: Princeton University Press, 1994.

Irmak, Sadi. **Kendimize Doğru: Memleketimizin Bazı Meseleleri**. İstanbul: Foto Magazin Basımevi, 1943.

_____. "Suç İşlemenin Amillerine Dair". **Cumhuriyet Halk Partisi Konferansları Serisi**. Kitap 13. 1940.

_____. "Milletlerin Tereddi ve Istifası". **CHP Konferansları Serisi**, 12. Kitap, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

İnan, Afet. **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

İstatistik Umum Müdürlüğü, **Küçük İstatistik Yıllığı: 1938-1939**. c. 2. Neşriyat no: 141. Ankara: Sühulet Basımevi. 1940.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı**. İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat-4 Mart 1923**. İzmir. 2004.

Jacoby, Tim. **Sosyal İktidar ve Türk Devleti.** çev. Devrim İnci. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

"Kadın Erkekle Bir Olabilir Mi?: Sabiha Zekeriya Hanım'ın Anketimize Cevabı". **Cumhuriyet**. 12 Mart 1933.

Kamil, İsmet. "Valide Sütü ve Çocuk Beslemek". **Sıhhi Sahifalar**. no: 3, 1930.

Karanakçı, Safaeddin. "Cumhuriyet Çocukları" **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1939.

Karpat, Kemal. **Osmanlı Nüfusu 1830- 1914**. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kazgan, Gülten. "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. cilt:6. İstanbul: İletişim Yayınları. 1986: 1557.

Keyder, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. 17. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Kirişçi, Kemal. "Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi", **Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış,** c. 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ed. Zeynep Rona, (1999): 111-121.

Koç, İsmet ve diğ., **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 2010.

Küçüka, Necip Ali. "Çocuk Düşürme". **Ülkü**. s. 37, 1936.

Lemke, Thomas. **Biyopolitika**. çev. Utku Özmakas. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

Lynn, Richard. **Eugenics: A Reassessment**, Westport: Praeger, 2001.

Libal, Kathryn. "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey". **New Perspectives on Turkey**. no. 23, 2000.

Mann, Michael. **İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus Devletlerin Yükselişi 1760-1914**. çev. Ali Rıza Gürgen vd., (Ankara: Phoneix Yayınevi, 2012).

Makal, Ahmet. **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Mazover, Mark. "Sağlıklı Bedenler, Hasta Bedenler", **Karanlık Kıta**: Avrupa'nın 20. Yüzyılı. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003.

MEB. "Süt Damlasında Gördüklerim". **Muhit**. no. 34, 1931.

Miller, Ruth A., "Rights, Reproduction, Sexuality and Citizenship in the Ottomon Empire and Turkey". **Signs: Journal of Women in Culture and Society**. c. 32, s. 2, 2007.

Nabi, Yaşar. "Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye". **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**. c. 14. s. 79, 1939.

Nadi, Yunus. "Hakiki Kuvvet ve Zenginliğimiz Olan Nüfusumuz Artıyor". **Cumhuriyet**. 26 Ekim 1935.

Nasır, Zeki. "Sıhhat ve İktisat". **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**. c. 2. s. 11, 1933.

_____. "Sağlığı Koruma Terbiyesi". **Ülkü: Halkevleri Mecmuası**. c. 2. s. 10, 1933.

Odabaş, Sevim. "Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi, Sıhhiyesi ve Hekimleri". **Toplum ve Bilim**. s. 114 (2009): 188-213.

Osman, Mazhar, "Nüfus Bereketinin Arifesindeyiz II" **Sıhhi Sahifalar**, sayı: 2, 1930.

Özbay, Ferhunde, " Türkiye'de Ulus-Devlet, Gözetim ve Nüfus Bilgisi" **Toplum ve Bilim**, s. 118 (2010): 165-178.

Özbek, Nadir. "Kemalist Rejim ve Populizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları". **Toplum ve Bilim**. s. 96 (2003): 219-238.

_____. "Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet". **Toplum ve Bilim**. s. 83, (2012): 7-33.

_____. Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar. İstanbul: Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006.

Özberk, Ebru. "Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerinde Denetim". (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

Özeken, Ahmed Ali. "Nüfus Bütün Sosyal İşlerin Anahtarıdır". **Cumhuriyet**. 11 Ekim 1935.

Özer, Sevilay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisine İlişkin Tartışmalar", **Akademik Bakış**, c. 6, s. 12 (2013): 173 – 191.

Özmen, "Çocuk", **Gürbüz Türk Çocuğu**, sayı: 102, 1935.

Özpekcan, Meliha. "Büyük Millet Meclisi Tutanaklarına Göre Türkiye Cumhuriyet'inde Sağlık Politikası (1923-1933)". **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**. s.7 (2001): 105-160

Öztamur, Pınar. "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesi'nde Yoksulluk Söylemleri". **Toplum ve Bilim**. s. 94 (2002): 175-188.

_____. "Definig a Population: Women and Children in Early Republican Turkey 1923-1950". Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Öztan, Güven Gürkan. **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

_____. "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın". **Toplum ve Bilim**. s. 105 (2006): 265-282.

Patriarca, Silvana. "Statisical Nation Building and Consolidations of Regions in Italy". **Social Science History**. c. 3, s. 18 (1994): 359 -376.

Pelin, İbrahim Fazıl. "Bir Yurtta Nüfus Kıtlığından Büyük Kıtlık Olamaz". **Cumhuriyet**. 19 Ekim 1935.

Remzi, Tevfik. "Doğum Gittikçe Artıyor", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1935.

Rıfat, Ali. "Çocuklar Neden Ölüyorlar". **Sıhhi Sahifalar**. s.1, 1930.

_____. "Çocuk Ölümüne Karşı Çareler". **Sıhhi Sahifalar**. s. 2, 1930.

_____. "Çocuklarımız Nasıl Emzirmeli?". **Sıhhi Sahifalar**. s. 5, 1930.

_____. "Çocukları Besleme Usulü", **Sıhhat Almanakı**. ed. Mazhar Osman Uzman. İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

_____. "Hanımlar Çocuklarınızı Kendiniz Emziriniz". **Sıhhat Almanakı**. İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Sabancıoğlu, Musemma. "Sayım Günü Evde Oturacaklara Faydalı Bilgiler" **Toplumsal Tarih**. c. 14. s. 82 (2000): 25-29.

Sait, Naci. "Çocuk Ölümü". **Ülkü**. s. 14, 1934.

Saktanber, Ayşe. "Kemalist Kadın Hakları Söylemi". ed. Ahmet İnsel. **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**. cilt:2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 323-333.

Salgırlı, Sanem Güvenç. "Eugenics for the Doctors: Medicine and Social Control in 1930s Turkey". **Journal of the History of Eugenics and Allied Science**. c. 66. s. 3 (2011): 281-312.

Sancar, Serpil. **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Sarç, Ömer Celal. "Türkiye Nüfusunun Tabii Artış Nispeti", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 2 (1940): 70-85.

Saydam, Refik. "Bay Refik Saydam'ın Açış Nutku". **Yedinci Ulusal Türk Tıb Kurultayı**, İstanbul: Kader Basımevi, 1939.

"Sayım Seferberliği". **Cumhuriyet**. 16 Ağustos 1935.

Schayegh, Cyrus. "Hygiene, Eugenics, Genetics, and the Perception of Demographic Crisis in İran, 1910s-1940s", **Critical Middle Eastern Studies**, s. 13 (2004): 335-361.

Schneider, William H. "The Eugenic Movement in France", **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**, ed. Mark B. Adams, New York: Oxford University Press, 1990: 69-109.

Selek, Cemal Hakkı. **Memleketteki Nüfus Azlığını Nasıl Arttırabiliriz?** Cumhuriyet. 12 Mayıs 1935.

Semiz, Yaşar, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi), **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. s. 27 (2010): 423-467.

Sezar, Muzaffer. "Doğum Hıfzıssıhhası Hakkında Bir Fikriniz Var Mı?" **Ana**. no: 16, 1939.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, **Annelere Nasihat**, İstanbul: Hilal Matbaası, 1929.

Shorter, Fredic C. “Türkish Population in the Great Depression”. **New Perspectives on Turkey.** s. 12 (1995): 1-31.

_____. “The Population of Turkey After The War of Independence**”. International Journal of Middle East Studies**. c. 17, s. 4 (1985) 417-441.

Shoter, Fredic, Miroslav Macura, **Trends in Fertility and Mortality in Turkey 1935-1975**. Washington DC: Committee on Population and Demography, US National Academy of Sciences, National Academic Press, 1982.

Stepan, Nancy Leys. **The Hour of Eugenics: Race, Gender and Nation in Latin America**. United States of America: Cornell University Press, 1996.

Süleyman, Nuri. “Anne Olacaklara”. **Sıhhat Almanakı**. ed. Mazhar Osman Uzman. İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Süreyya, Şevket. “Çok Nüfuslu Anadolu”. **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası**. c. 1. sayı: 5, 1932.

Şakar, Akif Şakir. “Çocuk Maluliyetlerinde Erken Tedavinin Önemi”. **CHP Konferanslar Serisi**. 17 kitap. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Şevket, Süreyya. “Çok Nüfuslu Anadolu”. **Kadro: Aylık Fikir Mecmuası**. c.1. s. 5, 1932.

Şükrü, Ali. “Bizde Çocuk Vefatına Sebep Nelerdir ve Mani Olmak Çareleri”. **Sıhhi Sahifalar**. s. 2, 1930.

_____. “Hava ve Ziya”, **Sıhhat Almanakı**, İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Şükrü, İhsan. “Deliliğin Sebepleri”. **Muhit**. s. 18, 1930,

Tamer, Aytül, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu. “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”. **Nüfus Bilim Dergisi**. s. 26 (2004): 73-88.

Tevfik, Kenan. “Gebeler Ne Yapmalı Ne Yapmamalı”. **Sıhhat Almanakı**. ed. Mazhar Osman Uzman. İstanbul: Kader Matbaası, 1933

Tiner, Şükrü Hazım. **Yedinci Milli Türk Tıp Kurultayı: Eugenic Bahsine Umumi Bakış**. İstanbul: İstanbul Kader Basımevi, 1938.

TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu. **Rapor**, Ankara: TBMM Matbaası, 1934.

TBBM ZC, Devre 3, İçtima Senesi 3, c.18, 24 Nisan 1930. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018051.pdf [10.11.2015]

TBMM ZC., Devre 3, İçtima Senesi 3, c.18, 17 Nisan 1930. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018048.pdf [7.11.2015]

TBMM ZC., Devre 5, İçtima senesi 1, c. 12, 11 Haziran 1936. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c012/tbmm05012078.pdf [10.03.2016]

TBMM ZC., devre 5, içtima 3, 15 Haziran 1938, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026076.pdf [15.02.2015]

Taeuber, Irene B."Population and Modernization in Turkey". **Population Index.** c. 24, s. 2 (1958) 101-122.

Tezel, Yahya S. **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**. 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Tezel**,** Yahya**. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**. 2. bs. Ankara: Yurt Yayıncılık, 1986.

Tokgöz, Server Kamil. **Öjeni: Irk Islahı**. Ankara: Sümer Basımevi, 1938.

Toprak, Zafer. "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933". **Tarih ve Toplum**. s. 39 (1987): 31-40.

_____. "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm". **Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**. Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. 1992: 220-229.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

Turanlı, Radiye."Kadın". **Uludağ: Bursa Halkevleri Dergisi**. s. 78. 1946.

Türk, Cezmi. "Sıhhi Devletçilik I". **Yeni Türk Mecmuası**. c. 4. s. 38, 1936.

_____. "Sıhhi Devletçilik II". **Yeni Türk Mecmuası**. c. 4. s. 40, 1936.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. **TBMM CHF Grubu Nüfus Komisyonu Raporu**. Ankara: TBMM Matbası, 1934.

Türk Ceza Kanunu, **Resmi Gazete**, 3038, (Haziran, 1936), http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3337.pdf. [12.02.2015]

Türkiye İstatistik Kurumu**. İstatiksel Göstergeler: Statistical Indicators 1923-2011**. 2012.

Uzman, Mazhar Osman. "Öjenik". **CHP Halk Konferansları Serisi**. 2. Kitap, 1939.

_____. "Radyodaki İlk Konferansım". **Konferanslarım (Medical, Paramedical): Mekteplerde, Radyoda Söylenmiş**. İstanbul: Kader Basımevi, 1941.

Ünal, Ertal. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Sayımı", **Tarih ve Toplum**, cilt 36. s. 214 (2001) 26-31.

Ünder, Hasan. "Türkiye'de Sosyal Darvinizm Düşüncesi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Milliyetçilik**. Ed. Tanıl Bora. c. 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 427-437.

Vergin, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Yalım, Zeki Ragıp. "Frengi, Belsoğukluğu ve Alkolizmin Nesiller Üzerine Yaptığı Tahribat". **CHP Konferansları Serisi**. 12. Kitap. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Yıldız, Ahmet. **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene": Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Yılmaz, Ayfer Genç. "Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,** c.1, s. 1 (2013): 43-65.

Yılmaz, Suad. "Çocuk Yetiştirmek Bugün Bir Vatan Borcudur". **Cumhuriyet**. 17 Haziran 1937.

Yurttagüler, Laden. "Social Policies on Female Body in Turkey 1930s". Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Yüceuluğ, Ratip. **Savaş Sonu Nüfus Meseleleri: Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler**. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1944.

"Umumi Hıfzıssıha Kanunu", **Resmi Gazete**, Kanun No: 1593, sayı: 1489, 6 Mayıs 1930,http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf [07.11.2015]

"Umumi Hıfzısıhha Hakkında 1/441 Numaralı Kanun Layihasile Kırklareli Meb'usu Dr. Fuat Beyin, Çocukların İçki ve Tütün Kullanmalarının Men'i Hakkında 2/4 Numaralı Kanun Teklifi ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Dahiliye, Adliye, Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 3, c. 18, 17 Nisan 1930, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018048.pdf [09.11.2015]

"Umumî Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun (893)" https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400893.pdf [16.05.2015]

Zaim, Sabahattin. **Türkiye'de Nüfus Meselesi**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1973.

Zingali, Gaetano. **Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı için İtalya'da Alınan Tedbirler**. çev. Yusuf Adil. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

Zürcher, Eric Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları. 23. bs., 2009.

Weiss, Sheila Faith. "The Race Hygiene Movement in Germany 1904-1945". **The Welborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia**. ed. Mark B. Adams. New York: Oxford Universitiy Press, 1990: 8-68.

ÖZ GEÇMİŞ

Canan Aydın, 31 Ocak 1989 Tokat doğumludur. Lise Öğrenimini 2007 yılında Amasya Anadolu Lisesi'nde tamamlamıştır. 2007-2012 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2012 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.